

HID

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

11

HÍD
IRODALMI
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

ALAPÍTÁSI ÉV: 1934

XXXVI. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

ÁCS KÁROLY

(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)

BORI IMRE

MAJOR NÁNDOR

VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

1035 LUKÁCS GYÖRGY
LENIN ÉS A KULTÚRA KÉRDÉSEI

1047 TOMISLAV KETIG
A KULTÚRA MINT ÖNIGAZGATÓI
ALKOTÓ TETT

1055 MOLCER MÁTYÁS
FÁROSZOK

1060 LADIK KATALIN
CONCERTO

1062 DERŰS ISTVÁN
VASALVADÉK

1065 A HOMOKÓRA ÉBREDÉSE

1071 BORI IMRE
A HOMOKÓRA MADARAI
SZÁRNYRA KELNEK

1074 GÖMÖRI GYÖRGY
IRODALOM KÖRÜLI JEGYZETEK

1081 DÉR ZOLTÁN
EGY BALLADA RENESZÁNSZA

1087 DÉR ZOLTÁN
KŐMÍVES KELEMEN FIA

1103 HIVZI SULEJMANI
KÉT ELBESZÉLÉS

1111 KOLOZSVÁRI PAPP LÁSZLÓ
A NAP VÉGE

1127 VARGA ZOLTÁN
PERISZKÓP

---

a társadalom kérdez

---

lenin és a kultúra kérdései

LUKÁCS GYÖRGY

1.

Maxim Gorkij Leninről írott emlékezéseiben azzal jellemzi az átlagos nyárspolgárt, hogy annak uralkodó életérzése: „ne zavarjatok abban, hogy úgy éljek, ahogy megszoktam”. Lenin pedig, teszi hozzá Gorkij, éppen az az ember volt, aki embertársait a legerélyesebben kényszerítette arra, hogy másként éljenek, mint ahogy addig megszokták. Leninnek ez az emberi életformákat gyökeresen átformáló energiája egyik legfőbb forrása annak a lángoló lelkesedésnek és izzó gyűlöletnek, amelyet tevékenysége kiváltott. Millió és millió munkás és paraszt saját élete döntő fordulataként élte át, hogy Lenin tanítása és tevékenysége elhárította életéből azokat az akadályokat, amelyek eddig ránehezedtek és lehetetlenné tették, hogy saját vágyai, igényei és képességei irányában éljen. Ugyanakkor nagyszámú, a kapitalista élet eltorzító hatásai következtében belsőleg nyomorékká vált nyárspolgár gyűlölettel gondolt arra az emberre, aki felszárította a cári Oroszország ama politikai és gazdasági, kulturális és morális mocsarait, amelyekben ők addig zavartalanul kuruttyoltak.

Gorkij megjegyzése ily módon élesen rávilágít Lenin hatásának egyik legfontosabb mozzanatára. Gorkij ugyanakkor helyesen kiemeli, hogy az ilyen hatás számos, társadalmilag igazán nagy ember élete munkáját jellemzi. Ez az általánosítás alkalmas arra, hogy Lenin egyéniségének és tevékenységének különleges, egyéni oldalait konkrétebben megvilágítsuk. Mert az emberi kultúra régebbi, nagy átalakítói a legtöbb esetben idealista prédikátorok, humanisták voltak. Gondoljunk Savonarolára, Rousseau-ra, Robespierre-re, Tolsztojra. Az emberi élet alakítása ezeknél „felülről” indult meg: a lélek, az erkölcs, a belső élet reformálása lett volna az az emeltyű, amelynek segítségével az emberiség külső életkörülményeit kellett volna sarkaiból kifordítani, újjáalakítani. Lenin módszere ennek szöges ellentéte.

Az ellentét már a stílusban is megnyilvánul. Az idealista prédikátorok

túlnyomó része hatalmas szónoki vagy költői pátozzal fejezi ki mondanivalóját, a retorika lángjaival igyekszik a lelkeket az új életért vívandó harcra fellobbantani. Lenin stílusa: tagadása minden retorikának. Ez a stílus a frázis kíméletlen gyűlöletéből indul ki. Lenin egész hatalmas élete művében nincs egyetlen mondat sem, amely a közkeletű értelemben akárcsak patetikus is volna; csak az egész életmunkának, mint egésznek, van magával ragadó, nagyvonalú pátosza. És ez a frázismentes stílus sohasem fejez ki úgynevezett fennkölt tartalmakat; fennkölt kifejezések Leninnél mindig ironikus idézőjelben állanak, még akkor is, sőt akkor különösen, ha a — nagybetűvel írt — forradalomról, ha a patetikusan hangsúlyozott radikalizmusról van szó. Lenin élete munkájának javarészét prózai javaslatok, intézkedések, intézmények és ezeknek elméleti és gyakorlati megokolásai teszik ki.

Ennek a formának és ennek a tartalomnak szerves egysége mutat rá Lenin egyéni jellegzetességére, történelmi helyére, társadalomkutató és társadalomalakító mélységére. Lenin tevékenységének világnézeti alapja: a materialista filozófia humanizmusa. Ennek az új humanizmusnak legtipikusabb képviselője, legnagyobb alakja Lenin.

Nem mindenki előtt rögtön világos emez új humanizmus viszonya a régihez. Exponáljuk tehát a kérdést. Dosztojevszkij világnézetében talán a legtipikusabb idealista ellenpólusa Leninnek. Ha azonban ennek az idealista prédikátornak ábrázolt életmunkáját a maga egészében tekintjük, akkor mindenütt egy igen érdekes és Dosztojevszkij által is döntő jelentőségűnek értékelt morális problémára bukkanunk: a „hirtelen hőstett” problémájára. Ez a probléma röviden azt jelenti, hogy az emberekben fellobban ugyan lényük legmélyebb morális tartalmának élménye, lelkesedést, sőt tetté váló lelkesedést is ébreszt bennük — azonban az emberek nem képesek ebből a fellángolásukból, bár ez lényük lényegét, lelki életük legigazabb és egyúttal legegységibb tartalmát fejezi ki, további életvitelüknek színvonalát csinálni. A „hirtelen hőstett” után ismét visszasüllyednek régi életüknek objektíve és szubjektíve hazug, alacsonyabb színvonalára.

Mi van e mögött a Dosztojevszkij-féle morális kérdésfeltevés mögött? Kétségkívül, akár tudta ezt Dosztojevszkij maga, akár nem: az idealista gondolkodó, a prédikátor-költő önkritikai szkepszise az idealizmus hatályosságát illetően az életben, még a tiszta moralitásra absztrahált életben is. Tolsztoj „Karenin Anná”-jában megtaláljuk ennek a „hirtelen hőstett”-nek nagyszerű, pregnáns költői ábrázolását. Karenin el akar válni feleségétől, gyűlöli annak csábítóját. Anna halálosnak látszó megbetegedésekor a halál árnyéka ilyen „hirtelen hőstett”-et vált ki belőle, és az itt belőle kiáradó keresztényi megbocsátás pátosza magával ragadja Annát és Vronszkijt is. De ebből a látszólag gyökeres lelki átalakulásból mégsem jön új élet létre. Karenin mégis száraz és önző bürokrata marad, Anna vakon szerelmes nagyvilági dáma, Vronszkij könnyű fajsúlyú arisztokrata tiszt. A valóságos élet társadalmi ereje mindhármukat rövidesen lehúzza régi életszínvonalukra. Ezért beszélt Gorkij fiatalkori novelláiban, amelyek pedig egy egészen más társadalmi réteget, a társadalom kitzasztottjait, a mezítlábasokat ábrázolják, az olyan emberekről, akik lovagok ugyan, de csak egy órára.

Látjuk, Dosztojevszkij itt, mint igazi nagy író, tipikus esethez nyúlt hozzá. De a probléma tipikussága túlmutat a pusztán egyéni morálon.

A fellendülésnek és a prózába való lezuhanásnak vagy lecsúszásnak ez a fatálisnak látszó váltakozása a társadalom eddigi történetét is jellemzi. A nagy orosz írók által fent körvonalazott lélektani kérdés igen gyakran mint nagy társadalmi fellendülések szociálpszichológiai sorsa is mutatkozik. Gondoljunk csak a nagy francia forradalom 1793-as hőskorára, melyet oly hamar, alig egy évre rá, már a Thermidor követett.

Ez a szociálpszichológiai általánosítás az osztálytársadalmak és különösen a tökéletes társadalmi rend szerkezetéből adódik. Abból, hogy ezek a társadalmak az embereket nemcsak politikailag nyomják el, nemcsak gazdaságilag zsákmányolják ki, hanem az elnyomatás és a kizsákmányolás eme szerkezetének mélyreható következményei vannak az egyes emberek egyéni morális elnyomorodására is, igen fontos következmények adódnak mind az egyének, mind a tömegek társadalmi tevékenységére.

Az elmúlt század nagy írói világosan látták ezt a problémát is. Balzac egyszer mély szellemességgel jegyzi meg, hogy kora társadalmának emberei két csoportra oszthatók: vagy pénztárosok, vagy sikkasztók; tehát vagy hecsületes hülyék, vagy ügyes csirkefogók. Ahhoz, hogy valaki ilyen körülmények között normálisan tisztességes ember legyen, ahhoz — az esetek többségében — morális zseninek kellene lennie.

És itt felmerül minden gondolkodni tudó és a társadalom tényeivel szembenézni merő ember számára a kérdés: helyes-e, hogy ez így van? Lehet-e, kell-e ebbe beletörődni?

Ha a kultúrfilozófia síkján tesszük fel a kérdést, itt jutunk el Lenin alapvető kérdésfeltevéseihez. Itt értjük meg, mit jelent a kultúra kérdései számára a tudományos szocializmus, a történelmi materializmus módszere és annak konkrét válaszai a történelem konkrét problémáira. Röviden összefoglalva, ez a lenini válasz így hangzik: az élet *anyagi alapjait* kell megváltoztatni, hogy az ember maga *igazán tartósan, véglegesen* megváltozzék, hogy morális fellendülései — se egyénileg, se társadalmilag — ne fulladjanak bele Karenin-típusú tragikomédiákba.

Lenin ezt a problémát rendkívül sokoldalúan és mélyen gondolta végig. Amikor a szocializmus beteljesedéséről, az állam „elhalásáról” és ezzel kapcsolatban minden, az emberre nehezedő intézményes kényszer megszűnéséről beszélt, élesen kiemeli a „megszokás” alapvető jelentőségét. Lenin itt arra gondol, hogy, ha egyszer az emberek egész nemzedékeken át emberi körülmények között éltek, ha társadalmi, gazdasági, politikai stb. életükből eltűntek mindazok a körülmények, amelyek az osztálytársadalmakban az erkölcsi eltorzulásukat létrehozták, ha ilyen módon az emberek „megszokták” az emberhez méltó életet, akkor felszínre jönnek és a mindennapi élet hatékony mozgatóerőivé válnak az emberiség morális kultúrájának mindazon elemei és irányzatai, amelyeket az évezredek fejlődési harcok segítségével mint egyes csúcsteljesítményeket elért. Lenin tehát egyáltalában nem helyezkedik szembe az emberiség elért morális kultúrájának tetőpontjaival, ahogy azt a vulgáris leegyszerűsítők beállítani szokták; nem prédikál valami radikális új morált, amely százszázalékosan szakítana az emberiség eddig elért eredményeivel. Ellenkezőleg. Ezeket az eredményeket fontos és nagy örökségnek tekintti. Eltérése az eddigi nagy moralistáktól inkább abban áll, hogy új utat jelöl meg ezeknek az értékeknek általános és az egész

társadalomban hatékony megvalósítására. Ez az új út a társadalom anyagi szerkezetének gyökeres átalakítása, az elnyomatás, a kizsákmányolás, az osztálytagozódás intézményes megsemmisítése.

2.

Ilyen nézőpontok határozzák meg Lenin kritikáját a jelenkor kultúrájáról, beleértve ebbe a kultúrába a formális demokráciát is. Leninnél állhatatosabban senki sem küzdött az emberek felszabadulásáért, egyenlővé tételéért. De ő sohasem érte be a szabadság vagy az egyenlőség pusztá proklamálásával vagy akár jogi kodifikálásával. Azt kérdezte mindig: fennáll-e a társadalmi élet mindennapi valóságában a dolgozó nép többsége, a munkások és parasztok részére a *tényleges* lehetőség élni is a jogilag megadott szabadsággal vagy egyenlőséggel. Mert ha ez nem áll fenn, akkor a szabadság, az egyenlőség jogi kimondása: képmutatás. Képmutatás a sajtószabadság, ha olyanok a sajtótörvények, a gazdasági viszonyok stb., hogy a sajtószabadsággal csak olyan nagy tőke birtokában lehet igazán élni, amely a munkások, a parasztok egyesüléseinek nem állhat rendelkezésére. Képmutatás a gyülekezési szabadság, ha olyanok a társadalmi és gazdasági viszonyok, hogy a munkások és a parasztok nem bírhatnak megfelelő helyiségekkel, megfelelő szabad idővel ahhoz, hogy gyülekezési szabadságukat igazán felhasználhassák.

Ez az éles kritika, a tőkés társadalom formálisan demokratikus megjelenési formáival szemben, Leninnél mint a kapitalizmus és a szocializmus világtörténeti szembeállítására jelentkezik. De ha olyan nagy dialektikus gondolkodó művét, mint amilyen Lenin, elemezzük, a legnagyobb hiba volna merev általánosságoknál maradni. Lenin szemében a szocializmus nemcsak a társadalom gazdasági szerkezetének gyökeresen más, gyökeresen új fejlődési foka, szemben a tőkés termelési renddel, hanem egyúttal és elválaszthatatlanul a legfejlettebb demokrácia is.

Lenin materialista nézőpontja mindenekelőtt az emberek teljes felszabadításának követelését jelenti. Vagyis a szabadság követelése lenyúlik az ember fizikai létébe, azoknak a gazdasági és társadalmi előfeltételeknek megteremtéséig, amelyek a teljes szabadságot intézményesen létrehozzák és biztosítják. A szocializmus azért lehet a demokratikus fejlődés legmagasabb foka, a demokráciának legtökéletesebb formája, mert a teljes felszabadulás az emberi élet legfontosabb területén, a gazdasági élet, a munka területén van végig keresztülvéve, mert itt megszűnik az embernek az ember által való kizsákmányolása minden formájában, mind közvetlenül, mind közvetetten.

A lenini nézőpont továbbá jelenti az emberek *mindenoldalú* felszabadításának követelését. Lenin nem áll meg a politika kérdéseinél, hanem elmegy az emberek mindennapi életének összes kérdéséig.

Régi marxista hagyománya a kultúra megítélésének az, amit Lenin felvesz és úgy elméletben, mint gyakorlatban továbbfejleszt, hogy minden kultúra alapja az emberek szabad ideje; hogy tehát valamely kultúra jellegét az határozza meg, hogy valamely társadalomban melyik rétegnek és milyen feltételek között van szabad ideje. Amikor Marx a szocializmusról mint a „szabadság birodalmáról” beszélt, következetesen

hozzátette, hogy ennek a múlhatatlan előfeltétele a társadalmilag szükséges munkaidő csökkenése.

Ez az összefüggés szabad idő és kultúra között oly nyilvánvaló, hogy nem kerülhette el a komolyabb polgári gondolkodók figyelmét sem. Ámde itt, ahol egy ilyen alapvető ténymegállapításban látszólag közelednek egymáshoz, válik csak igazán nyilvánvalóvá a marxizmus és a modern idő reakciós bölcséletének áthidalhatatlan ellentéte. Nietzsche azok közé a gondolkodók közé tartozik, akik világosan felismerték a szabad idő és kultúra összefüggését. De milyen következtetéseket vont ő le ebből? Megállapította, hogy a rabszolgatársadalom jobban biztosította az uralkodó osztály feltétlen jogát egy szinte korlátlanul munkamentes életvitelre, mint a kapitalizmus. Ezért — a kapitalizmus helyenként szellemes kultúrkritikáján keresztül — azzal a követeléssel lép fel: jöjjön ismét létre olyan társadalmi rend, amely az abban uralkodó új „elit” számára a régi rabszolgatartó életfeltételeit biztosítja. Mondani sem kell, hogy ez a felfogás azután a dolgozó nép örökös rabszolgaságának követelését jelenti.

Míndez természetesen összefér a mai idők „legfennköltebb” idealizmusával. Azzal az idealizmussal, amely mélyen megveti a marxizmust, amiért a gazdasági lét átalakításának olyan döntő szerepet tulajdonít. De éppen az ilyen „fennkölt” idealistákkal szemben kell a legélesebben hangsúlyozni a materialista humanizmus igazát. Lenin ama marxista követelése, hogy a kizsákmányolás gazdasági alapjainak megszüntetése segítségével jöjjön létre a munkások és parasztok szabad ideje, jelent csak igazán új korszakot az emberiség kultúrfejlődésében. Mert itt és csak itt nyílik meg az ajtó *mindenki* számára, hogy a kultúra fejlődésébe, felépítésébe és elsajátításába, mint alkotó vagy mint feltevő, ténylegesen, aktívan bekapcsolódjék.

Az olyan elméleteknek, mint a Nietzscheé, alapgondolatuk a tömegek megvetése. Tévedés volna ezt a tömegellenes antidemokratikus irányzatot kizárólag a reakciós polgári gondolkodóknál keresni. Amikor a burzsoázia megszűnt forradalmi osztály lenni, amikor aktivitásának éle már nem az abszolutizmus és a hűbériség maradványainak lerombolására irányult, hanem abban foglalódott össze, hogy megvédje a tömegek felemelkedésével szemben a maga kiváltságos pozícióit, a liberalizmus ideológusainál szintén létrejött ez a tömegellenes irányzat. Nem lehet itt szándékunk ezeket a gondolkodókat még csak vázlatosan sem ismertetni. Csak röviden utalunk arra, hogy az utolsó évtizedekben még az úgynevezett baloldali polgári gondolkodóknál is mind gyakrabban lép fel az a felfogás, mintha a mai kultúra válságait a tömegek aktív bekapcsolódása a nemzeti életbe idézné elő. („Vermassung”: eltömegesedés, mondják az ilyen liberális filozófusok és szociológusok.)

Lenin a tömegek szerepét a jelen és a jövő kultúrájában illúziók nélkül tekinti. Viszonya a tömegek mai színvonalaéhoz minden inkább, mint kritikátlan dicsőítés. Ám minden konkrét bírálat mögött elevenen él benne az a mély meggyőződés, hogy nincsen normális ember, aki ne volna képes a kultúrához termékeny kapcsolatot találni. A kultúra lehetősége azonban Lenin számára ott kezdődik, ahol hozzáférhetőségének, elsajátításának *reális* alapjai mindenki számára le vannak rakva. Innen a szocializmus kultúrpolitikájának kezdeti extenzív jellege: először meg kell teremteni azokat a társadalmi és gazdasági alapokat, azokat a

— gyakran primitív — kulturális előfeltételeket, amelyek az eddig bezárt ajtót, a dolgozó tömegek és a kultúra között valóban kinyitják. Ezért Lenin a szocialista tanácsköztársaság kikiáltása után sohasem hirdetett távoli, utópikus célkitűzéseket. A lehető legegyszerűbb, legkézenfekvőbb feladatokra összpontosította az erőket, hogy az elmaradt, hűbérnileg elnyomott Oroszország nagy tömegeit lépésről lépésre a világos szocialista öntudat útjára vezesse. Leninnek ilyen intézkedései: állami és társadalmi akciók az analfabetizmus felszámolására, közép- és főiskolák a tehetséges munkások és parasztok számára stb. sokkal többet jelentettek, mint egyszerű közoktatási intézkedéseket: ezek az első lépések voltak a Szovjetunió népeiben rejlő, évezredek óta elnyomott, félrevezetett és eltorzított népi erők felszabadítására. Mindenütt mint alapvető elv jelentkezik Lenin politikájának utópiaellenes jellege. Nem arról van tehát szó, hogy a szocializmus rendeletekkel akarná eltörölni akár az önzést, akár a szűk specializálódást, arról sem, hogy pusztán propagandával vagy tisztán a szoros értelemben vett neveléssel igyekezze az embereket a szocialista ideálok szolgálatába állítani. A kérdés súlypontja inkább ott van, hogy a — szocialista módon tervszerűen szabályozott — társadalmi és gazdasági élet dinamikája nevelje az embereket igazi társadalmi lényekké és ezáltal valódi egyéniségekké.

Lenin kultúrstratégiája, mely mindezekben az intézkedésekben konkrét alakot ölt, fővonalában a szocializmus döntő céljaira irányul, arra, hogy évtizedek tervszerű és kitartó munkájának segítségével leküzdje az osztálytársadalmak társadalmi munkamegosztásának káros örökségét. Ennek a kultúrstratégiának tehát három nagy célja van: falu és város, fizikai és szellemi munka közötti különbség megszüntetése és a munka értelmességének, öncélúságának helyreállítása. Itt is elválaszthatatlannak mutatkozik gazdasági felépítés és kultúrforradalom. A falu elektrifikációja, a mezőgazdasági termelés masinizációja stb. közvetlenül tisztán gazdasági célt szolgál: a termelés fokozását. Azonban ez a fokozás nem vehető másként keresztül, mint a falu kulturális színvonalának szakadatlan emelkedése segítségével, mint a mezőgazdasági termelés folytonos közelítése révén a gyári produkció tervszerű, a természetben mindjobban uralkodó, a tudomány legújabb vívmányaira támaszkodó, a munkatársaktól tudományos képzettséget követelő elveihez. Ez a folyamat és a vele párhuzamosan lejátszódó átalakulás az ipari termelésben, mely egyrészt a természettudomány és a technika ismereteit mindig mélyebben viszi bele a munkásság legszélesebb rétegeibe, másrészt mindenkinben felébreszti a szociális felelősséget saját munkáját illetően, minden egyes szakaszban világossá tévén minden egyén számára, hogy az ő egyéni munkája hogyan kapcsolódik be az össztársadalmi tervbe, lépcsőfokot jelent mind a fizikai és szellemi munka különbségének megszüntetése irányában, mind abban, hogy az emberek mindinkább munkájukban keressék és találják meg életük értelmét.

Ennek a nagyvonalú kultúrstratégiának végső elméleti és emberi alapja messze visszanyúlik a múltba. A marxizmus itt csak teljesen tudatossá és a gyakorlatban alkalmazhatóvá tette a régi nagy demokrata követelést: a sokoldalú ember, a minden képességét harmonikusan kifejlesztő ember követelését.

A lenini kultúrpolitika ilyen módon egyfelől beteljesedése annak, amit az emberiség évezredek történetében annak legjobbjai mindig óhajtott-

tak. Másfelől azonban olyan kultúrfogalmat teremtf, elméletileg és gyakorlatilag, mely éles ellentétben áll a ma közkeletű polgári kultúrfelfogással. Évtizedek óta általánosan el van terjedve a nyugati értelmiségben az a felfogás, mintha kultúra és civilizáció egynással harcban állanának. Ezt a felfogást nem lehet — ha csak az imperialista kapitalizmust nézzük — teljesen helytelennek minősíteni. Ott csakugyan fennáll ez az ellentét, amennyiben a civilizáció, a technika, a modern termelés, sőt a modern tudomány vívmányai harci eszközeivé válhatnak a legsötétebb barbárságnak, a kultúra legkonokabb és legveszélyesebb tagadásának. Ezek a tények, amelyek a fasiszta hadviselésben, a fasiszta halálgyárakban érték el eddigi csúcspontjukat, érthetővé teszik a kultúra sorsáért aggódóknak civilizációellenes beállítását.

De az érthetőség még nem jelent objektív helyességet. Az objektíve helyes kérdésfeltevés ott kezdődik, ahol az ember nem áll meg a civilizáció mai dinamikájának leírásánál, nem fújja fel ezt a dinamikát a kultúra és civilizáció „örök érvényű” ellentétévé, hanem történelmi konkrétsággal azt kérdi: hogyan, kinek a kezében válhatnak a civilizáció erői kultúrellenesekké? De ez a kérdésfeltevés már a marxizmusé. És a felelet azt mondja, hogy a dolgozó nép tényleges hatalma a termelőerők felett az egyedüli biztosítéka ez ellentét feloldásának, kultúra és civilizáció újból való egyesülésének, egymást támogatásának. Ezt hozza létre legmagasabb fokon, mint a demokrácia legfejlettebb formája, a szocializmus.

Innen van, hogy a lenini kultúrfelfogás nem ismeri már kultúra és civilizáció polgári ellentétességét, hogy itt elméletben és gyakorlatban egybeforrnak kultúra és civilizáció, hogy összefonódott egységük alkotja az új szocialista kultúra fogalmát.

3.

Lenin egész életében halálos ellensége volt minden utópizmusnak. A szocializmust szerinte azokkal az emberekkel kell felépíteni, akik vannak, akiket a kapitalizmus elrontott. Ahogy a marxizmus értelmében az ember fejlődése elején saját munkája révén lett állatból emberré, úgy most, a világtörténet legnagyobb fordulata alatt és után, saját társadalmi munkájával fogja leküzdeni mindazokat az eltorzító hatásokat, amelyeket egész lényébe az évezredek osztálytársadalmi fejlődés belenevelt. Csak utópisták hihetik, hogy lehet *előzetesen* kinevelni egy olyan embercsoportot, mely aztán többi embertársát súrlódások nélkül átvezeti az új életbe. Lenin, Marxszal együtt, tagadja az emberiség ilyen két részre osztását, nevelőkre és neveltekre.

Ha azonban Lenin ismételten kihangsúlyozza, hogy az imperialista kapitalizmus romboló hatásai az egész társadalmat áthatják, úgy ez nem jelenti azt, mintha azt hinné, hogy ez a hatás minden osztályban egyformán nyilvánul meg. Lenin a társadalom szocialista átalakulását az egész nép öntevékenysége gyümölcsének tekinti, de egyúttal azt is hangsúlyozza, hogy ez az átalakulás lehetetlen a munkásosztály vezetőszerpé nélkül. Miért éppen a munkásosztálynak jut ez a vezetőszerp?

Lenin válasza igen egyszerű. Negatív: mert a társadalom minden osztálya közül a munkásság van legkevésbé összenöve a kapitalizmus embereltorzító irányzataival, amelyek elsősorban a kizsákmányolásból

nőnek ki; mert a munkásság osztályérdekeinek következetes végiggondolása túlmutat minden szűken értelmezett osztályszemponton: az osztálytudatos munkás tisztában van azzal, hogy csak az egész társadalom felszabadítása szabadíthatja fel a munkásságot is. Pozitíve: mert a kapitalista nagyüzem éppen a proletariátusban termelte ki a megszületendő új ember csiráit, az új emberét, aki tudatosan társadalmilag él, cselekszik és gondolkodik; mert a nagyüzemi proletariátus létének talajából nőnek ki az új szocialista erkölcs legfontosabb tulajdonságai: az eleven közösségérzet, az együttműködés szükségességének érzése, a szolidaritás.

Ezeknek a lelki tényeknek felismerésében nem Lenin volt az egyetlen. Ezek a lelki tények a mai életben annyira szembeszökőek, hogy nem lehet a kultúra sorsával foglalkozni anélkül, hogy őket tekintetbe ne vesszük. És igen sokan vannak, akik a munkásosztály e tulajdonságai-ban látják a kivetető utat a kultúra mai válságából.

Azonban Lenin felfogása e kérdéssel messze eltér az átlagos, a közkeletű felfogásoktól. Egyrészt rendületlenül hirdeti, hogy egyedül a munkásosztály (és azon belül a legtudatosabb munkásokból álló forradalmi párt) van hivatva a szocialista átalakulást vezetni — és e tekintetben nem ismer semmi kompromisszumot. Másrészt ugyanakkor élesen szembeszáll azokkal, akik, különösen az orosz forradalom győzelme óta, a munkás helyzetének, a kapitalista kultúra problematikájának felismeréséből szűk és egyoldalú következtetéseket vonnak le.

Lenin értelmében mindenekelőtt meg kell határozni a munkásság vezetőszerkepe mellett létrejövő új kultúrának viszonyát az úgynevezett „munkáskultúrához” (proletkult). Sokan vannak, akik a „munkáskultúra” nevében mereven tagadják az eddigi kultúrát, elzárkóznak az eddigi kultúreredményektől, és kizárólag a munkás létéből és ideológiájából akarják elővarázsolni a „munkáskultúrát”. Lenin egész életén át hevesen elutasított minden ilyenfajta „ouvrier-izmust”. Már az orosz munkásmozgalom fejlődése kezdetén voltak olyan irányzatok, amelyek a munkáspárt egész szervezeti és eszmei felépítését a munkáséletből spontánul kinövő „tisztá” munkásideológiára akarták alapítani. Lenin szerint a spontaneitás csak kiindulási pontja lehet a munkásság osztályharcainak, még tisztán gazdasági téren is. Szerinte a tudatos, az igazi, az egész társadalomra kiterjedő forradalmi világnézetet *kívülről* kellett belevinni a munkásmozgalomba. Ez a „kívül” az összkultúra progresszív fejlődését, e fejlődés döntő eredményeit jelenti, melyeket minden munkásnak el kell sajátítania, ha öntudatos forradalmár akar lenni. Nem véletlenül beszél Lenin a marxizmus három forrásáról: az angol klasz-szikus ökonómiáról, a francia utópikus szocializmusról és a Németországban kifejlődött dialektikus módszerről. A proletariátus forradalmi világnézete Lenin szerint sokkal több annál, mint ami a munkás pusztá létéből spontánul kinő.

Ez a megállapítás tartalmilag azt jelenti, hogy a munkásosztály forradalmi világnézete nem szűkíthető le a tőkés és munkás egyszerű ellentétére, hanem átfogja az egész társadalom fejlődésének összes problémáit. Ha pedig Lenin így tesszük fel a kérdést, akkor világos, hogy az öntudatos munkásság forradalmi világnézete nem úgy jön létre, hogy a munkásság kikapcsolja magát a társadalom eddig elért kultúrfejlődéséből. Csak szakadatlan kölcsönhatásban ezzel a kultúrfejlődéssel, ennek eredményeit kritizálva, feldolgozva, továbbfejlesztve juthat a proletari-

átus és főleg annak legtudatosabb része arra a fejlettségi fokra, hogy betöltse a maga nagy történeti hivatását. Ennek a hivatottságnak végcélja: önmaga dialektikus túlhaladása. Ha az osztályok megsemmisültek, ha a kizsákmányolás megszűnt, ha a termelési eszközök társadalmiakká váltak, ha a falu és város, fizikai és szellemi munka különbségét a társadalmi fejlődés meghaladta, ha a munka értelmessége, öncélúsága, örömet hozó volta mindenki számára el van érve, akkor szocialista kultúra jött létre, már nem „munkáskultúra”.

Lenin eme felfogása a kultúra fejlődéséről határozza meg a kultúrforradalom stratégiai és taktikai kérdéseit is. Nevezetesen forradalom és reform, lassú haladás kérdését. Amíg arról van szó, hogy az igazi népuralom létrejőjön, hogy ledöntessenek a valódi demokrácia akadályai, addig szükségképpen a forradalmi módszer áll előtérben. Lenin egész fejlődélmélete mélyreható elemzésekkel igazolja, mennyire a dolgozó nép érdekében áll az elavult társadalmi keretek forradalmi lebontása. Így nagy elmeélel és óriási anyagismerettel bizonyítja, hogy a tőkés termelés idején az agrárátalakulásnak két útja van: az egyik elsöpri útjából a hűbériség összes maradványait, a másik abból áll, hogy azok sokáig megmaradnak, részben lassan lebontódnak, részben pedig lassan átnőnek a tőkés jellegű parasztkizsákmányolásba. És Lenin eme tudományos kutatásának az az eredménye, hogy az utóbbi út a dolgozó parasztságnak mérhetetlenül nagyobb nyomorával és szenvedéseivel jár együtt, mint az első, noha mindkettő — tisztán ökonómiaiilag nézve — ugyanahhoz az eredményhez vezet: a tőkés termelés győzelméhez a mezőgazdaságban. A forradalom ilyenétén lelkes igenlése Leninnél tehát nem szubjektív motívumokból ered, hanem ellenkezőleg, a gazdasági fejlődés konkrét törvényszerűségeinek konkrét felismeréséből, párosulva azzal a lángoló együttérzéssel, amely Lenin szívében a dolgozó nép, a munkások és parasztek iránt élt.

A forradalom kivívott győzelme azonban már a reformok jelentőségét tolja az előtérbe, a kivívott pozíciók esetleg lassú, de mindenképpen rendszeres kiépítését; „inkább kevesebbet, de jobban”: ezt hangsúlyozta Lenin szüntelenül, mint a szocialista építés alapelvét. Ez azután azt is jelenti, amiről már előzőleg más összefüggésben beszéltünk, hogy Lenin mindig az alapoknál kezdi építeni a házat, hogy a kezdődő szocialista kultúrának szélességébe menő, extenzív jellege van.

Ez a reformmunka csak akkor lehet jó, ha tervszerű. A Lenin-féle „kevés” sohasem véletlenül kiragadott egyes jelenség. Leninnél — hogy egyik kedvenc képét használjuk — jelenti azt a bizonyos láncszemet, amelyet meg kell ragadnunk, hogy az egész láncot kezünkben tartsuk, hogy ez egy láncszem megragadása segítségével tovább tudjunk haladni a fejlődés számára szükségszerű távolabbi, magasabb fokozatokra.

A reformmunka tervszerűsége jelenti a munkásosztály és a pártba szervezett legöntudatosabb munkások vezető szerepét avégből, hogy a legfejlettebb demokráciában, az osztály nélküli társadalmat építő proletárdiktatúrában ne legyen többé — az osztálytársadalom értelmében vett — proletariátus sem. És ez a vezetés egyszersmind belátása annak, hogy ezt az építőmunkát csak az egész dolgozó nép, munkásság, parasztság és haladó értelmiség együttes erejével lehet elvégezni; hogy ennek az építő- és átépítőmunkának elvégzésére semmi körülmények között nem elegendő még a legfejlettebb munkásosztály, még a legkitűnőbb

munkáspárt magában álló ereje sem. A munkásosztály vezető szerepe tehát éppen abban nyilvánul meg, hogy aktivizálja, politizálja, társadalmassítsa azokat a rétegeket, amelyek az osztálytársadalmak idejében ilyen aktivitásra, ilyen tudatosan társadalmi jellegű cselekvésre nem voltak képesek. Innen van a munkásosztály uralma alatt a haladó értelmiség bevonása a szocialista építés munkájába, annak tiszteletbentartása, sőt a munkásosztály stratégiája meghatározta útvonalon belül, vezető szerepe is. Ugyanakkor a munkásosztály vezető szerepe a kultúrforradalomban abban is megnyilvánul, hogy segít új értelmiséget teremteni, hogy fokozza széles dolgozó tömegek kultúrigényeit, kultúrköveteléseit és egyúttal gondoskodni igyekszik e követelések kielégítéséről. Ha az előbb azt mondtuk, hogy Lenin értelmében a szocializmus házának építését az alapok lerakásával kellett kezdeni, úgy ez távolról sem jelenti a lentről való építés kizárólagosságát, amint a kezdődő szocialista kultúra szükségszerű szélessége és extenzitása egyáltalán nem zárja ki csúcsteljesítmények létrejöttét és megbecsülését. A szocialista társadalom mélyen demokratikus jellege éppen abban nyilvánul meg, hogy benne egyszerre és egymást kiegészítve lehetséges az ilyen kultúr munka fentről és lentről, hogy ez a két irányzat találkozik a szélességbe menésnek új minőségében, mélységbe való átcsapásában.

4.

Ezek a szempontok határozzák meg a régi és a jelen kultúra átértékelését. Az úgynevezett „proletárkultúra” hívei elvből elvették a polgári kultúrát, az osztálytársadalmakét. Programjuk az volt, hogy a munkásosztály uralma „radikálisan új” kultúrát, tudományt és művészetet teremtsen. A gyakorlatban ez — nem véletlenül, hanem belső szükségszerűséggel — az imperialista korszak eszmeileg és művésziileg dekadens áramlatának kritika nélküli átvételét jelentette. Az oroszországi „proletárkultúra” híveinek tudományos világnézete a machizmuson alapult, művészetük az akkor Nyugaton divatos futurizmus és expreszszionizmus másolása, a legjobb esetben immanens továbbfejlesztése volt.

Lenin a leghatározottabban elutasította ezt az egész irányzatot. A marxizmus ereje, szerinte, éppen abban nyilvánul meg, hogy felvett és kritikailag feldolgozott minden progresszív irányzatot az emberiség több évezredes fejlődéséből. Magától értetődik, hogy ennél a felvételnél és feldolgozásnál Lenin a kritika fontosságát nagyon aláhúzta. Mert hiszen a világkultúra fejlődése az osztálytársadalmakban mindig és mindenütt haladás és reakció harca volt. Az imperialista kapitalizmus hivatalos kultúrája folyton fokozódó mértékben mutatja a reakciós kiválasztást, a reakciós irányzatok előtérbe tolását, a történelmi múlt reakciós meghamisítását. Lenin pozitív viszonya az osztálytársadalmak haladó szellemű kulturális örökségéhez tehát magában foglalja ennek az örökségnek, úgy ahogy azt a jelen kultúrájában kapjuk, alapos revízióját. Ez a revízió feltételezi a haladás és reakció harcának helyes felismerését és értékelését; a reakció irtóalmatlan gyűlöletét, a progresszív hagyományok szeretetteljes és belátó, bár nem kritikátlan ápolását, ha kell, felfedezését, támogatását és propagálását. Ez a szempont Oroszországban kíméletlen harcot jelentett a cárizmus és a hűbériség minden hagyománya ellen. A másik oldalon elismerését azoknak a nagy progresszív irányza-

toknak, amelyek a cári zsarnokság alatt, különösen a XIX. században hatalmas erővel fejlődtek. Jelenti tehát elsősorban a nagy orosz realista irodalom kultuszát Puszkintól napjainkig.

Ennek a lenini kultúrkritikának termékenyítő hatása a legvilágosabban látszik abban a sajátos sorsban, mely a marxizmusnak Oroszországban — és eddig csak ott — osztályrészül jutott. Az orosz marxizmus, mint marxizmus, természetesen a külföldről jött „behozatali cikk” volt. Ma már szerves része az orosz kultúra progresszív hagyományainak. Ebben döntő szerepe van Lenin munkásságának. Lenin nemcsak világméretben Marx és Engels legnagyobb követője és kongeniális továbbfejlesztője, hanem egyúttal mélyen össze van forrva az orosz forradalmi demokrácia igazán magasrendű képviselőinek gondolatvilágával. Ezért Lenin győzelemre jutott világnézetének és tetteinek perspektívájából világossá válik, hogy az orosz forradalmi demokrácia legnagyobbjai, Hercen és Bjelinszkij, Csernisevszkij és Dobroljubov — objektíve, világtörténeti nézőpontról tekintve — előfutárai a dialektikus materializmusnak. Valamennyien, éppen úgy, mint maga Marx, a hegeli dialektika felbomlási folyamatába kapcsolódtak be; valamennyien a hegeli dialektikus módszert igyekeztek megőszíteni a benne rejlő idealista és konzervatív elemektől. A dialektika a forradalom algebrája, mondotta Hercen.

Így minden belemagyarázás nélkül látható, hogy ezek a nagy forradalmi demokrata gondolkozók Hegeltől Marx felé voltak útban és objektíve előfutárai lehettek a dialektikus materializmus világnézetének. Hogyha most már Lenin ezt a világnézetet az orosz élet, az Oroszországban esedékes forradalom összes jelenségeire a legjobb orosz forradalmi hagyományok értelmében alkalmazta, úgy orosz talajba ültette bele annak szerves progresszív forradalmi kultúra hagyományába, megtermékenyítette és szervesen továbbfejlesztette azokat.

Ennek a tettek kulturális nagyságát akkor tudjuk csak igazán mérlegelni, ha a marxista világnézet emez orosz sorsát összehasonlítjuk azazal a szereppel, mely Marxnak hazájában, Németországban kijutott. Marx világnézete szervesen nőtt ki a legjobb német haladó hagyományok talajából: Lessing, Goethe és Heine éppen úgy ősei az ő világnézetének, mint Kant, Fichte és Hegel. És ennek ellenére, eddig még sohasem vált a német kultúra szerves és termékeny alkatrészévé.

Nem véletlen tehát az emberiség haladó fejlődése csúcspontjának, a klasszikus kultúrának szenvedélyes tisztelete Leninnél. Nem véletlen és nem privát ügy, nem egyéni izlés kérdése. Ha Lenin az orosz kultúra fejlődésében legelsősorban Puszkint, Csernisevszkijt és Tolsztojt emeli ki, akkor nemcsak mély és igazságos értékeléseket ad, hanem a szocialista kultúra fejlődésére rendkívül aktuálisakat is. Itt ismét csak néhány jellemző és kiemelkedő példára utalhatunk Lenin gazdag életművéből: Tolsztoj új értékelésére; a hegeli logika mély bírálatára és hasznosítására; a nagy utópisták szövetkezeti álmainak aktualizálására.

Lenin Tolsztojban, akit a jobboldali polgárság misztikusnak, a baloldali az orosz arisztokrácia költőjének fogott fel, felismerte az orosz parasztmozgalmak fejlődésének költői tükrözését, az „első parasztot” az orosz irodalomban, egy új szakasz megindítóját a világirodalomban. A hegeli logika átdolgozásában és bírálatában Lenin felismerte azokat a jelenkor életébe belenyúló, igazán dialektikus elemeit a világképeknek, ame-

lyeknek kritikus tudatossá tétele teszi csak igazán hatékony, mindent átfogó világnézetű a marxizmust. Aki Hegel logikáját nem tanulmányozta át, az, Lenin szerint, nem érti meg Marx *Tőkéjét* sem. Végül az utópisták elemzésénél Lenin kimutatja, hogy azok szövetkezeti álmai, amelyek értéktelenek, sőt félrevezetőek voltak a kapitalizmus uralma idején (félrevezetőek, mert elvezették a munkásság egy részét a sikeres osztályharc útjáról), azonnal nagyszabású konstruktív valóságokká váltak, amikor a dolgozó nép a hatalom birtokában van, amikor módjában áll a gazdaságot egészben vagy részben megszervezni.

Az ilyen értékelések nem elszigetelt, zseniális ötletek, hanem Lenin módszerének szükségszerű következményei. Beszélünk már arról, hogy Lenin kultúrkritikája a haladás és a reakció harcát vizsgálja a történelem fejlődésében, hogy aztán a materialista világnézettel együtt járó pártosság alapján állást foglaljon a kultúra haladó irányzatai mellett. Ámde a haladás és reakció harca az osztálytársadalom egyes nagy emberein belül, ezeknek a nagy embereknek lelkében, világnézetében, műveiben is dúl. Lenin (polémikusan Plechanov ellen) kifejti a maga múltat bíráló módszerét: úgy bírálni, úgy megsemmisíteni a reakciós tendenciákat, hogy a nagy alkotások haladó, pozitív oldalai érvényre jussanak, hogy éppen ebből az éles bírálatból pontosan megértsük, miért korszakalkotó gondolkodó Hegel, vagy korszakalkotó realista Tolsztoj.

Ezt a bírálati módszert Lenin a jelenkor ideológiai válságának elemzésében is alkalmazza. Persze itt a kritika hangja még élesebb, mint a múlt jelenségeivel szemben, mert az aktuális veszély, a forradalmárok ideológiai félrevezetése nagyobb. Mégis ezekben a bírálatokban szintén érvényesül mindenütt a pozitív, a haladó elem. Amikor Lenin kora fizikájának ismeretelméletét, az úgynevezett fizikai idealizmust megsemmisítő bírálattal illette, egyszersmind kimutatta, hogy ez az idealizmus, bármilyen értéktelen és reakciós legyen is az ismeretelmélet területén, a fizika továbbfejlődéséből, haladó irányzatból fakadt, és ez pozitívumot, haladást eredményezhet a bölcsélet terén is: arra készíti a marxistákat, hogy az anyag elavult, mechanikus meghatározását elvessek, hogy arról új, dialektikus, materialisztikus meghatározást adjanak. Az éles, a megsemmisítő ismeretelméleti bírálaton keresztül a dialektikát új feladatok elé állítja, és ezzel pozitív irányba csap át.

1946. január

---

a kultúra mint önigazgatói alkotó tett

TOMISLAV KETIG

Marx Károly kimondta a teljes igazságot a munkásosztály előtt az osztály helyzetéről, elplántálta az osztály történelmi küldetésének tudatát, és felidézte az osztály' nélküli társadalom vízióját, amely társadalomnak szükségképpen a munkásosztály lesz a megteremtője.

A jövő e fundamentumán vívta ki győzelmét valamennyi szocialista forradalom. Ez volt a mi győzelmünk alapja is.

De könnyű volt-e kivívni e győzelmeket, győzelmeinket? Mindannyian tudjuk, hogy nem. S jóllehet ez közismert tény, olykor ismételten rá kell mutatnunk, nehogy a lelkendezők közelinek nyilvánítsák a távoli célokat. Számos teoretikusunk — a zenikai tanácskozásra előkészített közleményeiből ítélve — úgy hiszi, hogy a kultúra elidegenültségének felszámolása és természetes környezetébe való visszaállítása aránylag könnyen fog menni, hogy gyakorlatilag megtaláltuk a megoldást, amely ezt lehetővé teszi, hogy a szabad munkacserére felfedeztük az intézményes formát az érdekközösségek létrehozása által, s hogy ezzel megteremtettük az összes előfeltételeket arra, hogy a dolgozó a kultúra objektuma helyett annak szubjektumává legyen.

Efféle biztató vállvergetésre Jugoszlávia munkásosztályának nincs szüksége. Jól tudja ugyanis, mennyi nehézség árán harcolta ki jogait, minden egyes győzelmét. Ha nem volt neki könnyű a felszabadító forradalom idején, ha tudja, hogy saját politikai dominációjának feltételei között is negyed évszázadig tartott a társadalmi-gazdasági forradalom, hogy majd csak Tito levele hozza meg számára a diadalt, akkor de még mennyire tudatában van annak, hogy a kulturális-tudományos forradalom sem győzhet máról holnapra, és hogy az út hosszát nem az óhajokkal és deklarációkkal kell mérni, hanem a reális tényekkel.

Hogy meghatározhassuk e harc stratégiai irányvonalát, tudnunk kell azokról az előnyökről és fogyatékoságokról is, amelyekkel harcba lépünk.

Az előnyök a következők: a meghódított politikai hatalom; mindazon

erők általános veresége, amelyek gátolták az öngazgatású társadalom igazi megvalósulását és a dolgozók azon jogának érvényesülését, hogy igazgassák a termelőeszközöket és szuverénül döntsenek munkájuk eredményéről és jövedelmükről, tekintet nélkül a még tapasztalható ellenállási góccokra; a tény, hogy a dolgozók sohasem kerültek a kultúrán kívül, bár igen ritkán voltak egyszersem azok, akik a már megteremtett kultúrát a magukénak mondhatták; és végül, hogy a kultúra az izmok erőfeszítésével és az egész erejével teremődött meg, tehát hogy a kultúra lényegénél fogva munka, nem pedig időöltés.

A fogyatékoságok a következők: társadalmunk anyagi potenciáljának viszonylag még mindig alacsony szintje, hozzáértve nemcsak az egyének és csoportok közötti, hanem a területek közötti szociális egyenlőtlenségeket is; az oktatási rendszer elavultsága, amely még mindig az iskoláztatás anakronisztikus, polgári formáit favorizálja, amely a burzsoá típusú osztálydifferenciálódást reprodukálja mind anyagi, mind pedig szellemi tekintetben; a megengedhetetlen közöny az írástudatlannok seregének állandó jelenléte iránt; a fogyasztói társadalom mentalitásának erőteljes betörése — amely összefüggésben áll a protekcionizmussal, a korrupcióval, az önkénnyel és mindazokkal a jellegzetességekkel, amelyeket a politikai autokráciáktól örököltünk — kérdésessé tette a szocialista rendszer alapvető etikai elveit; s végül a kultúrában még mindig megnyilvánuló nacionalizmus, ami annak a következménye, hogy még mindig nem vontuk meg nyilvánosan a demokrációs vonalat aközött, ami a mi hiteles humanista és szabadságszerető hagyományunk és aközött, ami nem más, mint mítoszkergető, tudománytalan és vérszomjas tradicionalizmus.

A zenicai tanácskozás időpontját nemcsak az életterünk jelene szempontjából sorsdöntő történelmi fordulópontokra jellemző lelkesedés határozza meg. Jelenünket a dilemmák is jellemzik, főként értelmiségi körökben, abban a tekintetben, hogy a távlat szempontjából mit jelent a kultúra osztályjellegének visszaállítása. Jelenünket azonban még inkább jellemzik az effajta dilemmákkal és tanácstalansággal történő megfontolt manipulációk.

E dilemmák miatt, de még inkább a velük folytatott manipulációk miatt — nyilvánuljanak meg azok akár a konfrontáció, akár öngazgatási művelődéscélokra való kisajátítása formájában, amelyek egyáltalán nem nevezhetők öngazgatásúaknak —, el kell mondanunk a következőket:

A kultúrának a történelem folyamán voltak kifejezetten alkotói pillanatai, és voltak olyan pillanatai is, amikor túlnyomórészt csak hasznosították.

Amikor alkotói jelleggel bírt, mindig kiváló kommunikáció állt fenn az alkotás és az emberiség dolgozó része között. Azokat a nagy pillanatokot, amikor a szabad és bíráló emberi gondolat a megaláztatott és elnyomottak előtt hangzott el, az emberi civilizáció valódi történelme nem felejtette el: ezek adják az emberi társadalom kulturális örökségét.

Azok a korok, amelyekben a kultúrát csupán hasznosították, amikor az uralkodó osztályok szellemi üdültetésére szolgált, tehát a kulturális elitizmus korszakai, rendszerint az alkotás fagypontját jelezték.

Ez a veszély a mi alkotómunkánkat is fenyegette, amely „a kultúra

a kultúrmunkásoké” végzetes jelszóval elbarikádozta magát, kiszakadt az éltető nedvek keringéséből, és arra íteltetett, hogy önmagát ismételje a professzionisták, a politikai és technomenedzseri parvonúk, az értelmiségi sznobok szűk rétegén belül.

Indokoltan állapítjuk meg, hogy a munkásosztálynak joga van a maga kultúrájára. Nélküle az osztály — tekintet nélkül a műszaki fejlődésre — nem tudna kiteljesülni térben és időben. De mondjuk ki azt is, hogy a KULTÚRÁNAK JOGA VAN RÁ, HOGY A MUNKÁSOSZTÁLY KULTÚRÁJA LEGYEN, és hogy ezáltal valóban kultúra legyen a szó sokkal teljesebb értelmében, mint eddig bármikor. Ezáltal a kultúrának lehetősége nyílik, hogy felmutassa alapvető természetes sajátosságát, hogy minél szélesebb körre terjedjen ki, hogy teljes egészében kifejezésre juttassa demokratikus és humanista természetét, hogy maradéktalanul beleágyazódjék az emberbe, gondolataiba, az emberek viszonyába, magatartásukba, hogy az ember jobb és nemesebb hétköznapija legyen a tegnapiénál és a maiénál is. A munkásosztály, megszüntetve magát mint osztályt és ezáltal világméretűvé válva, egyszersmind megszünteti a kultúra határait is.

Figyelmeztetnünk kell azonban a leegyszerűsített, fekete-fehér sémák veszélyére, amelyek szerint az egyik oldalon állt a kultúra, a másikon pedig a munkásosztály, és közöttük helyezkedtek el a közvetítők, akik kezükben tartották a művelődés eszközeit s a fölöttük gyakorolt hatalmat. Az igazság az volt, hogy megszakadt a kommunikáció a művelődési intézmények és a munkásosztályok között. De nem az intézmények képezik a kultúrát, hanem a kultúra bizonyos, főként alkotói formáiban a művelődési intézmények útján kerül közlésre, azok útján nyilvánul meg. Ez pedig nagy különbség. Mindenképpen elegendő ahhoz, hogy — minden más fontos és hozzáférhető mutató mellett — tudatosítsa az igazságot, hogy az utóbbi negyed évszázadban, a sokféle nehézség és ellenállás mellett is, mind több dolgozó élt a kultúrával, hogy egyre többen élnek és dolgoznak megfelelő környezetben, hogy a munkáscsaládokban egyre több könyvet olvasnak, hogy a munkások gyermekei mégiscsak áttörték a felsőoktatási intézmények felé vezető úton álló akadályokat, hogy a tömegtájékoztatói eszközök, az összes fogyatékoságok és az izléstelenség térhódítása ellenére, a műveltséget is terjesztették, hogy Jugoszlávia proletariátusa megteremtette a saját értelmiségét, amely a szó igazi értelmében munkásértelmiség lett, és hogy a társult munka egyre inkább a társult fizikai és szellemi munkát jelenti.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy közvetítői gyámkodás, beleértve negatív vonatkozásait is, nem volt. Éppen a polgári-felvilágosult, liberális művelődéspolitikai volt az, amely az igazi alkotást ugyanúgy ki akarta szorítani a politikai szintérről, mint a munkásosztályt is. Mai irodalmunk jó szemléltető példája ennek. Voltak kivételes írók és kivételes művek, akiknek és amelyeknek — mint ahogyan a nagy hajóknak sem — nem árthattak a viharok. Az egész többi irodalom azonban a divat és a meddő esztétizmus jegyében élt, és a divat és az esztétizmus voltak azok a legfelsőbb mércék, amelyek szerint a kritikusok — egy-egy csoport szószólói — klánjuk tagjának vagy jelöltjének könyveit ünnepelték (amelyek egyébként egy-két ezres példányszámban jelentek meg, és száz példányban olvasták őket), és amely mércék szerint dija-

kat és kiváltságokat osztogattak, útlevelet a halhatatlanságba, s mind-
ebben az izléstelenség határáig mentek el.

Hol vannak ma ezek a „halhatatlan” és díjazott művek? Talán már
azok sem emlékeznek rájuk, akik annak idején agyondicsergtek őket! És
hol vannak irodalmainkban a korszerű témák? Költészetünkben egész
témakörök maradtak pusztán. A „jó ízlés” követelménye lett mellőzni a
hazafias és társadalmilag elkötelezett költészetet, a szerelmi lírát pedig
„szubintellektuális anakronizmusnak” minősítették! A költészet emóciók
nélkül maradt, márpedig mi a költészet emóciók nélkül?

A prózában a társadalmi problémákhoz való kritikai hozzáállás hely-
ett antihumánus nihilizmus, pornográfia nyilvánul meg, megvonják
benne az embertől azt a jogát, hogy etikai lény legyen, s a lumpen-
proletariátus szociális helyzetét az efféle „kritikai” művek a proleta-
riátus társadalmi helyzetének nyilvánítják.

Kik írják ezeket a műveket? Nem alkotó írók ezek, hanem olyanok,
akik azon mesterkednek, hogy mindenáron érvényesüljenek, és akiknek
nagyobb gondjuk a saját társadalmi helyzetük, mint műveik értéke és
társadalmi hatása. Ezek az írók összekeverték a tömegkultúra fogalmát
a kommercializmus fogalmával, ők a fogyasztói társadalom, nem pedig
a szocialista öngazgatású társadalom írói.

Még néhány szót a liberalizmus viszonyáról a művelődéshez.

A liberalizmus lényegénél fogva hiú és vezérkedő hatalomfítogtatás, a
nem létező fölény létezésének bizonygatása. A liberalista álcázott dog-
matista és etatista, aki az öngazgatású szocializmusból saját felvilágo-
sult abszolutizmusát szeretné létrehozni a maga dicsőségére. Ő a szoci-
alizmus II. Frigyesé, ideológiai idomár, aki a kultúra alkotóinak
kockacukrot osztogat, amikor szépen viselkednek és nem okoznak neki
gondot, nem bántják, rontsanak bár neki minden másnak, kezdjék ki
akár az alapvető elveket. Ő mindent szeret, ami nagyszabású és hatá-
sos. Őt nem érdekli a munka kultúrája, hanem a kultúra parádéja.
Ezért a liberalista hatalombitorlás időszakában a gyarmati szellem
tipikus formái virágoztak, mint amilyenek a nagy pompával megren-
dezett álnemzetközi fesztiválok és mellékes kérdésekkel foglalkozó
mammutszimpóziumok; nagy összegeket fektettek be drága filmekbe és
színházi tervekbe, s mindezzel főként azt akarták megmutatni a polgári
külföldnek, groteszkul előkelősködő módon, hogy nem kell bennünket
lebecsülni, mert a művelődéspolitikát nálunk nagyvilági emberek foly-
tatják, nem pedig holmi megátalkodott kommunisták.

Ugyanakkor a liberalistáknak nem okozott gondot, hogy vidéken a
gyerekek tizkilométereket gyalognak hóban, sárban, úttalan utakon
iskolájukig, hogy a külvárosokban egyre növekednek a munkások sze-
génynegyedei, hogy sok helyütt raktárrá alakították át a könyvtárakat,
mert a közösségnek nem volt elegendő pénze a könyvállomány felfrissíté-
sére.

A kultúra topográfiája kívül esett látóköriükön. Egész vidékek marad-
tak fehér foltok az országban, a kulturális élet kezdeti formái nélkül,
s ilyen fehér foltok voltak az új városi és külvárosi negyedek is, külö-
nösen a munkásnegyedek. A műveltség terjesztése helyett az elitisztikus
elvonatkoztatást favorizálták.

A szocializmus a liberalistákat csak addig a határig érdekelte, amed-
dig az ő államférfiúi „bölcességüket” reprezentálhatta. A „virágozzék

száz virág" politikája a kultúrában lehetővé tette mindenféle ideológiai gyom elburjánzását, és ezen ég alatt csupán a határozott marxista kritikának nem jutott hely. Az általános tolerancia e birodalmában a mércéket az érdekek váltották fel, a bázis politikai kérdéseit az illetéktelenek zsdanovista beavatkozásának minősítették, s a kultúrában fel-lepő politikai diverzánsokat csintalan kölyköknek becézték.

A liberalizmus elméleti identifikálása még nem ért véget, márpedig nagyon fontos és sürgős feladat ennek a végére járni, mert e bárányszőnyegbe bújtt, de igen veszélyes hittagadás leleplezése teszi csak lehetővé a nyílt harcot az összes többi ideológiával, amelyek igencsak elszaporodtak az eklekticizmus ködében.

Mit kell még feltétlenül megtennünk a jelen pillanatban? Elsősorban nemcsak alkotmányosan lefektetni, hanem összegegyeztetett politikai fellépéssel — a munkára való egyenlő jog feltétele mellett — lehetővé tenni országunk minden lakosának a kultúrára való egyenlő joga érvényesülését, s evégett elő kell teremtenünk a kellő anyagi előfeltételeket. Ennek érdekében az oktatási rendszer megreformálásának keretében meg kell szüntetni azt a gyakorlatot, hogy a gimnáziumokban a műveltséget nyújtó tantárgyakat bővebb oktatási program alapján adják elő, ugyanakkor viszont a szakmunkásképző iskolákban csupán rövid tanfolyamokat tartsanak, kivonatosan ismertessék a kultúra jelentős összetevőit. Hogy a társult munka művelődési érdekközösségei szervezeti-leg minél előbb úgy működhessenek, mint az öngazgatású társadalom kultúrájának központi jelentőségű fejlesztői, amelyekben a művelődéspolitikai összpontosul, beleértve azt a részét is, amely a köztársasági és tartományi művelődésügyi titkárságok hatáskörébe tartozott mint az állami érdek kifejezője. Hogy a kulturális alkotómunkának lehetővé tegyünk, hogy a művelődési közösségek és a közművelődési közösségek dualizmusából tágabb területre léphessen ki, abból az osztályérdek és az alkotói potenciál találkozásának tagoltabb és alkalmasabb formái jöhetnek létre. Az öngazgatású rendszerbe ágyazott kultúra sokkal kímunkáltabb művelődéspolitikát követel meg, megköveteli a munkásosztály tartós érdekeinek érvényesülését a programokkal és azok pénzeléséről történő döntéshozatalkor, azon érdekek érvényesülését, amelyeket mindenekelőtt a társadalmi és politikai szervezetek, elsősorban a JKSZ, a szakszervezetek és az ifjúsági szervezetek nagyobb arányú részvétele fog biztosítani. Ez egyszersmind kevesebb hivatalnokot és irodát, de több tényleges munkát és alkotóerőt igényel. Csupán ezáltal csökkenthetjük társadalmunk kulturális deficitjét, amely közvetlen következményként vonja maga után az ellenséges politikai agresszió összpontosulását éppen erre az érzékeny pontra, a többé-kevésbé álcázott munkásjog-bitorlás folytatódását, a közösség összesített termelőképességének csökkenését, a szociális egyenlőtlenségek reprodukálódását, sőt növekedését, és a távoli jövőbe való eltolódását azoknak a céloknak is, amelyek a munkásosztály objektíve eléggé gyorsan elérhet.

A munkásosztálynak a kulturális alkotómunkára nem olyképpen van szüksége, mint kulturális szükségletei kielégítésére szolgáló szervizre — és ebben az értelemben javításokat kellene eszközölnünk számos határozatban és okmányban, amelyeket éppen napjainkban fogadunk el, külön pedig a X. Kongresszus platformjában is, amelyben szintén található egy ilyen jelentésű mondat —, hanem ennek az alkotómunkának

módszerűen kell szolgálnia, amely által az öngazgatású szocialista társadalom kinyilvánítja etikai és esztétikai fölényét ebben a korban, mint ahogyan tették azt az összes társadalmak a történelem folyamán, hasznosítva azon rétegek felszabadult alkotóerejét, amelyeknek elnyomása által a régi társadalmi struktúrák mesterségesen igyekeztek fenntartani magukat.

Ezek azok az utak, amelyeken járva a kultúra azzá válhat, amivé lennie kell: öngazgatói alkotó tette.

---

költők és versek

---

fűroszok

MOLCER MÁTYÁS

„Emlékszel-e rá Barbara”
Jacques Prévert

1

a pályaudvaron
sima síneken
gyanútlan indulnak
az elágazások
és a kegyetlen kövek
szép dolgoktól megkövülten
amint az utolsó
vonat után...

2

megszólal az elhallgatott
hámozott szavakkal
közelít
megannyi láthatatlan
tüske áll ki gondolataiból
még az ismétlés előtt
hátat fordít a fájdalomnak
és a jelen suhanását
nézi a magasban

3

daltól dalig
agyad kék tengerében

4

és ugyanaz...
a napon,
néma kerítéseken,
csőrükben nincs erő
... eldobta,
most befordul...
valamikor valahol
és hová innen?
valaki cigarettázva rád köszön:
oda a legszebb paripád!
valahol most határoznak fölötted
tegnapi vagy
és még kegyetlenebbül
szorít az idő

5

másfajta időben
vagy éppen egyedül
szorítva mindannyiunk kezét
azután
annyi időre, hogy
más napok
kristály-látszatai
besarkozott otthonodban

6

megütözése gőzölög
semmisség az egész
délután elmegyek

7

a születő palába kövül
mint akit
a madár átröpül

8

mi marad meg emlékezetedben:
a gazdátlan pusztaság,
a pusztuló utak
és a dél felé vonuló lovasok
közül?
árnyékok por lepi,
fonódva pusztulsz
kiszámított épületeid között

9

csodára várva
oltárnod előtt
rögtön jövök

rögtön jövök
kiáltoztad
s én reggelig
sajnáltam a néma
telefont

10

aszexuális párhuzamosak
nem akarnak a végtelenben
találkozni

11

ha ezt akartad
hát megkaptad:
a hallucinációt,
az ébrenalvást,
a saját természeted dimenzióit,
a kétséges távlatokat
és ráadásként
a világmí . . . . .

12

szüntelen mutatványaim
fényképed előtt
gyakorlatok
lassú ütemre

13

igazán hihetetlen
mondta a . . .
akár a . . .
ez elegendő,
megindulok,
megindulok!
de bocsánat
szavát sem értem
és . . . . .

14

melyik a helytállóbb
elnevezés:
. . . . .
vagy
. . . . . ?

15

reflektorfényben égek . . .
mutasd magad!
a kihagyások ürességei közt

jóval tovább
még a félmúlt elérése előtt
lehullani...
megállunk,
a szokásos meztelenség távolságaiban:
az utak hajlatát,
a szabályos görbületek rakpartjait,
a rétegek melegágyait
felismerni,
hogy szökő létezésed
beárnyékolja nélkülüledet

16

szerencsére még a kapuzárás
előtt
eszembe jutott
hogy kísérleteidhez
a hátsó udvarban
pelinkovacot használsz
a boltos
tő..... az..... re

17

valamikor kertedben
páva járt
(gavotte-léptek a virágok közt)
most
döglött patkányt
himbál agyadban
a szé... a szé...
a szé...

18

játszd meg magad
utoljára
azután úgyis
.....

19

éljen a magasztos
villanyóra
szexuális kapcsolata
a lámpákkal

20

*„mert mind megöljük kedvesünk
& nem mind halunk belé.”*

Oscar Wilde

amikor ábrándjaimban
újra kivirágzottak a...
bár hírlík

őszül az idő
a feljövő nap
visszahullott
és összezú.....idat
melyekkel bené...tem
legyél.....
visszavonultam
és csak ma....emlékeztem...

Epilógus:

mert a töredékek bezárulnak,
míg a teljesség kinyílik

•

---

concerto

LADIK KATALIN

ALLEGRO

fényes fémlemez
ütés
finom remegés
a legközelebbi falnál
ráfagy
az emberi hang

LARGO

kristályba zárt
színes műanyag fúvókák

VIBRATO

ugráló
apró spirálisok

a fájdalom
szűkülő köre

az önmagát
megismétlő vízcsepp

VIVACE

feltörő
meleg üvegcserepek
a szájban

VOX HUMANA

kifeszítettett
az űr közepén
két arcát
két istennek mutatja

CON VARIAZIONE

szűk emberi hang
értetlenül
a legkékebb égboltra

PIANO

pók
halványkék
üvegcserepeken

ADAGIO

vakító
sikító kötelek

FINALE

műtőasztal
teljes sebességgel
az éles kanyarban

---

vasalvadék

DERŰS ISTVÁN

A MINDENSÉG FALÁBA...

Gonosz lézengés kertjeink fölött,
s mint köd lopakodik tudónkbe,
elhaló furulyaszó ébreszti a régi időket,
s mint kövület, nyugszik bennünk a vágyakozás,
a kitárulkozás negyedik dimenziója:
öröklétben élni!
S mindez keveredik a fanyar szüreti dalok
émelygős, ragadós sárga anyagával —
ajtót vágni a mindenség falába,
átfogni az ismeretlent, alant és fönt,
s végül felfedezni az ötödik dimenziót —
a bűvös kört négy egyenlő részre osztani,
s amikor csendesen ballagunk az őszi fák alatt,
ne csak önmagunkra gondoljunk szelíden,
s mint az anyák gyermekük, a világot megöleljük...

A GÉP FELETT IS...

Koromlepte, szürke csonkok
jajtalan emelkednek
a magasba...
A füvek letaposva, bemocskolva,
mint elszórt emberi karok...

Elindul a nép legkisebb fia,
arccal a mindenség felé...
színes lombikokban, gömbökben
születő fiamat
nem fektethetem kukoricabajuszba!

Hajnali derengésben
el se szenderülhet az elme —
gombnyomásra, szinte gondnyomásra
terül elém a táj, vagy az éj,
vagy bármi más, ami meglepetés...

S ez az, ami nekem kevés!
Igazság — de nem őszinteség,
s gyenge szívemnek nem menekvés —
félelem a jövőért,
hogy gép felett is
embert tudjak — maholnap.

VASALVADEK

Hová is mehetnék el innen?

Az üveghegyek összetörték.
Az óperenciás tengeren csatahajók,
az eget teleaggatták, megmászták,
a fákat kitépték közülünk —
alszok, vagy ébren ténfergek,
szegény költőnek egyre megy!...

Jobbra tőlem léleknyi járásra
a fekete erdő,
őszbe csavarodó fejek
jeges, gonosz tekintete,
az idő cserepesedése — penész a seben...

Én már úgy vagyok e világgal,
hogy már azt se tudhatom,
meddig ülhetek még e helyen,
s van-e némi közöm
a tájhoz, az éjhez, a hazámhoz,
az üres véredényhez, a szóhoz,
mely old és ostoroz...

Lesz-e kihez szólnom, s emondanom
csósz-intó sorsom,
vagy harmadszor is elpusztítom magam?!

Az éj üres acélvenyigéje
föléd hajlik,
üres lézengés leszel
két tömondat közepén,
hosszú sróffá csavarodsz,
s maradsz,
mint halott vasalvadék!...

De ugyan hová is mehetnék el innen?!

HATÁRKŐ

Határkő — a végkimerülés,
életünk felett...
Szívünk a halállal felesel,
még nem enged,
még maradna egy keveset,
hogy láthassa forgását
a színes ősz-keréknek...

Várunk — csodára talán —
de azok, kik az étellel
még gondtalan sietnek,
erre még nem figyelnek,
csak a végén csodálkoznak el,
s kitégyl szemük kerekre...

---

a homokóra ébredése

(A jugoszláviai román költészetből)

Mihai Avramescu

MAGÁNY

Néha megállsz
egy útkereszteződésen.
Szemellenzőt csinálsz a tenyeredből.
Megpróbálsz felmérni a távolságot.
Sem indulni nem bírsz,
sem maradni.
Csak állsz, egyedül önmagaddal,
egyedül másokkal,
egyedül önnön keresztutaddal.

Radu Flora

TÁVOLSÁGOK

Messze, messze, valahol a lehetőségek fölött.
a vágy tornya fölött, megállított sugár.

Alámerülő, eltűnő fény,
félbemaradt, elhaló sikoltás.

Ion Balan

ÉJ

Búvó árnyak közt
Halk lépte az éjnek
Sikoltó messzeségek
Búvó árnyak közt.

Hamuszín homályban
Nincs álom, nincs valóság.
Titkos útjaik róják
Hamuszín homályban.

Omló fal mellett
Sóvár gondolatom
Tapogat vakon
Omló fal mellett.

Cornel Balicã
EJFELI DAL

Valahol messze
Eltűnt a nap
Fekete ez az ég
Mint egy különös halott macska
Néma az ég
Mint a mese szája
Túl a Végtelenen

Florica Stefan
ÉN, A HARMADIK

Bal csipőmnél kilép egy asszony belőlem
jobb csipőmnél egy másik
ajkaimról a harmadik indul feléd
Hol a kezetek a lábatok
kérdem az elsőt a másodikat
hol a fejetek hol kókadtt le
a rossz szavaktól a fáradságoktól
Félre az utamból
ha a lábatok még elvisz a sarokig
ha a járókelők nem köpnek arcom
Én a harmadik repesve lépkedek megtalált lépéseimmel
kiegyenesedett járásommal
Én a harmadik új napot hordok a vénáimban
Én a harmadik kinyúlok a város fölé
és a járókelők kis szavaiban
ráismerek a hangodra a reggelre.
Én a harmadik megyek
és két sírt cipelek magammal
meg magamat teveled egybeforrva

Miodrag Milos
SZERELMES

Amikor rámtör a vágy
a visszatérő szelet szólítom
hozza vissza a suttogásod.

Amikor rámtör a vágy
tekintetem rábízom a messzeségre.

Slavco Almaján
DOBOZ

Egy üres dobozt szorongattam kezemben
Azt hitte volna az ember nincs benne semmi
Nincs benne semmi mondtam is az embereknek
Szeretem a formáját az ürességét
Kell lennie benne valaminek mondták az emberek

Kitépték a dobozt a kezemből
Kinyitották
A doboz valóban üres volt
Pedig én azt hittem van benne valami

Felicia Marina Munteanu
A MÁSIK TEREM

Nyugodtan magunkra öltjük az éj viasz álarcát.
Az, ami sohasem történt meg, tovább él a fákban,
egy fehér kőben az elhagyott út mellett.
Talán még vár bennünket az elveszett csönd országa
a régi félredobott órák szerkezetében.
Talán vízesés dübörög majd elő
kialudt vulkánjainkból.
Egy-egy verssort jegyzek fel minden eltaposott fűszélért,
és végül megnyugodva belépünk a másik terembe.

Ioan Flora
DISZKURZÍV ESEMÉNY

Sokáig néztem ugyanazokat az ösvényeket
követtem a hús nyomait és képzeletét,
és mindannyiszor valami hangok
törték össze, mint a bezúzott tükrök;
mindig ugyanaz a tiszta fáradtság
ugyanaz a madárszárnyuhanás.

Olimpiu Balos
EGO SUM

Kő vagyok
hideg
érzéketlen
összetört líra
tinta-köpet a papíron
felhő-folt
a pokol társa
füvek és bánatok hangja
a nagy hullám dörrenése
Gyémánt vagyok
vagy haszontalan üresség

Petru Cîrdu
VIRRASZTÁS

Én meg én ketten vagyunk
egészen kis térköz van köztünk
Körülöttünk tehetetlenség játék
Én meg én ketten vagyunk
Míg a hang megpihent a sikolyában
egyedül maradtam
kiöntve a semmibe
senkit többé nem fogadok be a testembe
tele vagyok belülről

Ács Károly fordításai

---

a szép keresése

---

a homokóra madarai szárnyra kelnek

BORI IMRE

Írásunk címét Déry Tibortól kölcsönöztük, erre ösztönzött Slavco Almajan is, aki a jugoszláviai román költészet kis antológiájának a *Homokóra ébredése* címet adta — a „köcsiga homokórájának” képzetét idézve emlékezetünkbe, egyik versének a zárósort, hogy egy költészet magára ébredésének beszédes bizonyítékaként a hazai román költészet jelentős egyéniségeinek a verseit kínálja fel.

A cím gazdag jelentéstartalma ugyanis egyszerre hozza emlékeztünkbe az idő múlását, a vers mérte időt, az ébredést, az öneszmélést, hiszen egy költészet megszületését, időből való kibontakozását mutatja be az időtlenség keretei között, s mutat ennek a költészetnek ihletbeli hátterére is: általában a szürrealizmusra, közelebről a modern jugoszláv költészet szürrealista vonulatára, amelyben, miként azt hajdanán Zoran Mišić meghatározta, a világ „álom és való” között lebeg, s egészen közelről Vasko Popa költészetére, arra a sajátos és egyedülálló lírára, amely egy más nyelvi közegben, de a képzelet munkájának testvériségében, példaképe volt az immár harminc esztendeje élő és létező jugoszláviai román költészetnek és költőknek.

Nemcsak a „homokóra”-képzet, de az antológiában olvasható versek is a szürrealizmust idézik: a versformálás módjai, a versbe mentett életanyag, e költészet képvilága, a tér- és időképzetek beszédes metamorfózisai, a lélek-területek jellegzetességei, a tárgyiastól való menekülés változatai arról vallanak, hogy ez a költészeti antológia a hazai román versben azt kereste, ami szubtilis, éterikus, a bánáti róna felett lebegő, a költői lélek intimitásainak általánosabb, s talán egyetemesebb változatait szólítgató, az álommal összejátszó. Nyilván a román költészettel általában is rímelnék az ilyen költői tendenciák, hiszen a metafora- és hasonlatgazdagság — ez talán az egyik legnagyobb olvasói élményt kiváltó vonása ennek a költői világnak — nem egyetemes tulajdonsága szűkebb hazánk népei költészetének, hiszen az antológia költői nemcsak

Popát tudják intímebben olvasni, hanem a román származású francia költőt, a szürrealizmus egyik pápáját, Tristan Tzarát is.

Alommal barátkozó költők szavai peregnék ennek az antológiának „költői óráján” a szemünk előtt, az álom (s a vele kapcsolatos képzetek) a vezérszólam szerepét játssza, s már-már arra ösztönöz, hogy az „álom és való” koordinátái között szemlélődve ezt a költészetet az álmhoz egészen közeli pontban lássuk. Nem hivatkozhatunk azonban arra az elvre, hogy az „élet álom”. Almajan költészet-interpretációjában az álom kifejezési eszköz, talán leginkább annak a lelkiállapotnak a neve, amelyben a vers születik, egyfajta költői szituáció, anélkül azonban, hogy az álmodva élni, élve álmodni, álmodni és élni, élni vagy álmodni dilemmái betörtek volna. S mindenekelőtt kép, ahogy azt a szürrealisták megélték és áhították. Az álom „angyali sírás” (Avramescu), de leginkább pusztán jelentésével kap szerepet. Néha a tér alakul át álommá (Ion Balan), néha csereeszközzé válik, hogy két ember közötti kapcsolat jellegét minősítse (Almajan), egyszer rettenetessé válik (Marina Felicia Munteanu), de vannak olyan költői pillanatok is, amelyekben hétköznapi jelentéskörét sem tudja áttörni. Az álomhoz hasonló ennek a költészetnek az éjszaka-képzete is. Foglalkoztatja ez a képzet Ion Balant éppen úgy, mint Marina Felicia Munteanut, aki talán legjobban éppen az éjszaka képeihez vonzódik vagy Florica Stefant, aki legfontosabb költői mondanivalóját éppen egy éjszaka-analógiával fogalmazza meg („*Éltünk-e valaha is a napvilágon?*”), s ide kapcsolódik a sötétség-fogalom is, amint azt Olimpiu Balos verse is bizonyítja: „*Ujjaim közt madár a sötétség...*” De vonzza román költőinket a messzeség, a csillagok, a csend, amely egy költői pillanatban „az elveszett csend földjévé” válik (Felicia Munteanu), a szél, de képalkotó tárgy a hamu is. Elementáris örökkel barátkozó tehát ez a költészet, ahogy Slavco Almajan látta, s azt is jelezte, hogy költőink a „tisza pillanatot” üzték, mely álom és való kényes egyensúlyának mozzanatát tartalmazza, a megismételhetetlent, a ahogy látom, Ion Florának sikerült is megtalálnia Diszkurzív esemény című versében.

Tűnődni lehet azonban, hogy nem a „megosztott föld” képzetének a költői antológiáját olvastuk-e. S nemcsak azért, mert igen sok versben a „világ másik felén” járunk, ahogy Felicia Munteanu verse megfogalmazza, hanem e líra én-szemléletét figyelve is. Vannak ugyanis versek, amelyekben az én sokszorosodni kezd, mintha a magány osztódna, mint Mihai Avramescunál: „Csak állsz, egyedül önmagaddal, / egyedül másokkal, / egyedül önnön keresztutaddal...”, vagy Florica Stefannál, aki az „én a harmadik” szituációját énekli meg: „*Én a harmadik megyek / és két sírt cipelek magammal / meg magamat teveled egybeforva...*”, hogy azután Petru Cîrdu költészetének ebben az antológiában közölt versei mintegy kidalolják, miként azt Virrasztás című kilenc sora is bizonyítja — a szürrealizmusra mutatóan bezárva a kört is, amelyen a szemlélet futhat.

Nyilván a jugoszláviai román költészet egy átfogóbb gyűjteménye részletesebb kép megrajzolására adna alkalmat. Slavco Almajan célantológiát készített — azokat a verseket kereste, amelyekben a román költők hangja a lehető legtermészetesebb módon simul a modern költészet kórusába, azt a képvilágot kereste, amelynek nincsenek helyi színei, de vannak általános emberi jelentés-tartalmai, egy versvilágot igye-

kezett feltárni, amelynek „geográfiája” az emberi lélek érzékelésének absztraktabb kontinensét mutatja. Minden költészetnek van ugyanis egy pillanata, alakulástörténeti szakasza, amelyben azt keresi, ami benne vélt „univerzális”. Ekkor kommunikatív akar lenni, akár annak az árán is, hogy lemond a térnek és az időnek, amelyben fogant, ismerveiről. Almaján antológiája egy ilyen pillanatot rögzít: öneszmélése története sajátosságaként is. Nem nehéz kihallani tehát a szerkesztő szorongását is, amellyel figyelni, költőtársai hibátlanul beszélnek-e a világ mai költői nyelvét, hol kezdenek dadogni, s hol szárnyal magasra áriájuk. Mert akár tovább is fűzhetnénk a fentebb érintett kettőzés-problémát: ebben az antológiában a világ felé pillantó költészet szólal meg, az önmagára figyelő pedig háttérben marad, szemérmesen rejtőzködik. Nyilvánvalóan egy újabb homokóra-váltás majd ennek az idejét fogja „mérni”. Most az ébredés szavát hallottuk. De ennek a költészetnek, kétségtelenül, lesz „nappala” is.

---

irodalom körüli jegyzetek

GÖMÖRI GYÖRGY

Angol regényírók problémái. Egy jónevű angol kritikus néhány éve könyvet írt a tragédia haláláról. S valóban úgy tűnik, mantha korunk — az elszemélytelenedett hőhérok és áldozatok kora — megölte volna a klasszikus, a „tisztá” tragédia lehetőségét. S nemcsak a tragédiáét; a regény bizonyos formái is talajt vesztek. A múlt század irodalmában vezető szerepet játszó többé-kevésbé realista nagyregény ma már az élő irodalom szélére szorult (ebben az értelemben Szolzsenyioin is elkésett jelenség), vagy éppen az alá: a lektűrregények többsége is „realista” szeretne lenni, bármennyire is másodlagos és felületes ez a realizmus. Arról, hogy milyen problémák foglalkoztatják a mai regényírót, s milyenek lehetőségei, nemrég Sükösd Mihály értekezett okosan egyik könyvében (*Változatok a regényre*). Receptet, mindenkit kielégítő megoldást persze ő sem ajánl, de nem fogadja el a regény hanyatlását elkerülhetetlennek ítéltő jóslatokat — a regény szerinte nem vész el, csak átalakul. Átalakul, mégpedig vagy „alkalmazott” regénnyé, vagy „strukturakutatóvá”; az utóbbi megoldás (a meghatározást én koholtam, nem Sükösd) alkalmasint a szórakoztató módon előadott tudományos esszé felé tolja el a hagyományos regénymodellt.

A jövő regényét majd csak kikísérletezik maguk az írók; a kérdés csak az, lesz-e kin és kinek. Ezúttal nem az atomapokalipszis prófétája szól belőlem, hanem a műkedvelő irodalomszociológus. Egy regény kelendő-sége, ma még inkább, mint valaha, „alkalmazottságának” függvénye. Magyarán mondva a nagy nyugati regénysikerek rendszerint olyan nem esztétikai tényezőkkel függnek össze, mint a vonzó — etnikai vagy társadalmi — irányzatosság, s az ebbe ágyazott szenzációenergia mennyisége. Amikor szenzációenergiáról beszélek, nem gondolok feltétlenül bűnügyi szenzációra; a szenzáció lehet szexuális vagy politikai természetű, sőt még kulturális jellegű is — McLuhan *Gutenberg-galaxis* című könyvének például határozottan ilyen íze volt. Azt talán már nem is kell hozzátennem, milyen fontos szerepet játszanak egy-egy mű „szen-

zációenergiájának” felszabadításában és hasznosításában az információ-közlés csatornáit, a sajtót, a televíziót. Ha az ember, teszem azt, Amerikában lépten-nyomon Gore Vidalról vagy Philip Rothról hall, sokat sajtetű célzások kíséretében, s vannak bizonyos kulturális vagy akár kultúr-sznob igényei, előbb-utóbb megveszi az említett szerzők rendkívülinek híresztelt könyvét. Elolvasni már nem biztos, hogy el is olvassa — de a kiadó szempontjából az a fontos, hogy megvette.

A regény válságához fűződő fenti megjegyzéseket elsősorban David Caute egy cikkének margójára írtam. Caute fiatal angol regényíró, írt eddig vagy három regényt, és most az egyik tekintélyes angol lapban arról panaszkodik, hogy a regénynek ma már alig van vevője Angliában. Bár az angol kiadók évente 30 000 címet dobnak piacra, Caute szerint mégis az „általános irástudatlanság” veszélye fenyeget. A fiatalok közül csak kevesen veszik maguknak az olvasás (jellegzetesen magán-tevékenység, nem úgy, mint a filmezés vagy televíziózás!) fáradtságát; rengeteg a gyenge, híg, ostoba, de nagydobra vert könyv, s hányan olvassák a megbízható lapok könyvkritikáit? Caute szerint egy egyetemet végzett angol, mondjuk egy átlagközgazdász, évi regényfogyasztása 1—2 mű, és egy nemzetközi hírnevű angol író örülhet, ha regényéből 5—7000 példány elfogy. Hol van ez a német, az olasz vagy akár a lengyel és cseh regényfogyasztástól? A közönség érdektelenségére kitűnő példa John Berger esete. Berger (akit azelőtt főleg mint marxista kritikust tartottak számon) új regénye, a „G” megkapta az idei Booker-díjat — ez ma a legfontosabb angol irodalmi díj. A kiadó gyorsan utánanyomatott, de mindeddig nyakán maradtak a példányok — az emberek egyszerűen nem vásárolták ezt a formabontó és bizonyos intellektuális erőfeszítést megkövetelő díjnyertes regényt. Bezzeg Franciaországban egy Goncourt-díjas, de még egy Femina-díjas könyv is jócskán fogy; Németországban Böll vagy Grass új könyve díj nélkül is gyorsan elkel, de az angolok... az angolok érzéketlenek a díjakra, és nem vesznek regényeket.

De azért sokat olvasnak — mire valók a könyvtárak? Háromszor-négyszer annyian kölcsönöznek ki könyvet, mint például Németországban. Az angol könyvtárhálózat kitűnő, s egyes könyvek esetében a kiadó eleve a könyvtári rendelésre spekulál, és megfizethetetlen árat szab ki a könyvre. És még valami: Angliában a szépirodalomnak nem nagy a becsülete. Történelmi esszének, kultúrtörténeli kompilációnak, vaskos memoárnak annál inkább. Nincs az a nyugalomba vonult admirális, bukott államférfi vagy kiérdemesült diplomata, aki meg ne írná emlékiratait, s ezekre nemcsak, hogy akad kiadó és vevő, de a vasárnapi lapok kritikusai másról sem írnak, csak ezekről. És a történelmi alakok regényes életrajza? Wellingtontól Hitlerig nincs az a történelmi kiválóság vagy bűnöző, akiről ne születne — szinte évente — új könyv. Megkérdeztem egy angolt, honnan az emlékiratok és történelmi életrajzok különös népszerűsége. Válasza meglepett: zárkózott, de alapjában kíváncsi nép vagyunk, mondta. Keveset beszélünk egymáshoz, keveset tudunk egymásról — a memoárok kielégítik kíváncsiságunkat. Ráadásul a memoár olyan *fiction*, amely tényekből áll — legalábbis a szerző azt állítja, hogy tényeket közöl és nem kitalált történetet —, és nekünk, akik gyakorlati emberek vagyunk, igazán csak a tények imponálnak.

*

Poetry International. Londonban minden évben megrendezik a *Poetry Internationalt* a költészet nemzetközi fesztiválját. Az idén meglehetősen szűk volt ez a nemzetköziség: az angolok és amerikaiak mellett voltak ugyan skótok és írek is, meg egy ausztrál, de ezek mind Londonban élnek, vagy angolul írnak. A műsoron szerepelt egy dél-afrikai költő is, de az egyetlen „igazi” külföldi ezen a fesztiválon Vasko Popa volt, és (véletlen? nem véletlen?) a *Times* tudósítója megjegyezte, hogy a *Poetry International* estjén csak egyetlen igazi verset hallott, és azt Popa írta. Futottak még: Allen Ginsberg, Richard Eberhart, Hugh MacDiarmid, mind jónévű költők; igaz, ez még nem garantálja, hogy jót is olvastak a Queen Elisabeth Hall közönségének.

A tavalyi fesztivál nemzetközibb volt, és nyilván emiatt kevésbé népszerű. Pedig Auden mellett szerepelt még két költő, akit azt hiszem érdemes volt meghallgatni, függetlenül attól, ismerte-e az ember anyanyelvüket vagy sem: Pilinszky János és az orosz Joszif Brodskij.

Érdekes összehasonlítani Pilinszky tömörségét, szikárságát és izzó aszkézisét Brodskij barokkosan játékos-metafizikus, kulturált stilizáltságával, nyelvének zengzetességével, zenéjével. Nemzedéki különbségeken túl itt alapvető alkati eltérésekről van szó. Pilinszky fiatalon megjárta Németországot, nem mint deportált, hanem mint odairányított katonára, mint szemlélő, aki mégis át tudta élni az áldozatok sorsát: így lett meghatározó élményévé a háború, pontosabban az azzal járó emberi kiszolgáltatottság, gyengeség, megpróbáltatás. Ennek a *condition humaine*-nek az átélése lökte felszínre első nagy verseit, a *Francia fogolyt* vagy a *Harbachot*. Ettől a térben-időben rögzíthető szenvedéstől Pilinszky lírája egy időtlen (örök emberi?) bezártság, fojtogatottság kifejezése felé fordult; a félelem, a börtön, a fegyencruha vissza-visszatérő motívumok újabb költészetében is. Tavaly Londonban magas, kicsit sírós hangján újabb versei közül a *Vesztőhely télent* is felolvasta. Így kezdődik:

„Kit fölvezetnek? Nem tudom.
Kik fölvezetik? Nem tudom.
Vágóhíd vagy vesztőhely? Nem tudom.”

Fergeteges tapsot kapott. Pedig az angol nyersfordításból nem derült, nem derülhetett ki, kicsoda és mitől az Pilinszky, aki — mégis, a jó versnek „illata” van, s az igazi költőnek „aurája”. Ezt láthatta meg az angol, de a kelet-európai lírát már számon tartó közönség. Amelyiknek Pilinszky magyarságánál lényegesebb modernsége és „kelet-európaisága”.

Brodskij viszont... lesz talán, aki emlékezik arra a különös perre, a hatvanas évek közepén, amikor ezt a kitűnő költőt és műfordítót egy leningrádi bíróság parazitizmus címén több évi kényszermunkára ítélte. (Akkoriban Brodskij nem volt tagja az írószövetségnek, és nem volt fix állása.) Északon dolgozott egy kolhozban, majd visszatért Leningrádba, és tavaly hirtelen közölték vele, hogy emigrálhat. Igaz ugyan, hogy nem akart, nem adott be soha emigrációs kérelmet, de hát zsidó születésű lévén tudtán kívül felvették valamilyen kvótára. Így került Brodskij először Bécsbe, aztán pár napra Londonba, hogy végül is a michigani Ann Arborban kössön ki mint „rezidens költő”. (Több amerikai egyetemen van ilyen, nem is rosszul fizetett állás.)

A fentiek ismeretében meglepő, hogy Brodskijt mennyire nem ér-

dekli a politika, még a szélesen értelmezett elkötelczetség sem. Hogy bár oroszul ír, mennyire független lelkileg a Pilinszkyt — és Herbertet és Holubot és Popát — kísértő látomásoktól, fojtogató képektől. Élmény volt hallani Brodskij versolvasását: szinte transzban kántált, énekelt, kiénekelte gyászversét T. S. Eliot halálára. Nekem mégis többet mond, közelebbről érint Pilinszky. Egy más korba helyezve őket, Brodskij művelt, udvari költő, John Donne, Crashaw és Marvell kortársa, míg Pilinszky — Pascalé. Lehet, hogy kettejük közül Brodskij a nyugatibb, de Pilinszky keresztény egzisztencializmusa, diszeitől megfosztott, lecsupaszított világa közelebb áll a kor szellemi fókuszához, s hozzánk, a történelem szenvedő alanyaihoz.

*

József Attila-perújrafelvétel. Megint sok szó esik József Attiláról. Rövid időn belül két figyelemreméltó közlemény került a kezembe: Szántó Judit emlékezései az új formátumú *Kritika* 1972. júliusi és Lázár Vilmos cikke a *Valóság* októberi számában. Szántó Juditnak csak halála után közreadott (és elég tendenciózusan annotált) emlékezéseit „perdöntő” szövegnek nevezni, amint azt egy mitikus teszi, legalábbis elhamarkodott dolog. Judit hat évig élt együtt József Attilával, ragaszkodott hozzá, és emberileg sokat tett érte, de nemcsak hogy gyakran félreértette Attila reakcióit az őt ért ilyen vagy olyan sérelmekre, hanem igyekezett mindent megtenni, hogy az ingerlékeny és változó idegállapotú költőt „korában tartsa”. Legalábbis ez derül ki emlékezéseiből. Amikor a „moszkvaiak” ismert 1931-es platformtervezete után József Attila egy versben „reagálta le” dühét és sértettségét, majd néhány évvel később egy elméleti írásában eltért az akkor kötelező pártvonalától (és a kommunizmus nemzeti formái felől értekezett), Judit megakadályozta, hogy ezek az írások nyilvánosságra kerüljenek. Még hozzá embertelen módon: szeretet-megvonással. A 31-es sérelem különben, három évvel később, amikor Attila helyett másokat hívtak meg a moszkvai írókongresszusra, roppant erővel kiújult. De már csak mint következmény, nem mint ok. Ekkor írta meg József Attila „Miért nem én?” című szövegét, amelyet a tavaly elhunyt Lázár Vilmos hagyatékából rekonstruálhatunk — vagy inkább rekonstruál majd az utókor.

Valószínű, hogy Juditot családi körülményei (első férje, H. A. és kislánya Moszkvában élt) szolidárisabbá tették a „moszkvaiak” iránt; a vitában azonban, ami az akkori pártvonal és József Attila közt folyt (ez ma már eldöntöttnek tekinthető), a költőnek és nem a „moszkvai aktivistáknak” volt igaza. A Népfront volt a helyes út, nem a „szociálfasiszták” meddő ostromozása, s az ezzel járó álradiális szektásság. Akkor is Attilának volt igaza, amikor írt a Mónus Illés-szerkesztette *Szocializmusba* és *Ignotusékkal szerkesztette Szép Szót*. Hogy ekkortájt a freudizmus már mennyire áthatotta Attila gondolkodását, Judit nem veszi észre, vagy nem hajlandó észrevenni; ugyanakkor mindenért a pszichanalitikusokat hibáztatja — ők tették tönkre Attilát! Pedig Gy. E., aki a harmincas évek derekán Attilát kezelte, nem tehet róla, hogy nem tudta meggyógyítani az akkor már súlyosan beteg embert, mint ahogy arról sem tehet, hogy Attila éppen hozzá írta a *Nagyon fájt*. Ezzel kapcsolatban fel kell figyelniünk arra a tényre, hogy Attila összes nagy sze-

relmes versét — máshoz írta, nem Szántó Judithhoz. Talán így állt (tudat alatt) bosszút emberi kiszolgáltatottságáért, azért a kisebbségi érzésért, amit (ha hihetünk Németh Andornak) Judit valamiképpen állandósított benne?

Egy angol nyelvű József Attila-kötet szerkesztése közben vettem észre, hogy nincs Attila-levelezés — századunk talán legnagyobb szocialista költőjének levelezése mindmáig kiadatlan. A beavatottak azt állítják, vagy tíz éve készült már egy válogatás, ami azóta is valamelyik budapesti kutatóintézet fiókjában fekszik. Miért nem adják ki József Attila levelezését? Talán mert még túl sokan élnek az érdekeltek közül, vagy mert egy árnyék vádjai ellen (utólag) nehéz védekezni. Németh Andor könyvéből is készülhetne új kiadás; tudtommal még mindig az a legjobb életrajz Attiláról. Egy olyan kompiláció is elkelve, mint a lengyel Woroszyński gyűjteménye, a *Majakovszkij élete*, amely a kortársak feljegyzéseiben, megemlékezéseiben és az egykorú cikkeken keresztül, több oldalról megvilágítva mutatta be a teljes, a retusálhatatlanul emberi Majakovszkijt. József Attila nemcsak a kapitalizmussal, korának elnyomó rendszereivel, hivatalaival és cenzúrájával, hanem egyes kortársaival is perben állt. Minden fontosabb kortársi megemlékezés terhelő vagy felmentő adat lehet egy még le nem zárt perben... ezért lenne kívánatos, ha nemcsak azok szólalnának meg, akik már akkor is elmarasztallták Attilát, hanem azok is, akik bátorították, pártját fogták bármilyen képzelt vagy valódi bajában. S ha azok a szövegek is nyilvánosságra kerülnének, amelyek nem egyeznek a középiskolás tankönyvek óhatatlanul leegyszerűsített József Attila-képével.*

•

Szkeptikus sorok Juhásztól. A kortárs rendszerint igazságtalan. Olyan axióma ez, amit nem árt észben tartani, bár ez nem ment fel az ítélkezés kényszere alól. Vállalnunk kell még esetleges tévedéseinket is, vállalva ezzel az utókor (esetleges) gúnyját vagy rosszallását. Ha ugyan az utókor nem önmagával lesz elfoglalva, ami legalábbis valószínű.

A „fentebb sülből” itt már átválthatunk az egyszerű közlésre. Juhász Ferencről szeretnék beszélni, nevezetesen arról, hogy miért olvashatatlan Juhász Ferenc. Mert sajnós az, hiába is tagadnánk (presztízsokokból, vagy a SZNOBINTERN esetleges bosszújától tartva); s megindító egy-egy jobb sorsra érdemes kritikusi erőfeszítése, hogy megmagyarázza és „átmentse” Juhász költészetét az értetlen olvasóknak. Ám minden apológiánál ékeesebben szól a szöveg.

Akinek valamilyen módon szívügye a magyar líra, el kell, hogy szomorodjon ennek a rendkívüli tehetségnek a látványos kisiklásán. Magam is azok közé tartozom, akik az ötvenes évek közepén — ha nem is fenntartások nélkül — Juhásztól és Nagy Lászlótól költészetünk megújhódását várták. A *tékozló országról* Juhász nagy Dózsa-eposzáról elismerően szóltam a háború utáni magyar és lengyel líráról írt angol nyelvű könyvemben (Oxfordban jelent meg 1966-ban), talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy néhány évvel később Juhászt egyszerre két költő fordítsa angolra:

* Ebből a szempontból figyelemreméltó Vágó Mártának a *Kritika* 1973. júniusi számát kitöltő rendkívül érdekes és sok új emberi adatot szolgáltató visszaemlékezése.

a kanadai Kenneth McRobbie és David Wevill. Nem tartoztam tehát azok közé, akik eleve elutasították Juhász Ferencet.

Mit tekinthetünk vizválasztónak? Talán a *József Attila sírját*. Már ekkor kitetszett, milyen veszélyekkel fenyeget Juhász „nyelvi szöveiteinek kóros elburjánzása”, pedig, meglehetősen, ez a vers tárgyától ugyan elrugaszkozik, ahhoz végül mégis visszatér, tehát valami módon megmarad a költészet „hagyományos” keretei között. A *Szent Tűzözön Regéi*-ben viszont már nagy baj van. Juhász itt már a tűzözön elbeszélésére olyan nyelvi vizözönt fakaszt, amely végzetesen alámossa befogadóképességünk gátjait. Hogyan párzanak a sárkányok? hogyan szerelkeznek a tengeri csikóhal? Mi történik azzal a mondahósszal, aki belebújik Halál-Isten-asszony vaginájába? — ilyen és ehhez hasonló érdekfeszítő részleteket sikerül megtudnia annak, aki képes figyelme lélekvesztőjében végigevezni ezen a parttalanul ömlő, hömpölygő, zuhogó szó- és képáradaton.

S itt engedtesse meg, hogy Milán bácsit idézzem, azt a kedves, eszelős, csudálatos vénembert, és nagy író, akit Füst Milán néven tart számon a magyar irodalom. Egyszer az a megtiszteltetés ért, hogy megjelenhettem lakásán. Akkoriban közölte lelkes cikkét Hatvány, amiben Juhász Ferencet harmadik váteszként Ady és József Attila mellé állította: *Ecce poeta!* Nem állhattam meg, hogy meg ne kérdezzem Juhásztól Milán bácsit. A válasz lesújtó volt. „Elofvastam, fiam, hogyne olvastam volna el”, kiáltotta szenvedélyesen. „Mert tudod, én minden jónak örülök, bizonyísten!” Szünet, fujtatás, enyhe fogcsikorgatás: „De fiam, amit ez az ember ír, az borzasztó! Ontja a szót, se vége-se hossza; fiam, ez az ember — locsog!”

Milán bácsi akkor nem győzött meg (Thomas Mannt se tartotta nagy írónak, ami miatt sokan megmosolyogtak), de ahogy múltak az évek, Juhász egyre inkább kiszolgáltatta magát a Füst Milán-i vádnak. Babits hajdan arról panaszkodott, hogy „a mindenséget vágyom versbe venni. / de még tovább magamnál nem jutottam”. Juhász Ferenc is a mindenséget akarja megírni, de a „mindenség” szót, féltő, nem minőségileg, hanem mennyiségileg érti: mindent meg akar írni mindenről. Utolsó műve, *A halottak királya* (Szépirodalmi, 1971) vagy hatezeröttszáz sorban szól az Életről, a Halálról, az Istenről, az Anyagról, a Flóráról és a Faunáról; zuhog a szó, és eltemet, mint egy hirtelen földcsuszamlás, ember legyen a talpán, aki kievickél alóla. És mint természeti csapás, földrengés vagy lavina esetén, akik túléltek a csapást, érzéktelenné válnak annak esztétikai oldalára, így itt is: tíz-tizenöt oldal után figyelmünk elszűbbad, képtelenek vagyunk ezt a szótömeget *esztétikai teljesítményként* értékelni. Közben újra beigazolódik az a sejtelmünk, hogy Juhász „pán-szexualitása” voltaképpen teljes aszexualitás, hiszen semmi sem áll távolabb a természetes vágytól és az erotikától, mint a nemzés-születéspárház-halál iszonyúan monoton körforgása, ami egy büntudatos halálímádatban, ráolvasásos nekrofiliaiban csúcsosodik ki. Ismerem Juhász idevonatkozó nyilatkozatait, tudom, hogy azt vallja, „a Halál nélkül az Élet lenne halott”, de itt már másról van szó. Idézzük Juhászt 1954-ből:

„Az ember: beteljesült szépség, értelme a világnak,
Az ember: a valóság megfogalmazója, a halál szügyébe vert dárda”

mi marad ebből 1971-re? Semmi, csak nosztalgia és önsajnálát: „Jaj Isten áttetsző mindenség-húsában úszó árva Halálkristálysziget-Szívem”, s később, ugyancsak *A halottak királyában* ez a félelmetesen csüggedt vallomás:

„Mert Szívem: a Halál és a Halál: Szívem, a Halál vagyok
Halálba-ragadtam
és szerveim közt halál és sejtjeimben halál és a halállal
magamra maradtam
és a halálban halottan hallgatok és a halál fehér pecsétje rajtam
és halál virágzik csöndemen és halál-hitem halál, s a Termő Időtől
elhagyattam.”

Ezek a sorok a szövegből kiragadva még sugallnak bizonyos drámaiságot, s nem kétséges, hogy Juhász, ha magáénak mondhatná a költői fegyelem erényét, képes lenne még visszatalálni régi verseinek erejéhez. De mert a szöveg szinte önmagától folyik, Juhász kozmikus látomásai időnként önmaguk önkéntelen paródiájába csapnak át. A „halálemberdarazsak” és a „Zöldfoltos Angyal-kentaúrkretének” csak a Brehm által nem rendszerezett és Bosch által sem ismert szörnylények számát szaporítják, de már amikor Istenről kiderül, hogy nem más, mint „Semmi-Madár”, aki „semmi-seggéből semmi-tojásokat” tojik a költő szívére (46. l.), bizony nehéz megállni nevetés nélkül. A látomás szétpukkan, a látomás nem vehető komolyan; a juhászi vers közlési és képi értéke a szóinfláció miatt elértéktelenedett. A Szent Tűzőzön után, meglehetősen, az emberiségnek végtelen ideje lesz, minden munkát gépek, robotok vagy éppenséggel szellemek fognak végezni, ajánlom *A halottak királyát* a tűzőzön utáni türelmes és fogékony olvasók figyelmébe.

---

egy ballada reneszánsza

DÉR ZOLTÁN

Mióta híres gyűjteményét, a *Vadrózsákat* 1863-ban Kriza János köz-
zétette, a *Kőmíves Kelemen* című népballada gyakran került az érdeklő-
dés előterébe. Már a kiadványt követő hírhedt „Vadrózsapörben” is fon-
tos szerepet töltött be. Nem rajta múlt, hogy inkább származása, mint
értelmezése, szépsége hozta lázba az érdekelteket.

Ami a származását illeti, arról azóta elég meggyőzően bebizonyosodott,
hogy a magyar népköltészetbe a Balkán felől, délszláv közvotítéssel ke-
rült, s keletkezési területe Görögország. A kutatók ezenkívül azt is ki-
derítették, hogy a ballada magvát alkotó motívum, az építő áldozat
hiedelme, illetve rítusa az ősidőkben igen elterjedt volt, útját a sumér—
babiloni nyomoktól a biblián át a XVI. századi Erdélyig jól ki lehet
rajzolni.

Ez az időben és térben egyaránt hatalmas elterjedtség önmagában is
az életrealitás bizonyítéka, s mikor a szájhagyomány útjain hódításait
befejezte, megkezdődött életének második szakasza: a műköltészetben
zajló. Mint a mítoszok legbeszédesebb motívumaival, úgy éledt e bal-
ladával is a műköltészet. Különösen a magyar, melyben annak a helyt-
állásnak lett jelképe, melyre az ember élete is rámeleg. Elég itt Tóth
Árpád gyönyörű versére, az *Invokáció*...-ra utalnunk, melyben a Nyu-
gat-nemzedék küzdelmét emeli e motívum segítségével a véráldozat ma-
gasztosságának fénykörébe:

Mert ez a végső, szent virtus: szegény
Magyar költő, bár félholtan is, költson:
Hátha a magyar Jövő szebben épül,
Ha szívünk vérét vakolatul venné:
Elénk bús szimbólummá ekként szépül
A balladás Kőmíves Kelemenné!

A példákat sorolhatnánk Tompa László Déva várát idéző nevezetes versén át Nagy László *Ki viszi át a szerelmet* című megkapó költeményéig, melyben ez a két sor: „Ki becéz falban megeredt / hajakat, verőereket?“, szintén a szóban forgó motívum jelenvalóságát tanúsítja. Cé-lunk azonban nem motívumkutatás. Inkább arra szeretnénk föl hívni a figyelmet, hogy újabban a drámaírókat is vonzásában tartja ez a ballada, s szinte olyan erővel, mint az ókor ismeretes nagy motívumai: Oidipusz, Élektra, Jób vagy akár Odüsszeusz története. A Szegeden megjelenő *Tiszatáj* című folyóirat 1973. évi 9. száma a tragikus körülmények között elhunyt nagy tehetségű Sarkadi Imre hagyatékából közöl egy *Kőműves Kelemen* című drámát. A *Könyvvilág* ugyancsak szeptemberi száma pedig arról tudósít, hogy a budapesti 25. Színház bemutatja Gyurkó László *Kőműves Kelemenné balladáját*, s természetesen színpadra kerül a Sarkadi-mű is, a *Könyvvilág* szerint Veszprémben.

Hogy most épp a drámában vált ilyen népszerűvé ez a téma, azt könnyű megmagyarázni. A székely népballadának, melyből mi ismerjük, éppen a drámaiság a legjellegzetesebb vonása. De túl ezen az általános jellegzetességen a *Kőműves Kelemen*ben lezajló tragédiát a ballada személytelensége folytán olyan hézagok, fehér foltok szabdalják, melyek a pszichológiai, szociológiai, politikai kitöltést, a racionális indoklást szinte provokálják.

Sarkadi Imre drámája is erre tesz rendkívül érdekes kísérletet, amikor a maga korának nagy vállalkozását, e vállalkozás konfliktusait jeleníti meg a ballada világában. Az ő felfogásában Kelemen mester fanatikus alkotó, aki teljes lélekkel veti magát a munkába, s műve sikeréért minden áldozatra kész. Az építő áldozat ősi ritusa így nyer időszerű politikát és személyes motívációt. Ettől persze még maradhatna énthetetlenül kegyetlen, éppolyan, mint a ballada szimpla indoklása: a pénzért kellett föláldozni Kőműves Kelemennét. Láttuk, hogy Tóth Árpád és Nagy László versében is inkább az áldozatot érzi s vállalja elődjeként a költő, mint Kelemen.

Sarkadi művének azonban Kelemen a hőse, aki nem hiszi, hogy rontó szellemek miatt dől össze nap mint nap a várfal, meggyőződése, hogy minden azon múlik, beleadják-e a mesterek egész lelküket a munkába. Azok erre nem hajlandók. A drámának ez talán a leggyöngébb pontja: miért nem? A válasz elég tétova: mert félnek, s mert kényszerből kell dolgozniok. Sarkadi korának viszonyai között bizonyára létezett ilyen kényszer, de a ballada ehhez nem szolgál meggyőző anyaggal, hiszen a munka föl vállalása a balladában önként történik, s ezt a mozzanatot Sarkadi nem tölti, nem alakítja műve érdekeihez. Hogy kéziratban maradt, talán ez is egyik oka.

Am ha ettől a hézagtól eltekintünk, Kelemen és babonás, lélektelen társainak ellentéte igen nagy feszítőerőt tartalmaz. Annak a történelmi pillanatnak az izgalmát, amikor még Sarkadi is hitte, hogy a szívvel lélekkel végzett munka, az önfeláldozásig feszített odaadás legyőzheti a történelem sötét erőt, a vár, a mű föl lépülhet.

A véráldozatról kötött egyezséget sem babonából vállalja, hanem az a racionális megfontolással, hogy a mestereket — félve attól, hátha az ő asszonyuk érkezik elsőnek — a félelem lázas munkára sarkallja. Meggyőzni nem tudja őket — manipulációhoz folyamodik.

Erre fizet rá: az ő felesége érkezik elsőnek. Mint kiderül, más nem is

jöhet, mert van, akié nemrég ment haza, s vannak, akik nőtlenek. Hogy Kelemen ezt nem is tudta, ez megint olyan hiány, amely a ballada világán belül természetes, de itt gyöngíti a tragikum szerkezetét. Sőt az egész műnek is árt, mert ilyenformán a többi köműves semmi kockázatot nem vállal, s ezzel pénzhajszától megrontott szimpla gyilkossá degradálódik. S ez azért baj, mert Sarkadi úgy ábrázolja Kelemen fanatizmusát, hogy érezni lehet: van abban embertelenség is. A többiek lélektelenségének viszont nem tud emberibb motivációt adni. Már csak ezért is túlzás Siklós Olga minősítése, hogy ez a mű a szerző kimagasló drámái közé tartozik.

A kor emlékezetes kényszereit is kifejező, s a köművesek félelmét, gyávaságát, lélektelenségét is hitelesebben magyarázó ábrázolás hiánya egyenrangú erők küzdelme helyett végül a magános hős tragédiájává s a társak szatirójává avatja ezt a művet. Ebből ered, hogy — egy-két markánsabb figurát kivéve — voltaképpen „csak” Kelemen alakja mondható igazán kidolgozottnak. Az idézőjellel már jeleztük, hogy ez önmagában is elég ahhoz, hogy a darab magával ragadja az olvasót. Kelemen nemcsak abban korszerű hős, emberi tehát, hogy babonás társainak csak látszatengedményt tesz, hanem abban is, hogy a felesége megérkezésekor szinte vergődve éli át a rászakadt baj egész gyötrelmét. S aztán, mikor az áldozat árán mégiscsak fölépül a vár, ő már nem tud ünnepelni. Közben otthon a fia is meghal, s ezzel a fölépült vár egy összeroskadó építőre vet árnyékot. Vagyis: az utolsó jelenetekben félelmetes erővel merül föl a kérdés: szabad volt-e embert áldozni a várért?

Kelemen összetörtén is azt válaszolja: igen. A drámához fűzött kommentárjában Siklós Olga azt írja, hogy ezzel „a madáchi választ teljesíti ki a *Köműves Kelemen*”. Azt a választ, hogy „Az élet célja a küzdés maga”. Az értelmezés nem önkényes, s az is igaz, hogy Kelemen a munkában, az alkotásban az emberré válás esélyét, az önmegvalósítás nagy lehetőségét érzi meg.

Am ha ez így van, még makacsabbul tolu elő a kétség: mért kellett e nagyszerű evidenciával magára maradnia? Mert a többiek kisebbek, hitványabbak nálánál? Ez a beállítás jogosult ugyan, de a hitványságnak, hogy drámai pólussá súlyosulhasson, erőre van szüksége. Itt a hitványság mögötti indíték, a fő ok a rossz szellemektől való félelem. Egy, a balladánál is ősbib hiedelem. Vagyis: míg Kelemen ábrázolásában Sarkadi racionális indítékokkal motiválta a helytállást, a többiek magatartásának magyarázatában megmaradt a babona mellett, noha a kor kínált korszerűbb magyarázatot is.

S mindez nem a Sarkadi-darab minősítése miatt fontos, inkább azért, hogy kítűnjön, milyen lehetőségeket kínál, s milyen nehézségekkel jár a mítosz modern újjáteremtése. S amit hiányként tettünk szóvá, talán csak egy merőben más felfogásban írt műben valósulhat meg szerencsésen. Egy olyan mű például, amely a váromlás érthetetlen tényét is racionalizálni akarja, jobban gazdálkodhat a ballada görög és horvát változataival, melyekben nem várat, hanem hidat kell fölépíteniök a mestereknek. Egy szeszélyes, vad folyó dinamikusabb és realisabb hatalom lehet, mint a hely körül ólalkodó rossz szellem.

Aztán a Köműves Kelemenné felől közelítő interpretálás is kínál új lehetőséget. Aki fölöle indul, az magában Kelemenben is találhat, esetleg kettőjük viszonyában, olyan bajt, amely a véráldozathoz vezet.

S végül a gyermekük! A ballada igen megrendítő sorokban mondja el, hogy mi lett vele anyja halála után. Ne vegyék szerénytelenségnek, ha bevallom, hogy mikor rádiójátékot írtam ebből a balladából, innét indultam: mit szólt a fiú, miután megtudta, hogy anyja vérével kötötték meg a falat. S mint a ballada egyik változata hangsúlyozza, az elhatározás nem is kollektív akaratból, hanem Kőműves Kelemen parancsából született: „Kőműves Kelemen azt a törvényt tette.” Hogy mi okból tette, s a fiút hogyan érintette az eljárás híre, azt mai ésszel végiggondolni szintén csak egy merőben új műben lehet. Persze a fiút ebben a műben ifjúként kell fölléptetni, hogy apjával az építés kudarcának okairól s az áldozat indítékairól elszámolhasson.

A téma tehát nyitott. Sarkadi gondolatgazdag színműve nem megköti, hanem fölszabadítja a képzeletet. S ha az új vállalkozás az övénél gyöngébbnek bizonyul — ami könnyen megeshet —, a ballada biztosan megmarad mához szóló remekműnek.

---

drámai szövegünk

---

*kőműves kelemen fia**

Rádiójáték

DÉR ZOLTÁN

Szereplők:
Kőműves Kelemen
Dávid, a fia
Petar
Ákos
Simon
Marko
Bán
Kőművesek

1. jelenet

ZENE: *(mélyhegedűkre, gordonkákra hangszerelt, ünnepélyes, baljós; falat bontó szekercék tompa kopogása; vízcsobogás, mely egyben a kísérőzene vissza-visszatérő alapmottója. Hirtelen elhalkul, s elhangzik a mottó)*

Tizenöt kőműves esszetanakodék,
Magos Déva várát hogy fölépítenék,
Hogy fölépítenék fél véka ezüstér,
Fél véka ezüstért, fél véka aranyér.

* A *Tiszatáj* című, Szegeden megjelenő folyóirat, 1973. szeptemberi számában *Kőműves Kelemen* címmel szintén megjelent egy dráma. Szerzője a tragikusan elhunyt, nagy tehetségű Sarkadi Imre. Az itt olvasható hangjáték szellemében és egyes részleteiben is szembeötlően hasonlít Sarkadi művére. Ezért jelezni kell, hogy hangjátékom 1970-ben készült, 1971-ben részt vett az Újvidéki Rádió pályázatán, 1972-ben a rádió be is mutatta, s egy évvel később ezzel szerepelt az országos szemlén, amelyet május 4-étől 9-éig Ohridban tartottak meg. Az érintkezés tehát véletlen, pontosabban szólva titka a korszerűséglet, és az írói hajlam mélyebb rétegében rejlik. Közlése remélhetőleg e titok megfejtését is elősegíti. — A szerző megjegyzése.

Déva városához meg is megjelöntek,
Magos Déva várhoz hozza is kezdöttek,
Amit raktak délig, leomlott estére,
Amit raktak estig, leomlott röggelre.

(A mottó még be sem fejeződik, messziről egyre erősödő kürtszó hangzik. A mottó utolsó sorai már a kürtszóval versengve hangzanak, egyre erősödnek tehát a vers és a kürt párhuzamos szólamai, s a végén paták és lótás-futás zajába torkollnak. A zajból kihallatszó foszlányok: A bán jön! Ő személyesen! A nagyúr!)

KELEMEN: *(szorongással, de emelt hangon)* Isten hozott, nagyúr! Isten hozott, s hisszük, hogy a szerencse is jelen van kíséretedben.

BÁN: Mivelhogy rátok férne, ugye, Kelemen mester? Csakhogy az egyezésben én nem garantáltam se a szerencsét, se a csodát. Ezüstben egyeztünk és aranyban, s annyiban, amennyit kértetek. És a híd még mindig csonka.

KELEMEN: Megbocsáss, nagyuram, elkészült időre, mint ígértük, de a tegnapi ár, a jégzajlás újra megrokkantotta a középső pillért. Mi sem értjük, uram. Mintha rontás ülne ezen a hidon.

BÁN: Ti sem értitek! Jégzajlás, rontás! Közben a túloldali részeket nap mint nap fosztogatja a török. Legértékesebb birtokunk ebek harmincadjára kerül, asszonyok, gyermekek százait rabszíjon hajtják délre. S én, a bán, itt vesztegeljek, mert ti az ördöggel vagytok elfoglalva.

KELEMEN: Könyörgöm, nagyúr! . . .

BÁN: Elég volt, mester, — nekem ne könyörögj. Nekem a híd kell, s méghozzá egy héten belül. Ha nem készül el, mindnyájan meghaltok. Irgalomra ne számítsatok, — nagyobb kincs is veszett itt mostanában miattatok. Hát így dolgozzatok.

KELEMEN: *(a többiekkel együtt ismét fölmorajló pata- és vonulászajban)* Igen, uram! Jaj, irgalmas isten! Megcsináljuk, uram!

2. jelenet

ZENE: *(ugyanaz, mint az első jelenet előtt, de fokozatosan halkulva ér véget).*

PETAR: Megmondtam előre, hogy ez a hely nem jó hidverésre.

ÁKOS: Átokverte hely. Az örvény is visszájáról kavarog.

PETAR: Nem az átok miatt, hanem mert itt nagyobb a víz esése, de a meder alja egyenetlen.

KELEMEN: De értsétek meg, a bán ide akarta a hidat. Itt a legvéd-

- hetőbb, s én sem bántam, mert itt a legkeskenyebb a folyó.
- SIMON: Dolgoztam a Pón, a Rajnán, az Oderán, de ilyen ördögi vízről még nem is hallottam.
- ÁKOS: Én bizony hallottam. Van egy híd a Drinán, rontás volt azon is, de végül mégis megkötötték a pillérvöveket. Persze vérrel. Embervérrel.
- MARKO: Igen, én is hallottam, s tudjuk mindnyájan: ha nincs erőnk a rontás ellen, a vér, az segít.
- SIMON: Igen, a vér, más emberek vére, ez az ultima ratio, a végső megoldás. De hát csak a végső, s addig még más-sal is megpróbálkozhatunk.
- ÁKOS: S ha az sem sikerül, a mi vérünkből sajtol rontásúzó maltert majd az a mester, aki tudja, hogy az ördögön nem lehet olcsón kifogni.
- SIMON: Az ördögön talán nem, de a bánon igen. Építsünk a pillérek elé hullámtörőt. Ezt a jégzajlást kibírja. Jövőre pedig, ha újra jön a jég (*Hangját lehalkítja*), hol lesznek akkor már a hídépítők?!
- KELEMEN: Ezen a világon. És nevük azok száján, akiknek erre a hídra szükségük van.
- MARKO: Jól beszélsz, mester, de a munka kezdetekor nem volt ilyen éber a lelkiismereted.
- KELEMEN: Miket beszélsz?
- ÁKOS: Igazat, Kelemen. Igazat. Mi már augusztusban el akar-tuk kezdeni, de te vártad, hogy forrjon ki az újbor, menjen el minden vándormadár.
- SIMON: Hagyd, Ákos! Mindenki maga tudja a magáét. Hallgassa-tok rám!! Csináljuk meg a hullámtörőt, s szedjük a sá-torfánkat. Átkoznak, ha jövőre majd összedől a híd? Hát átkozzanak! Jobb megátkozottan élni, mint sehogy. S kü-lönben is, három vármegyével odébb már hatályát veszti minden átok. Ott az isten is más nyelven ért. Kit érde-ke, hogy itt a bán s emberei miért vesződnek, ki ellen rázzák az öklüket?!
- KELEMEN: Például engem. Ez a híd nem egy a többi közül. Az ükunokám is ezen fog járni, rokonok, ismerősök. Az egész vidék. Csordák kelnek át rajta, és seregek. A mi serege-ink. Búzával, sóval rakott szekerek. A mi szekereink. Ez a híd a miénk. Tisztességünk áll vagy bukik vele.
- ÁKOS: Nem fog már túl nagyot esni.
- KELEMEN: Hogy érted ezt, Ákos? Mért hagytad abba? Nyelveddel együtt vonom ki a folytatást...
- MARKO: Magas lóról beszélsz, mester! Vigyázz, össze ne rogyjon alattad!
- KELEMEN: Akkor leesek, de akkor sem az arcomra, nem a szememre. Abba még belevághatod, ha van mit. Követelem, mond-játok meg, mi a bajotok velem.
- MARKO: Megmondhatjuk, mester, hisz épp eleget próbálgattuk a hátad mögött. Megmondhatjuk, hogy míg az új bor ki-forrására vártál, nemcsak a vadlibák útrakelését lested,

hanem a pétervárad-i kapitány leváltását is. Megvártad, amíg ő is útra kel, nehogy a borod meg az asszonyod édességét ő kóstolgassa.

KELEMEN: *(fölugrik, dulakodás)* Ezért fizetsz te mocskos!

TÖBBEN: Ne hagyj! Emberek! Hahó! Hők te, még csakugyan szívére vette. Na, csituljatok, nyugodjatok. *(Lihegés.)*

PETAR: Nyugodj meg, Kelemen, és ne haragudj. Én eddig nem szóltam, és nagyon fájlalom, hogy így elvadult ez a tanácskozás. Pedig nekünk szót kell értenünk egymással, különben mind a tizenketten itt veszünk.

KELEMEN: Te is a képembe akarsz köpni, Petar? Hát...

PETAR: Nem akarok, Kelemen. Tudod, hogy mindig kitartottam melletted. A Dnyeperen is, mikor a bal lábam megfagyott. A hidak, amelyeket veled fölépítettem, egymáshoz ácsolva talán Bécsig is elérnének, de lásd be, hogy mindenkinek becses az élete.

KELEMEN: Mi köze Marko életéhez az én feleségemnek?

PETAR: Nehéz kérdés, Kelemen, keserű pohár, de ezt végre ki kell innunk. Mi úgy véljük, igen, hogy te az asszony miatt hűzta-d-halasztotta a munkakezdést, — s nem alaptalanul gondoljuk így.

KELEMEN: Láttátok a gondolataimat?

PETAR: Azt nem, de Zsuzsánnát és a kapitányt az erdő sűrűjében igen.

KELEMEN: Markóból az irigység beszél.

PETAR: Meglehet. Nem ő az egyetlen, aki ha Zsuzsánna oszlop lenne, szívesen mellé állna támasznak ebbe a jeges vízbe. De én, Kelemen, fél lábbal már Kharón ladikján, én is irigységből beszélek? És te magad? Belülről sose hallottál ilyen beszédet?

KELEMEN: *(akadozva, összetörten)* Jól van, Petar! Ne civakodjunk. Nem is áll jól a büszkeség annak, akiben reszket a lélek. Csak hát férfiember, amíg mozdulni bír, nem tűrhet el ilyen szégyent. Pedig hát... nem a ti véretekkel? Nincs olyan híd, amely átvihetne engem ezen a szennyes vizen. Pedig mennyit építettem! Uram isten... Milyen gyönyörűeket, s mi-csoda vizek fölé! De belülről, mint a lápi fákat, szétrohasztott a mocsár. S lehet, hogy most már a tiszta folyókkal se bírok. Lám, ez a híd is! Jöhet felőlem már akár holnap a bán, vagy az ördög is. Megváltás lesz, ha nálánál hamarabb érkeznek. Csak hát őt nehéz megelőzni... Nincs több szavam, barátaim, a híd dolgát s mindnyájunkét kezetekbe teszem.

ÁKOS: Mondtam, hogy rontás ül ezen a hidon.

PETAR: Csak nem a víz ördögeitől ered.

ÁKOS: Kelemen szívét és elméjét rontotta meg. Láttam én már az elején. Tévedett a meder fölmérésében is. Faragta a követ, s nem oda nézett. A semmibe nézett. Nézd, most is csupa seb a keze. Boszorkány műve ez, s minket is elveszít, ha meg nem engeszteljük a hidak istenét.

ZENE: *(első akkordjai már Ákos szövege alatt indulnak. Aztán fokozatosan erősödnek, a végén fortissimo szól, s benne a kalapácsok tompa kopogását imitáló motívum egyre kíméletlenebb)*

3. jelenet

ZENE: *(az előbbivel azonos, de hirtelen megszakad, s fõlhangzik az új mottó)*

Megint tanakodék tizönkét kömíjes,
Falat megállítani, hogy lössz lehetséges,
Mig elvégre ilyen gondolatra jöttek,
Egymás között szoros egyességet töttek:
— Kinek felesége legelőbb jó ide,
Szép gyöngén fogjuk meg, dobjuk bé a tűzbe,
Keverjük a mészbe gyöngö teste hamvát,
Avval állítsuk meg magos Déva várát.

ZENE: *(az előző dallam, de békéssé simul, s az álsiker ünnepélyességével úszik el)*

ÁKOS: Akkor hát kezdhetjük a sátorbontást. Ezzel a hiddal már nem lesz több dolgunk.

SIMON: Húsz ágyúval, ötven szekérral és ezer lovassal zúdult át rajta a bán, s meg se nyikkant. Még a folyó is megszeledült, a jégzajlás is elállt a látlán.

ÁKOS: Az áldozat miatt, fiam, az áldozat miatt. Nagy hatalom a vér, szépasszony vére különösen. Attól az ördög is elgyöngül.

PETAR: Ne beszéljünk erről, barátaim. Kelemen úgy is élő halott. Azért is ment el azon a napon a köfejtöktől, mert érezte, hogy Zsuzsánna jönni fog. Ne beszéljünk erről. Megépítettük isten akaratából, és ámen. Sok itt a járókelő, kíváncsi, bámész katona, csavargó, — meghallhatják. Rossz hírünk támad. Volt elég bajunk, s ki tudja, Kelemen is mit forral. Szedelőzködni és hallgatni! Lám, ott is jön egy siheder.

SIMON: Az ám, méghozzá igencsak ismerős. Ha jól látom, Dávid, Kelemen mester fia.

(Közelgő ló dobogása.)

PETAR: Csakugyan az, Dávid. Szakasztott az anyja. Mit monddunk neki, uram isten?!

DÁVID: *(leugrik a lováról)* Adjon isten, Petar bátyám, Simon, Marko! S mindnyájuknak. Látom, szerencsét hoztam. Vagy már hozni se kellett? Megragadták az üstökénél?

PETAR: Hát úgy valahogy, fiam.

DÁVID: Ez hát a híd! *(Lelkesen, szinte egy lélegzetre.)* Eláll a szavam. Mintha a szemközti partokból nőt volna ki!

Szirtcsoport a folyó fölött. Pedig már rossz hírek jártak róla. Ugye nehéz volt, Petar bátyám! Anyám is azért jött, hogy kedvet hozzon apámnak.

PETAR: Bizony nehéz volt. A zajlás is sok bajt csinált.

DÁVID: S ennyi pillér! Ilyen szeszélyes mederben! Mint egy vár boltívei! Apám már otthon is érezte, hogy nehéz dolguk lesz ezzel a híddal. A kertünk mögötti patakon kicsiben meg is építette. S képzeljék (*Lehalkítja a hangját.*), a múltkori fellelészakadás után a középső pillér megrokkant. Hú, ha megtudja! A híres hídépítő! Azt már mondani sem merem, hogy nekiláttam: mértem, számítottam, s újjáépítettem az egészet.

PETAR: És sikerült?

DÁVID: Azóta nem volt fellelészakadás.

PETAR: Itt is jó az idő, békés a víz, mióta elkészültünk.

DÁVID: A tiszta munkát, a remekművet az istenek is tisztelik, — de megyek is már apámékhoz. Látom, ott a hajlékuk. Na, viszontlátásra!

ZENE: (*fájdalmas, de inkább elégikus, mint zaklatott, bár a kopogás elmosódva most is hallatszik. Erősebben a vízcsobogás egyenletes zenéje*)

4. jelenet

ZENE: (*az előbbi. Elhalkul, s pengetős hangszeren idegesebb akkord jelzi az új fejleményeket. Ebbe vág bele a mottó*)

Kőmíjes Kelemön mikor hazamöne,
Az ő kicsi fia jöve véle szömbe.
— Isten hozott haza, kedves édősapám!
Hol maradt, hol maradt az én édősanyám?
Az ő édesapja neki így felele:
— Hadd el, fiam, hadd el, hazajő estére.
— Istenem, Istenem, este is eljőve,
Mégis édősanyám még haza nem jöve!
Apám, édősapám! mondja meg igazán,
Hogy hol van, hogy hol van az én édősanyám?

ZENE: (*az előbbi, de a mottó végétől egyre idegesebben, követelőzően erősödik*)

KELEMEN: Megmondtam. A bán halált ígért mind a tizenkettőnknek. S a középső pillér nem akart megkötni. Áldozat kellett, az ősi törvény értelmében annak az asszonynak a vére, aki legelőször hozzánk érkezik.

DÁVID: (*zokog*)

KELEMEN: Szörnyű ez, iszonyú, fiam, de bele kell nyugodnunk. Látod, azóta áll a híd. Hacsak ez az új jégzajlás... De

- nem, nem lehet, hogy leomoljon, amiért ilyen nagy árat fizettünk.
- DÁVID: *(közben is, most is zokog)*
- KELEMEN: No csitulj, nyugodj meg, kisfiam! Hiszen lassan igazi ember leszel. Át kell venned a kalapácsom. A törvényt nem miértünk hozzák, fiam. Vagy ha miértünk, nem úgy, hogy mindig, mindenkinek jólessék, ami a nevében történik. Emberöltök óta így volt: vér kell a malterbe, ha a munkába ördög avatkozik.
- DÁVID: *(tompá fájdalommal, ellenségesen)* Vagy ha kontár a mester.
- KELEMEN: Miket beszélsz, szegény gyermekem? Nekem tán nem fáj, hogy anyád az áldozat, de mit tehettem? Kifogott rajtunk a folyó, és tizenkettőnk élete volt a tét.
- DÁVID: És ha újra összeomlik? Kit áldozol fel akkor? És azután, ha az ördögnek ismét romboló kedve támad?
- KELEMEN: Nem engedheti azt a jó isten, fiam.
- DÁVID: S valami szilárdabb biztosítékot nem tudnál te, a mester?
- KELEMEN: Vigyázz, fiam, megver az isten!
- DÁVID: Hát verjen! Hadd verjen. Akinek az én édes jó anyám vére kellett, mit is várhatnék tőle? Mészbe keverni, kövek közé égetni az ő drága arcát. A virágok is megfordultak utána, boldog volt, aki vele szólhatott; a tányérok, a poharak is énekeltek, mikor hozzájuk ért. Nincs olyan híd a világon, amiért ember ilyen árat fizethet.
- KELEMEN: Az isten tudta, miért követelt ilyen árat.
- DÁVID: Az isten, mindig az isten. Ha az ember gyöngye vagy hitvány, mindig az istenre hivatkozik. Meg a törvényre. Hogy így kellett történnie. Hát tudd meg, hogy én ezt az egész áldozatmesét nem hiszem.
- KELEMEN: És azt sem hiszed, hogy Ábrahám már-már föláldozta Izsákot?
- DÁVID: Már-már. De aztán meggondolta.
- KELEMEN: A jó isten.
- DÁVID: A jó isten, aki az apai lélekből szólt hozzá. Bezzeg neked nem volt füled ilyen sugallatra.
- KELEMEN: Nekünk — sajnos — foghatóbb alakban, a híd megrokkanásában adta tudtul akaratát az úr. Reszkettem érte, féltettem.
- DÁVID: S most elnézed, hogy seregek vonuljanak át a vérével épült hídon, s haja foszlányait a jeges víz... Jaj, édesanyám! Ha kibontotta, még alig néhány éve is, mint egy aranyfüggöny, egészen betakart. Milyen ember vagy te, apámuram, és milyen mester, hogy cinkos lehettél ebben a... ebben a gyilkosságban?...
- KELEMEN: Most már elég! Így is tovább túrtam a leckéztetést, mint szabad lett volna. A gyász, a fájdalom a gyermek joga. De én hidépítő mester vagyok, tetteim magasabb érde-

kek döntik el, s felelni is ezek szerint fogok. A gyermek és a férj megátkozhatja az isteneket, de a mester fejezt hajt a törvények előtt.

DÁVID: Az volt a baj, hogy a mesterséget is mindig ilyen job-
bágylélekkel művelted. Mutatósan megcsináltad azt, amit
valaki valahol már megalkotott. Ulánacsináltad.

KELEMEN: A hidépítés nem széphistória, nem a hazard képzelet te-
repe. Itt a biztonság létérdek, itt a kipróbált megoldás
a legjobb.

DÁVID: S ha egy kipróbálatlan folyón csődöt mond a kipróbált
megoldás, az ördögre lehet háritani a felelősséget.

KELEMEN: Ezt nem tűröm. A híd áll, láthatod, s ha eszed megza-
varta, ami történt...

(Izgatott, pánikszerű dörömbölés.)

MARKO: *(kintről)* Kelemen mester, hallod? Kelemen mester! Is-
mét megrepedt a híd!

KELEMEN: Jézus-Máriám!

(Ijedt futkározás zaja.)

MARKO: Már ökolnyi a repedés. És egyre szélesedik.
*(A kinti zajban kiáltások: A csáklyákat! A csáklyákat!
— Szétverni a nagyobb jégtáblákat! — Nem segít itt
már semmi! (Óriási robaj: hidomlás robaja.)*

HANGOK: Vége! Irgalmas isten, vége!

*(Vízcsobogás, jégzajlás hangjai, melyek zenébe torokoll-
nak.)*

5. jelenet

(Tompá kalapácsütések zaja, zene nélkül.)

KELEMEN: Hagyjátok abba. Ez a munka csak arra jó, hogy ne áll-
jon a kezünk, s hogy az eszünk vesztelgelhessen. El kell
dönteni, mit tegyünk.

SIMON: Menjünk innen, amíg nem késő, s minél messzebb a bán
közeléből.

PETAR: Csakhogy az isten meg a törvény mindenütt utolér.

MARKO: Ugyan, öreg, hagyd már ezt a papolást! Az a lényeg,
hogy a bán elől mi már el nem futhatunk. A híd védel-
mére visszahagyott hajdúk nemcsak a hidra vigyáznak.

KELEMEN: Nincs tehát mit tennünk, a hidat újjá kell építeni.

PETAR: S most már vér nélkül.

ÁKOS: Nem fog sikerülni.

MARKO: Vérrel sikerülni fog, Ákos? Nosza, akkor üzenj a fele-
ségedért, meg a menyedért, az unokáért. S üzenjünk
mindnyájan a sajátjainkért, hogy jöjjenek, csak jöjje-
nek, mert a tizenkét kőműves csak vérrel tud hidat épí-

- teni. Jöjjenek csak, jöjjenek, — a végén aztán már híd se kell, hullákkal rekesztjük el ezt a nyomorult folyót.
- KELEMEN: Befejezted, Marko? Helyes. És semmi szükség eltúlozni a bajt. Anélkül is elég súlyos. Dühöngeni egyelőre itt csak nekem volna jogom. De hagyjuk. Más most a teendő. Újra át kell gondolni a híd egész szerkezetét.
- MARKO: Hát csak gondold, mester, de ne hidd, hogy amit kifőzöl, vakon megcsináljuk. Nem hiszünk benned, Kelemen.
- ÁKOS: Így van.
- SIMON: Menjünk innen, barátaim. Nem megy, és kész. Abányan, annyi felé. A katonákat meg lehet fizetni, a murkánkért mindenütt akad szállás és pártfogó. Esedezem, emberek! Hagyjuk itt ezt a megrontott folyót!
- KELEMEN: Felőlem akár mehetünk is. Nem a magam öröme, nem saját dicsőségemért szeretném befejezni ezt a hidat, sőt, ha már itt tartunk, megmondhatom: a fejem jövője miatt sem aggódom. Ehhez képest az a szomorú tény, hogy nem bíztok bennem, már csak olyan, mint lúszúrás egy betegnek, aki tudja magáról, hogy menthetetlen. Ha szavazni kellene a bizalomról, Marko, én és veled szavaznék. Én sem bízom már magamban.
- ÁKOS: Akkor mért szegődöttél ilyen munkára és a mi bőrünkre? Könnyű is volna: ha beáll a csőd, összeomlani. Játszani a meghasonlottat. Mi azonban hidépitők vagyunk, nem grófkisasszonyok, akik szerelmi bánatukban megutálják a világot és klastromba vonulnak. Aki á-t mondott, Kelemen, annak b-t is kell mondania, vagy ismerje be, hogy kontár, s menjen a pokolba.
- KELEMEN: Rendben van, Ákos, megyek a pokolba, vagy ahova akarjátok. De ha a híd mégis megépül, és vér nélkül, akkor amit előbb elkövettünk, az gyilkosság, ezzel — gondolom — ti is számoltok. Te, az áldozat főpapja, biztosan.
- ÁKOS: Zsarolni akarsz, Kelemen?
- KELEMEN: Miért zsarolnálak, te nyomorult? Mit nyerhetek én a te bőrdön? Itt már mindnyájan: ti is, én is csak veszítünk. De szenvedni ettől már csak ti fogtok.
- MARKO: Most én mondom, hogy kár így eltúlozni a bajt. Kelemen föladta a játszmát, tudomásul vesszük, bár piszok dolog, hogy mégis nekivágott. De a világnak azért nincs vége. Úgy tudom, hogy Dávid éjjel-nappal, mióta a híd leomlott, a jó megoldáson dolgozik.
- PETAR: Én meg úgy, hogy már meg is találta.
- SIMON: Könnyű azt mondani. Sose épített még hidat.
- MARKO: Attól még megtalálhatta, hiszen pendelyes kora óta velünk meg megtalálhatta, hiszen teleépítette hidakkal.
- ÁKOS: Játékhidak. Itt viszont a fejünkre megy a játék.
- KELEMEN: Ez bíz igaz. *(Nyomatékkal.)* Mindenképpen.
- SIMON: Te sem bízol a fiadban?
- KELEMEN: A mesterre nézve szégyen, de apa is vagyok, s így nem túl nehéz beismernem, hogy Dávid elképzelése meg-

győző. Merészebb, mint a miénk, de a folyó minden szé-
szélyével számol.

PETAR: Röviden szólva: kifog az ördögön.

ÁKOS: Hogyhogy? Az ördögön? Az nem lehet.

PETAR: Ő úgy képzei, hogy a pillérek messzebb álljanak egy-
mástól, s akkor a meder közepére nem esik egy sem, s a
jégzajlás és az áradás is szabadabban futhat le.

SIMON: De akkor mi lesz a terheléssel? Mondtam én, hogy ilyen
nagy folyóra csak fahíd való.

KELEMEN: A bán viszont azt mondta, hogy kőhid kell, mert ő em-
lékszik, hogy elődje, Zrínyi gróf, milyen könnyen égette
föl az észéki hidat. Mikor még a töröké volt. Most már
a miénk a nagy folyók melléke, s olyan híd kell, amit
egy farka szpáhi nem égethet föl.

PETAR: A terhelés? Na igen. Dávid úgy képzei, hogy szabályo-
san szögletes kövekből építenénk a boltíveket, így a kö-
vek pontosabban, szorosabban fognák egymást, kevesebb
szerep hárulna a habarcsra, s ezenkívül az oszlopok
alatti kőtorlaszt is megkötnénk. Na persze, nem vérrel.
Aztán cölöpfalat csinálnánk fából az oszlopok köré. Azt
a víztől úgyse lehetne fölégetni.

ÁKOS: Fontoskodás. A würzburgi Majna-híd, a prágai Károly-
híd kőből épült, s ma is áll, támpillérek, cölöpfalak nél-
kül is.

KELEMEN: És persze jégzajlások nélkül.

PETAR: Ezenkívül Dávid jóval keskenyebb mellvédeket akar, s
bástyát csak a hídfőknél, ami révén felére csökkenne a
híd érzékeny pontjára nehezedő súly.

MARKO: Kezdem érteni, és hiszem is, hogy meg lehet csinálni.

KELEMEN: *(gúnyosan)* Áldozat nélkül?

ÁKOS: Bizony, ezt be kell kalkulálni. Megbántódna az isten, ha
nélküle akarnánk kifogni az ördögön.

(Kürtszó, lódobogás, fegyverzaj.)

KELEMEN: Itt a bán!

PETAR: Szűz Máriám!

SIMON: A nagyúr!

PETAR: Na vén csuhás, most már elmélkedhetsz az ördögről.

BÁN: *(a hirtelen beállt csöndben a lovához)* Hó, na, nyughass,
te bolond!

KÖMŰVESEK: Isten hozott, nagyúr! Dicsértessék! Légy üdvözölve,
uram! Irgalmazz, uram!

BÁN: Na jól van. Ne reszkessetek. Láttam a hidat, s emlék-
szem az ígéretemre. Be is váltanám, csakhogy nekem
nem hullák, hanem híd kell. Ezért hát megkérdem, de
úgy feleljetek, hogy aki becsap, fölösen megkeserüli:
meg tudjátok csinálni ezt a hidat, vagy sem? Kelemen,
beszélj!

KELEMEN: Azt hiszem, igen, uram, de ne engem kérdezz.

BÁN: Hát ki az istennyilát?

PETAR: A fiát, nagyúr, Dávidot.
 MARKO: *(kiáltva)* Dávid, hé, hahó! A nagyúr van ott, a híd dol-
 gában...

DÁVID: Megyek már! *(futás zaja)* Jövök. Dicsértessék, nagyúr!
 BÁN: Te volnál az a csodamester, aki megbír az ördöggel?
 DÁVID: Az ördöggel nincs dolgom, uram. A folyót azonban ki-
 ismertem, s a követ is, amivel dolgoznunk kell.

BÁN: Apád tán nem ismerte?
 DÁVID: Imerte, amiket ismert. De ez más folyó. Más az alapré-
 teg, a hordalék, más a víz természete, s a kő is. Abám-
 uram nem számolt azzal, hogy ezek együtt hogy visel-
 kednek.

BÁN: S te igen?
 PETAR: Tanúsítom, uram, hogy a fiú terve szerint jó és tartós
 híd építhető.

TÖBBEN: Mi is tanúsítjuk, uram.
 ÁKOS: Ha isten segít, uram.
 BÁN: Na igen, az sosem árt, de nem szeretem az ilyen meg-
 szorításokat.

DÁVID: Én sem, uram, bár félem az istent. De nem hiszem, hogy
 hidak ügyével vesződne. A magunk szakállára terveztem:
 a folyó, kő, habarcs, s a mi munkánk — ezzel számolok.

ÁKOS: Micsoda beszéd! Ide jutottunk!? Ördög beszél belőled, te
 pogány!

DÁVID: Belőled, öreg, meg a sötétség, mely fél attól a nagyobb
 sötétségtől, amely rád borul, ha kiderül, hogy vér nél-
 kül is megépülhet a híd.

ÁKOS: Ördögfajzat, mint az anyja, himboszorkány! Kénköves
 tűz veti szét azt a hidat, amit ilyen síheder épít.

PETAR: A jóslat joga most nem a tiéd, Ákos. Hogy ki köti meg a
 követ, vagy mi köti meg, arról neked kellene a legmé-
 lyebben hallgatnod.

ÁKOS: Bármi köti meg, csak isten igralmából kötheti.
 KELEMEN: Egy héttel előbb még pontosabban és szigorúbban jelöl-
 ted meg az üdvözítő matériát.

PETAR: Hagyjuk ezt, Kelemen!
 ÁKOS: Ellenem acsarkodik, mintha én rendeltem volna el az
 áldozat törvényét.

KELEMEN: Nem te, ez szent igaz, de érvényhez te segítetted, s olyan
 buzgón, hogy más se mert ellene szólni.

ÁKOS: Aki hisz az engesztelő rítusban, az szükségképpen buzgó.
 És én hiszek. Aki nem hitt, s mégis részt vett benne, azt
 állítsátok pellengére.

DÁVID: Igen. Ez így hibátlan erkölcsstan: külön az együgyűek és
 megszállottak számára.

MARKO: De hogy az ilyenek törvénykező szerephez juthassanak,
 ahhoz a mester csődje kellett.

ÁKOS: Igen, akkor ő se lázadt ilyen hevesen a törvény ellen.
 BÁN: Elég legyen! Ha bajotok van egymással, intézzétek el a
 céhen belül. A hídról beszéljete. Öreg! Te mint véle-
 kedsz?

- PETAR: Nehéz ügy ez, nagyuram! Nemhogy én, a kegyelmes püspök úr se igen tudná kibogozni, mesterség, férfigyön- geség, híd és gonosszág mennyiben vélkes abban, hogy ide jutottunk. De ezen kár is vesződünk. Dávid terve a fontos. Azt kell megvalósítani.
- BÁN: S mi az akadály?
- ÁKOS: Semmi uram! Semmi. A rítus se okozhat fönnakadást, van arra mód sokféle.
- DÁVID: Erről szó sem lehet. Csak vér nélkül építék.
- ÁKOS: Azt most már nem lehet. Mintha egy ima félben ma- radna, s folytatása trágársággal elegyülne, mintha su- nyin, istent becsapva akarnánk üdvözülni.
- BÁN: De hát hogy képzeled, te bölcstanisznya?
- ÁKOS: Van rá mód, uram! Akár azok közül valaki, akiket most ejtettél foglyul, s úgylis halálra szántál, vagy... akár egy gödölye vére. Az is megtenné.
- BÁN: Nem bánom, legyen a gödölye, csak csináljátok.
- DÁVID: Így nem lehet, uram!
- BÁN: Az árgyelusát, te kölyök, s ti hitvány kontárok itt mind- annyian! Most már vége a türelmemnek. Tudod-e, hogy apád fejével játszol?
- DÁVID: Tudom, uram. S ha leüttetnéd, nem élném túl én sem, pedig ítéleted nem lenne nagyon igaztalan. De a gödö- lye vérével nem építék.
- PETAR: Értelek én, fiam, de te is lásd be: mi az a gödölye? S Ákosnál jobban senki sem ért a mézshez, ez önmagában is megér egy gödölyét.
- DÁVID: Nem lehet, Petar bácsi.
- ÁKOS: Mondtam én, hogy istentelen, azért ilyen megátalkodott.
- DÁVID: Nem azért, hanem azért — s ezt jó, ha te is tudod, nagy- úr! —, azért, mert ebbe a hídba az én anyám véré- t keverték. És összeomlott. Ha isten kívánta volna így, ak- kor hegyomlást is megkötött volna az a vér. Hidd el, nagyúr! Hiszen ő értett is a hegyek meg a folyók nyel- vén. Ha mosott, fehér karját tréfálkozva csobogta körül a patak; a nappal úgy nézett szembe, mintha ismernék egymást. Kicsit hunyorogva, de kedves rosszallással, mintha erősebb lenne a fény, mint amiben ő és a nap megegyeztek. Az ő meleg piros véré- t keverték mézshez, s a híd mégis leomlott. Tunyaság, vakhit, az apám lelki nyavalyái, a képzelet kiszikkadása, gyávaság és sötétség, — ez volt itt a baj, nagyúr. Ezért kellett mindezt elfe- dezni, varázsszernek az anyám vére. Pedig a csoda, ha lehetséges, itt rejlik a szívünkben, eszünkben s a tenye- rünkben. És én innét, magunkból, a munkánk- ból akarom megteremtetni. Anyám emlékéért is, és azért, hogy embe- rek tehetetlensége, hitványsága miatt embernek soha többé ne kelljen meghalnia.
- BÁN: Megértelek, fiam. És azt is tudom, hogy az ilyen munká- hoz nemcsak sebes járású értelem, de erős szív és ma- kulátlan kéz kívántatik. Az öreget ezért, s mindazokat,

akikben poshadt a lélek és béna a munkakedv, most magunkkal visszük. Helyettük udvarunk legjobb építészeiből s az ügyesebb jobbágybarkácsokból új embereket hozunk. A többi a te dolgod. Mi hiszünk benned. Már csak hamudombok és csontok jeleznek, hogy nép virágozott itt valaha, ha kudarcok és vereségek után az ördög talpát nyalták volna eleink. Az ördög s a romlás ott lesz úrrá, ahol az ember elgyengül. Aki érti a dolgát, s erős a szíve, annak bokájához simul az ördög is. *(Elmenőben.)* Hát így legyen...

ZENE:

(a már ismert, de oldottabban, föl szabadultabban)

Vége

---

mai próza

---

két elbeszélés

HIVZI SULEJMANI

KÖDÖK

Amikor megszülettek, füst gomolygott.

Az elődök története: ezer évszázad. Egyesek azt mondják, még több. De mindegy. Amúgy sem tudni semmit. A fontos az, hogy Ajak a holnapban él, Jak meg a mában. Pedig együtt születtek. Egy órában. Egymással összenőve. Elválaszthatatlanul összenőve. Ketten egy testben: Jak és Ajak.

És szépen indult. Örömteljesen. Elégedetten növekedtek.

De...

— Miért rohansz előre, Ajak?!

— Én meg úgy látom, hogy te késel, Jak.

Az első felismerés. Egy kis szétválás.

Egy lépést tettek tovább. Azután:

— Téged az illúziók vonzanak, Ajak.

— Akarod mondani, az eszmények, Jak?

— Nem tudom, mi az, Ajak. De érzem, hogy valami előre húz. Egy kicsit kellemetlen...

— Furcsa, Jak!... Én meg azt érzem, hogy valami fékez. Sőt, gátol is.

A legszebb éveket éli együtt Jak és Ajak. Végül legénnyé serdültek. Egészséges, buzgó legényekké. Szerelmesek voltak az életbe.

Valahol talákoztak Gráciával. Milyen méltóságteljes járás! Milyen gyönyörű tekintet!... A vékony fátyol alatt — a szépség bősége.

— Ne légy közönséges, Jak!

— De hisz csak rápillantottam, Ajak.

— Igen, de szemtelenül, Jak.

Mégis szépen éltek ők: Jak meg Ajak. Csak egy kicsit dűnyögtek. Marakodtak egymással. Mindegy, hogy a testük közös volt. És a szemük is.

— Nézd ezt a tülekedést, Ajak!... Gyere, szerezzünk valamit!

— Ne légy mohó, Jak!

— De kellemesebb lesz az életünk, Ajak!... Minek kínlódjunk?!

Ajak a messzeségbe nézett. Elmerülten... Elbűvölte valami, nem is hallgatott oda.

Nem egyesül az egyesíthetetlen: az élet a máért és az élet a holnapért. A rés egyre tágult közöttük.

Jak és Ajak azonban ismét szeretik egymást. És együtt élnek. Mind-egy, hogy még semmiben sem tudtak megegyezni.

Valahol megpillantottak egy nyomorultat.

— Segíteni kell neki, Jak!

— Ugyan már, Ajak!... Mi közünk másokhoz?

— Ne légy lelketlen, Jak!

Még sohasem értettek egyet. És sohasem mondták ki együtt: igen. Sohasem közösen: nem.

Jak rabolni indul. Ajak ellenkezik.

Jak hazudni próbál. Ajak megfeddi.

Jak meg akarja szegni ígéretét. Ajak nem egyezik bele...

Egyre nagyobb a nézeteltérés közöttük, pedig ők egy lény.

És mégis, továbbra is együtt mentek. Éveken át elválaszthatatlanul. Pedig zavarták egymást. És marakodtak is dühükben.

— Te ostoba vagy, Ajak!... Nem vagy igaz ember.

Ezúttal sem váltak külön. És ismét együtt mentek. Akarva-akaratlan. Mert a testük közös volt. És a szemük is.

Az élet pedig kellemes, szép. Ez a mai és az a holnap is, mind a kettő vonzó, ha mentes a kínoktól és a nehézségektől.

— Nehezemre esik gyalog menni — mondta valahol Jak.

— Nem könnyű — tette hozzá Ajak.

— Lovagoljuk meg azt az alakot ott! Jobb lesz nekünk — javasolta Jak.

— Neki még rosszabb — vágta vissza Ajak.

— De furcsa vagy, Ajak!

— Ne légy igazságtalan, Jak!

Kínjában kitört:

— Te inkvizitor vagy, Ajak!

— Te meg egy goromba fráter, Jak. Csak a mának élsz.

— De mi az, hogy holnap? — jajdult fel. — A tegnapról már tudok.

— A holnap az élet, Jak.

Hatalmába kerítette a kétségbeesés.

— Te semmit sem látsz, Ajak!... Az élet ma van! Ma, Ajak!

— A ma dzsungel, Jak. Mikor fogod ezt megérteni?

— Te örült vagy, Ajak!... Nem megyek többé veled.

— Légy türelmes, Jak.

— Menj tőlem, komolyan mondom.

— Légy türelmes, Jak.

— Menj, érted?! Menj!

Ajak észrevette a gyűlöletet. És ettől elszomorodott. Sőt kétségbeesett. Végül is egy nagy-nagy kiábrándulás fogta el.

Sokáig hallgattak. És maguk elé meredtek a földre. És gondolkodtak, gondolkodtak.

— Jól van, Jak!... Megyek!

Hangjában remegés. Szemében könny.
 Jak elszomorodott. Fájdalmat érzett. Végtelen magányt.
 — Mégis maradj, Ajak!
 — Nem, nem, Jak. Én elmegyek. Nélkülem könnyebb neked.
 — De így tönkre fogsz menni, Ajak... Maradj velem.
 — Nem, Jak. Jobb, ha elmegyek. Amúgy is meghalunk végül. A vég egyaránt szomorú.
 — Ne tedd ezt, Ajak. Legyünk ismét együtt. Jobb lesz mindkettőnknek.
 — Nem érdemes, Jak. A ma és a holnap nem mehet együtt. Én már látom.
 — De hisz ők egymás mellett vannak, Ajak. A holnap mindig mává lesz. Ez az igazi élet, Ajak.
 — Hogyhogy nem értesz meg, Jak?... Én nem akarok így, értsd meg már egyszer. Azt kívánom, hogy a ma holnap legyen. Csak a holnap az igazi szépség.
 Jak és Ajak nem egyezett meg. Akár az őseik, kezdettől fogva. Ajak folyton a holnapot szerette, Jak pedig a mát. És mégis...
 — Hallgatni fogok rád, Ajak. Biztosítalak erről. És eltökélten követni foglak, bármi is érjen bennünket... Legyünk együtt!
 És még egyszer elválaszthatatlanul elindult Jak és Ajak! És együtt élték az életet. És együtt vánszorogtak benne. És folyton veszekedtek, veszekedtek... a viszontagságokban, a megpróbáltatásokban. Még sok éven át.
 De — egy napon Jak torkon ragadta Ajakot. És szorongatta, fojtogatta. És ő eltorzult, elkékült. Végül erőre kapott, és utolsó erejével ellenállt. Kavarodás kezdődött...
 Végül — gyenge rándulás: Jak meggyilkolta Ajakot. És önmagát is vele együtt. Mert... a test közös volt. És az élet is.
 Ismét emelkedik a füst.
 A füstből — új Jak és Ajak keletkezik.
 Áll az öröm...
 Számos vidám évet éltek együtt. Azután megértek. És ismét szétszakadtak mára és holnapra. És ismét veszekedtek.
 Egy napon ez a Jak is megölte Ajakot.
 És ismét felemelkedett a füst.
 Belőle — a következő Jak és Ajak.
 Még egyszer kitört az öröm...
 Utána szomorúság.
 Azután füst.
 Majd öröm...
 Szomorúság.
 Füst.
 ...

ÁRNYAK A FEDÉLZETEN

—...Nem talál, uram, bizonyos hasonlóságot e zene és a tengeri hajózás között? Nem?... Kár! Én, látja, igen. Furcsa ezeknek a magyar cigányoknak a muzsikája. Elragadja, meghódítja az embert. Lám, most is úgy ringok benne, mint valami csónakban... Hisz önt is bizonyára

elkábitja ez a bő hangáradat, igaz? Én már szinte feloldódom a hőmpolygó akkordoknak ebben a tengerében, uram. Szélfoszlok, a legkisebb részeimre... De már ön is érzi, hogy belemerülünk valami boldogságba. Hogy elernyednek az idegeink, hogy megnemesednek a gondolataink. Lám, csupa jósággá változtunk. Örökkévalóságra méltó jósággá, természetesen. És most az egész világ csak barátunk, barátunk, barátunk... Lám, uram, mégis olyan ez, nemde, mintha egy kirándulás lenne a csendes, széles, nagy tengerre? Mintha mégis egyezne egymással a kettő, nem? Persze, persze, furcsa a magyar cigányoknak ez a zenéje... És most? Vigyázzon most! Nem vagyunk-e máris a felkorbácsolt hullámok örvényében, uram? Hisz ez a szenvedélyes ütem olyan bolondul ragad magával, úgy felkavar és összevissza dobál bennünket!... Minden apró részünk, lám, megfeszül, megrövidül. Ó, ó, minden összesűrűsödik, tömörül bennünk... Milyen pokoli szenvedély! Nem érzi már, hogy össze kellene törnie mindent, ami a keze ügyébe kerül, uram, hogy ugrálnia kell?... Lát-e valami mást önmagán, önmagán, önmagán kívül?... Hát nem vihar ez, uram? Igazi vihar a reménytelen nagy tengeren... És mégis, mindez csak zene, természetesen. Ezeknek a magyar cigányoknak a kábitó zenéje. Átélt-e valaha is ilyen izgalmakat, uram? Bárhol és bármely tengeren? Vagy a szárazföldön, mindegy... Átélt vagy nem? Mégis átélt! Látom az arcán. Ön csak nem emlékszik rá. Igen, ön csak nem emlékszik rá.

— Szeret nézni, mondhatnám.

— Ó, igen!... De higgye el, uram, ez olykor nem különbözik a hu-nyorgástól. Csodálkozik? Pedig téved. Hisz látni fontos, nem pedig nézni! A fényképezőgép is tud valahogyan nézni. De lát-e valamit?... Szomorú dolog, uram, olyan szemmel nézni, amely nem lát. Szemmel, amely nem hatol át. Mert látni, az a művészet. Látni és nem nézni... Tágra nyitja a szemét? Ez izgat. És örömet okoz, higgye el. Ön, úgy látszik, látni is tud, uram. Elismeri, hogy nem egykönnyen tanulta meg. Hanem emlékszik-e valamire gyermekkorából? Hisz az ember akkor a leggyönyörűbb, amikor még fiú, ön is tudja. Bizonyára szerette a kis zászlókat és az egyenruhákat is, nem?... A dobpergés ütemére lépkedett, háborúsdit játszott.

— A világon minden kisfiú szeret így játszani.

— Igen, igen. A világon minden kisfiú szeret így játszani. Természe-tesen valamikor én is kisfiú voltam. Játszottam és szerettem mindezt. Hallja csak: trampa, trampa, trampa, tramp! Brrr, brrr, trampa, tramp!... Igen, uram, gyermekkorom dobpergésének ez a visszhangja ma is a fülemben zúg. Valószínűleg önnél is így van, nem? És minden egykori fiúnál is, meg vagyok róla győződve. Nem is csoda! Mi egykor mindanyian csintalan kamaszok voltunk. Mindannyian egyfor-mán játszottunk. Később azonban felnőttünk, persze. Legények let-tünk, büszke harcosok... Ön talán volt valami háborúban is. Igen, igen, kétségtelenül volt valami háborúban. Tágra nyitja, látom, a szemét... Úgy látszik, csodálkozik valamin. Tiszt volt valami háborúban, bizo-nyára... És megölt valakit, bizonyára... Lám, félrenéz! Miért néz félre, ha...

— Nem szeretek erről beszélni.

— Szóval megölt valakit?

— Nem szeretek erről beszélni, mondtam már.

- De az istenért, miért titkolja!? ... Hová szökheth a szem a láncból?
- Mindenki gyilkolt.
- Hát persze. Mindenki gyilkolt. Íme, egy jó mentség.
- És ön? ... Sohasem volt valami háborúban?
- Ó, igen! Ó, igen! ... És nemcsak egyben.
- És talán ölt is?
- Megismétlem az ön szavait: mindenki ölt.
- Tehát zárt kör.
- Éppen azt akartam, hogy ezt mondja.
- Hát akkor nem túlságosan szomorú ez, mit gondol?
- Nemcsak szomorú, uram. Egy ilyen kiüttlanság a tragikum igazi tökéletessége. Ezért mondom önnek, ostobaság nézni csupán.
- Azt hiszem, eleget beszéltünk erről.
- De hát miért ne látnánk azt, amit nézünk, az istenért!? ... Én már negyven éve küszködök ezzel, higgye el. És erre, beismerem önnek, egy egészen jelentéktelen apróság készített. Nézze meg: egy egyszerű, sűrű irón. Milyen jelentéktelenség! ... Egy darabka palavessző. És addig, uram, mégis csak néztem. És gögösen tapostam a földet, amely még hálásnak is látszott nekem, amiért taposom. Ó, ó, hogy mennyire nem látszik semmi a gögtől és az erőtől. Semmi, érti! ... A tábornokokról természetesen tudtam. És ők is tudtak rólam, természetesen. Valahol valami kis szám voltam nekik. Parányi tétel valamelyik kopasz vagy szép frizurájú fej katonai számításában, mindegy. És egy napon egyenruhává váltam. Közönséges katonai egyenruhává. Szürkévé vagy hamuszürkévé, ez már nem fontos. Hisz valamikor ön is mindenképpen egyenruha volt. És ölt. Hisz mindenfélét csinált, igaz? Nem érezte már többé, hogy mi a szörnyű, és minden közönséges és egyszerű volt számára. És fájdalmat okozott, uram. Teljesen nyugodt lelkiismerettel. És nem undorodott ettől. És nem gyötörte az, hogy ilyen esztelenül oltja ki mások életét ... Igen, és ma mégis azt mondja önmagának: ember. Azt akarja talán mondani, hogy a tábornokok parancsoltak, a katonák öltek. Bűnös tehát nincs. Mindenki szabályszerű. Mindez csak szolgálat volt, futószalagon ...
- Ön, gondolom, túlságosan szigorú.
- Először önmagam iránt, uram! ... Aztán meg boldog vagyok. Boldog azért, mert olykor joggal lehetek farkas. Akkor, amikor üldöznek, természetesen. És akkor vadul harapok. Véresen védekezem, hogy tudja ... Egyébként nyugodt vagyok. Szeretem a világot, és csak magamat eszem, amikor valamiért bűnös vagyok.
- Beismeri talán, hogy ez is fájdalom.
- Tagadhatatlanul, uram. De az enyém. Az enyém, és bennem van. Ettől senkinek semmije sem fáj.
- Az emberi elvek gyakran mégiscsak frázisok, azt hiszem, elismeri.
- Ó, uram, csak tudná, milyen nagy igazságot mondott ki! ... Csak azt nem tudom, hogy eléggé tudatában van-e ennek. Igen, igen, az elvek valóban frázisok, uram. Az emberek csak addig szolgálnak nekik, amíg számukra személyesen hasznosak. És ebben van, lám, a komédia gyökere.
- Folytatná-e a mesét az íróról?
- Érdeklí? ... Hisz vigasztalanul szörnyű, higgye el.
- Mégis, folytassa.
- Volt talán egy hűgocskája, nem?

— Régen volt, amikor megölték.

— Katonák, ugye?

— Igen, pont ők.

— Mmm... igen, hanem... izé... Meséljen el valami részletet, ha emlékszik.

— Hát, nem tudok éppen sokat. Reggel volt, jól emlékszem. A várost felgyújtották. Sorra gyilkoltak. Megtorlás, mondták.

— Ó, ó, jobb, ha elhagyja, uram!

— Ön kérte, úgy gondolom.

— Igen, igen, de tudja, gyengék az idegeim.

— Sajnálom, de mégis, hallja csak: az írót a markában szorongatta...

— Ne mondja tovább, kérem.

— És iszonyúan sikoltozott, hogy megvédje anyját.

— Elég, elég! Nem hallgatom.

— Úgy látom, önt ez túlságosan felizgatja.

— Még mennyire, uram!

— Sikoltozott és belekapaszkodott a katonák zubbonyába, rácsimpszkodott a zsebükre...

— Hagyja abba ezt a kinzást!

— És végül átdöfve lehanyatlott. Lezuhant összetiport palatáblája mellé, amely egyetlenegy szóval volt teleírva: mama, mama, mama...

— Elég, könyörgöm!

— Az anyja pedig már halott volt.

Mintha a szék rúgta volna el magától, egy ugrással a hajókorlátnál termett. Az előtte elterülő végtelen térségben keresett menekvést, megnyugvást. Azután odalépett a másik is. Sokáig hallgattak egymás mellett. Végül sétálni kezdtek a hajó hosszában. Azután ismét leültek.

— Azóta, uram, igyekszem nem csak nézni. Valójában attól a naptól kezdve, amikor katonazubbonyom zsebében megtaláltam ezt a diákírónt. De nem álltam meg ennél. Akartam, hogy mások is lássák, ne csak nézzék, uram. És az emberek különcnek neveztek el, képzelje. S ami még rosszabb, azt kezdték suttozni, hogy bolond vagyok... Igen, uram. Ezt a suttozást hallottam magam körül. Pedig én, higgye el, nem vagyok bolond. Senkit sem támadok, még kevésbé sanyargatok. Egyedül csak kétszeresen adom vissza az ütést.

— Kérem, folytassa ismét az íróról.

— Úgy gondolom, mindent elmondtam.

— Hogyan?!... Nem hallottam a végét.

— Hát nem érti? Az írón az ön húgócskájáé volt.

— Mi?!... Ön ölte meg a kis Lilit?

— Nem én, uram.

— De hisz most mondta.

— A kis Lilit az egyenruha ölte meg.

— Ó, borzalom!... Hát az ember egyenruha, az ördögbe is?!

— Kifogásnak, igen, uram.

— Szörnyű, szörnyű!... Hallja, ön már undorító számomra! Ön gyilkos... és emellett cinikus is.

— És ön?... Sohasem ölt, ebben az utolsó háborúban, mondjuk?

— Harcos voltam.

— Védekezett? Vagy talán hódított?

— Egyenruhát viseltem.

- Egyenruhát viselt?
- Igen.
- Hahaha!... Ó, ó!... Hahaha!... Ó, haha...

Különös, szinte tébolyult nevetés fogta el. Nevetés, amellyel egyidejűleg zokog és mar. Kétségbeesett nevetés... És amikor végül megnyugodott hosszú, gyilkos pillantást vetett társára. Majd hozzátette:

— Keveset törődik a szavaival, uram. Túl keveset. Ez kétségtelenül csökkenti a tekintélyét, csak hogy tudja... Hogyan is nevezhetett engem gyilkosnak, amikor, lám, ön is az egyenruha mögé bújik?!... Ó, ó, milyen nevelésesen nyomorult is az ember, amikor róla van szó!... Hisz, uram, a gyilkosok vagy az emberek vagy az egyenruhák. A következeteséget talán meg kell őrizni. Az én Bememért nem az egyenruhát hibáztatom.

- Bemet mondott?!
- Ön talán ismerte?
- Nem, valami véletlen lehet.
- Mondana valamit?
- Miről?
- Erről a véletlenről?
- Apróság a háborúból.
- Szívesen hallanám.
- Semmi különös, higgye el. És nincs is kedvem hozzá.
- Mégis kérem.

— Hát jól van, végül is, elmondom, ha már akarja. Valami nehéz, szinte reménytelen menetelésen voltunk. Az emberek éhcsék voltak, át voltak fagyva. Egészen kimerültek. Tudja maga is, hogyan néz ez ki. És egyszerre csak — támadás! Nyomban lefeküdtünk a hóba, és harcba bocsátkoztunk. Egyik társam, látom, az előtte levő tuskóba lő. Képzeld, milyen támadás! Körülötte porzik a hó a golyóktól, ő meg a fehérségből kimeredő korhadt tuskóba lövöldözik. Hisz ez egy fa! — kiáltok oda neki. Nézz balra, onnan lőnek!... De hiába. Ő továbbra is görcsösen a tuskót lövi. Csak tudná, mennyire sajnáltam. Emellett alig tartotta magát egy szakadék szélén. Kétszeres baj, képzelje el. Végül megpróbáltam megközelíteni, hogy segítsek neki valahogy. Sajnos, nem értem el. Találat érte, és nyomban lezuhant a szakadékba. Ezután szörnyen feldühödtem. Dühösen harcba kezdtem a gyilkosával, és hamarosan elhallgattattam. Hallgassa csak meg ezt a részletet a levélből, amelyet nála találtam.

„...Tegnap mint valami kisfiú a munícióval játszottam, mama. Tegnap, amikor az ütközet előtt bőven kaptunk belőle. Azután géppuskám töltenytárait töltöttem, és rátok gondoltam. És mindjárt el is szomorodtam. Hogy mi mindenre nem gondoltam, mama. Képzeld, a muníció a tied volt. Abból a gyárból, ahol dolgozol. Olvasom rajtuk a PUP 505-öt, és a legrosszabbakat sejtem... Nem, nem vagyok gyáva, ne gondold. Csak szomorú vagyok az álmaim miatt, mama. Szomorú, mert... itt így mézáróljuk egymást. Rosszabbak vagyunk a farkasnál, hogy tudjad. Komolyan mondom ezt, mama. Hidd el, komolyan mondom...”

— De olvassa maga, az lesz a legjobb.

A reszkető kéz elfogadta a levelet. A tekintet nyomban futni kezdett sorról sorra. A papír egyre erősebben reszketett. Végül egy hosszú, félbeszakadt sóhaj jelezte a véget.

- Megölte a fiamat, uram. Így hívták.
- Lehetetlen, lehetetlen!... Ez valami másik Bem volt.
- Nem, nem. Efelől semmi kétség. Jól ismerem a kézírását. Ezenkívül a nevek is itt vannak. Valamennyiünk neve, akiket a levélben üdvözöl.

A vihar a víztömegeket hömpölygette. A hullámokat a hajó testéhez vágta, kettétörte, üdvözletként a fenyegető éjhez. A hatalmas óceánjáró célja felé sietett. Az irány délkelet volt a csillagok szerint. A fedélzeten senki sem járt. Csak két titokban elszakadt árny vitázott epésen, miközben testük kellemesen heverészett az utasfülkében, és könyveket olvasott.

Hornyik György fordításai

---

a nap vége

KOLOZSVÁRI PAPP LÁSZLÓ

Amikor ráértem (és mikor nem?), el-elgondolkoztam azon, hogyan lesz a fényből nem-fény. A fény hiánya. Hasonló erőfeszítéssel sokáig gondolkodtam azon, hogyan lesz ébrenléteimből álom. Míg végül megadatig számomra a végtelen lehetőség annak megfigyelésére, hogyan lesz életemből halál. Utóbbi lehetőségemet ingyenként halogatom. Kíváncsiságom néha kandi és gátlástalan gyermekként követelődik. Most is... Helyrezavaram.

Időközben taposom az aszfaltot. Várom, hogy valamelyik kapualjból reám vesse magát a nagy gyógyszeres doboz. Teli zsongító pirulákkal. BOLDOGSÁG felirattal gömbölyded hasa körül. Rászolgáltam. Napi munkámat kielégítően elvégeztem.

Besötétedett. Így is jó. Alig világított utcákon törekszem fényes terek felé. Talpam alatt néha lábszárcsont roppan. Az enyém.

Éhes vagyok, ereszkedik rám szivárványszín ejtőernyőjével a gyönyörűség. Elememben érzem magam. Képzeletben kiforgatom a zsebeimet. Gyakorlat. Péter húszasának már önfeledten búcsút intettem. Rejtett tartalékaim rosszkedvű ebekként morognak incselkedő gondolataimra.

Véget ért a nap, üvölt fel bennem váratlanul a történelem előtti állapot. Lompos farkával letörli testemről a nyirkot, lefürdeti bőrömet, elmossa húsomat. Azzal is történik valami, ami megmaradt. Boldog nemlétre szenderülök.

Az állóbüfé homokszita. Rázódom öleiben, a lyukak között válogatok, melyen kipotyoghatok. Tálcák, a tálcákon evőalkalmatosság, az evőalkalmatosságon ételmaradék. Kislányok és mosdatlan arcú nénik gyűjtik be őket az asztalokról. Megtalálták életük értelmét, duruzsol bennem az öntudatlanság és egynéhány szépen fejlett emlék. Meghúzom magam a borsos tokány maradéka alatt. Nem vesznek észre. Gurgulázva csobogok le a szennycsatornán. A tálcákon friss evőalkalmatosság, friss étel tündököl.

Háttérben, üvegfal mögött, söröskorsó fejek törik a fényt. A szilánkok szemembe csapódnak. Nincs bennem vállalkozó kedv. Szürke zakóm és a Péteréből kölcsönzött kék nyakkendő veszi át a hatalmat. Tálcahordó kislány pillantását vonzza magára. A szürke zakó viselője rámosolyog. Szakemberek jönnek, keskeny sávokra vágják a mosolyomat. Felragasztják a mennyezetre. Ernyedten csüng. Mióta hiszed, hogy a legyek ilyen ostobák, zsörtölődik bennem a törpe. Igazat adok neki. Határozott tusvonnással áthúzom magam. Jut időm kis vörös tulipánt rajzolni a gyászjelentés sarkába. Mégiscsak szebb.

A kislány visszajön a konyhából. Teste ételszagú, gondolkodok vissza egyik testemre. Ahol én mosogattam edényt, onnan barokk kapura lehetett látni, szeretném informálni a szakmabelit. Hallgatok. Jólesően gondolkodok épülő, szépülő világunkra.

— Sok a munka? — kérdem a kislányt.

Gyanakvás nélkül rám nevet. A konyhából kiáramló ételszag magával sodorja a söröskorsó fejeket. Kettesben maradunk. Állunk a pult két oldalán. Az ő kezében mosatlan edények, az én kezemben mosatlan edények égi erő tornya. Nem láthatja. Talán érzi?

— Szívesen segítenék — mondom hófehéren.

Lassan eszem, hogy maradjon még, mire a konyhából visszaér. Kezében nedves szivacs. Előbb a szomszéd asztalt törli le. Teste is szivacs. Még száraz, nyugtatom magam. És világoskék, teszem hozzá félszeg lelkesedéssel.

Hangom fűben kuporog, nagy fülű nyuszi:

— Fél évig edényt mosogattam. Csinálhattam volna mást is. Magam határoztam így. — A nedves szivacs elnehezül a belétapadó kenyérmorzsáktól. Talán a kéz is elnehezül belétapadó morzsáimtól. Nem tudom. Jólesik. — Hiába ajánlkoztam, nem fogadott örökbe egyetlen dollármilliomos sem. Legalább tipikus akartam lenni.

— Maga udvarol? — kérdezhetné a kislány. Nem kérdezi. Tiszta ruhával másodszer is letörli az asztalomat.

— Akkor segítsen... — mondhatná kihívóan. De hallgat. Fehér köpenye csenevész felsőtestet rajzol belém. A sovány sonkákon elfeketedett a köpeny. Néhol kirajzolódik a tenyere nyoma. Mi töröljük bele, vagy minket törölnek bele, tűnődök émelve, rossz beidegzéseim parancsára.

Társzékér gördül a járdán. Csendes ló húzza. Hű kutyaként baktatok csikorgó kerekeim között. Ha esik, nem ázol meg, egyezek ki magammal, mint mindig.

Most, hogy jól végzett munka után szabad vagyok, mint a madár, ernyedten veszem szemügyre az esti Európát. Néhány millióan mennek az utcán, más milliók nem mennek az utcán. Jó ez így, gondolják. Néhány ezren lassuló idegáramukat átkozzák. Azt hiszik, valamiért vannak itt. Pillanatokra a pompás gyászokcsit is látják. Nem félnek tőle, iszonyú kapkodást fojtanak el. Irigylem őket. És persze, Mátyás atyát juttatják eszembe.

Kétszázézer esti lap zörgését viszem magammal kis fadobozban. Tarkaros kérében rádióhullámok csüngnek vállamról. Szemembe vert vas-kampón kétszázézer esti mese.

Az égből vastag na-majd-most-ok tekerednek le. Lány emberfürtök kapaszkodnak belé, tűnnek el békésen a magasban. Bölcsen hallgatok.

Hálót fonnék tizenkét évemből, és kifeszíteném az esti Európa alá. Hogy legyen mibe visszaessen. Elvárásolt királykisasszony vagyok. Kezem elfogyott a csalánszövésben.

A kereszteződésnél, ahol állok, aluljáró épül. Még nem, majd. A következő ötperces tervben. Az embereknek addig is át kell menni a túloldalra. Többen elindulnak. Már derékig gázolnak a földben. Eltűnnek a föld alatt. Át kell jutni a túloldalra, fordul hozzám magyarázólag az esti Európa. Addig is, míg az aluljáró megépül. Gyufazsebemből csákányt veszek elő. Egy emberöltő alatt kényelmes átkelőhelyet építünk mind a három cserebogárnak. Hogy az repülni is tud, pillantok felrövedezve, s megtörlöm verejtékező szakállam hófehér homlokomban. Tréfámon tízmillióan nevetnek. Életem nem volt hiábavaló.

Túlságosan boldog vagy, fiam, intem magam atyáilag. Tessék mondani, van még abból a lila szorongásból? Nincs? Nem tetszik tudni, hol keressem? A női alsónemű áruházban már voltam. Ide küldtek. A szalonna szaküzletben csak fodros van. Nem megy az aszkéta arcomhoz. Az Úttörőt már bezárták... Nem, az Alkalmiban még nem néztem... Dehogyan zavar, hogy használt. Csak szorongás legyen. Lehet zöld is.

Merengő százlábú a sarkon. Hozzá igyekszem. Mozi a neve. Filmcsillag szerettem volna lenni, vallom be pironkodva. Már a bajszomat is átfestettem kékre. Szavukba kerül, és akár sárgára is átfestetem. Fogaimat kihúztam, mondták, hogy az elefántagyárnak kell a hely. Azóta beberoskad a felsőajkam az egy atmoszféra nyomás alatt.

Az előcsarnok jól táplált angóramacska. Falairól tekintetek lógnak kiszögezve. Melléjük szegzem a magamét. A közös cél egygyekovácsolja az embereket, vidámodok neki. Mi most egyek vagyunk. Egyet akarunk. Megtudni, ki a gyilkos. Másban is egyet szeretnék akarni. Ketten is ugranak, hogy vállukra emeljenek. Híveim, kedves és emberséges mozinéző emberiség, kezdem, és érdes vetítővásznakkal törlöm szememből a könnyeket. Tudom, hogy mi mindent megtettünk. Megtettük azt is, amit csak a jövőben kell majd megtegyünk. Nincs miért szemrehányást tennünk magunknak. Azok a kis, helyi érdekű háborúcskák nélkülünk is megoldódnak, nemdebar? Legfeljebb a gumibotokat kell még szivárványszínűre festeni és megfonni. Legyen az égre is valami. Aki pedig éheznek, az egyen, nincs igazam? Ki van közületek vacsora után? A felémelt kezekből látom, hogy többen éhgyomorra szeretnétek megtudni, ki a gyilkos. Helyes. Ez is a szolidaritásnak egy formája az emberiség éhező fele mellett. Befejezésül javaslom, hogy írjuk alá ezt a tiltakozó jegyzéket, melyet a Pünkösdszigetek közép-termetű követségére kívánunk eljuttatni. Mégiscsak tűrhetetlen, hogy percek óta nem érkezett egyetlen istenszobor-szállítmány sem. Hé, perces! Ma este mindenki az én vendégem!

Egy hosszában kettéhasított kutya is besomfordál a nézőtérre. Két kézzel tartja össze magát. Nehogy a résen kipörögjenek a gerinccsigolyái. Egyéb kezével a fejét tartja. Üres koncertterem, halomba hányt kotta-állványokkal, kibelezett orgonával. Az ezüstsípok már elkelték a piacon, ahol magát árulta. A látszat kedvéért vascsöveket tűzött a helyükbe. Rozsdás facsillár szolgáltatja a sötétséget. Érdekes fej.

Értesülök arról, hogy csakis én lehetek a hibás. Hisz, íme, még réztrombita-reperáló kisipari termelő szövetkezet is alakult, míg nem figyeltem oda. Rafiából szőtt szerszámgépeinkért a belgák nehéz pénzeket

fizetnek. Specialitásunk a matyóbabafej-esztergapad és a nemzetiszín pántlikával átkötött gomolyatúró. Csakis én lehetek a hibás, nyugszom meg, és elhatározom, hogy maradék pénzemet az egyetlen életben lévő szűrszabóhoz hordom. Szeretnék én is egyetlen életben maradni lenni. Félék, nem vagyok egyetlen.

Belefáradok tagadásaimba. A híradó után kigyulladó fényben nézek végig magamon. Szinte hihetetlen, de még mindig szürke ruhát viselek, kék nyakkendővel. Meddig tekerhető az ember cérnáskarikára, halmozódik bennem az elégedetlenség.

Már sötét van. Kedvenc állatommá, tigrissé változom. Még várnom kell. Addig bestoppolom bundámon a szakadásokat. Parkom ugrás előtti feszültségben szeleteli a levegőt. Hirtelen megszűnök, valaki bekapcsolja a magnót, amiről később, az utcán, visszahallom a saját hangomat.

— Az a mosolygós, ősz bácsi, aki épp cigarettára gyújt, az a gyilkos!

Az utca most fekete. A félszemű macskakölyök vinnyogva evez a szurokban. Élt lehetőségeivel, s most egy darabig nincs, amivel éljen.

Visszaérek előbbi útkeresztződéseemhez. Az elszakított mozijegyvet gombóccá sodrom. Előbb arra gondolok, lenyelem. Aztán csendes megbocsátással elfricskázom.

Valami jónak kell következnie, támad előérzetem a kényszer hatására. Az akna fenekére értem. Még ástam is néhány métert, a földet is megettem. Mi jöhet még ezenkívül?

Támasztom a ház sarkát. Odagyűlnek az állatok, akik ma voltam. A szörnyek is odagyűlnek, akik ma voltam. A szörnyek, akiket még a természet is szégyellt volna megteremteni. Ki teremtette ezeket a szörnyeket?, üvöltök fel, és felmarkolok egy házsort. Körömöm alá fürdőszobák, ebédlők szorulnak. Szégyenkezve állítom helyre a rendet.

Támasztom tovább a ház sarkát. Meddig szolgálom még a semmit, hogy szolgálhassam a valamit? Gyanútlanágom lenyúzott rólam egy bőrt. Tudtam, hogy a gyanútlanágom bűn, tehát megadóan járultam ismét a nyúzókés alá, és lenyúztattam magamról még egy bőrt. Aztán, hogy megváltásom végleges legyen, türtem, hogy lenyúzzanak rólam egy harmadik bőrt. Ma reggel már csupaszcsga módjára járultam az emberiség elébe. Mi történt a bőreiddel?, csodálkozott rám ma az emberiség. Nem látod, hogy mi valamennyien bundát viselünk? Csupaszon manapság senki sem jár.

Mit csináljak? Minden állat nevében, aki vagyok, térden állva, mancson állva, patán állva, ízelt lábon állva könyörgök, mondjátok meg, hogy mit csináljak?

— **ÉS ÚGY LESZ?!** — kérdezik vészjóslóan.

Hallgatok. Hirtelen álmaim hőisévé változom. Kis, ravasz, titokzatos mosollyal ellődítom magam a ház sarkától. Befordulok egy utcácskába. Szomorú büszkeséggel nézek magam után. Vibráló pont vagyok az esti Európában.

A lépcsőház szappanszagú. A mellig erő fehér márvány burkolatot golyónyomok pitykézik. Egyikbe kisujjam is belefér. Farmernadrágos Krisztus megy el mellettem. Azt képelem, hogy mosolyognia kéne lyukba dugott kisujjamon. Nem mosolyog. Nem is gyanakvó. Megnéz, szemén látom, hogy lát is. Tíz évvel fiatalabb nálam. Nem, nem, nem gyanakvó, hessegetem el magamtól a kételyt. Szinte beleroppanak, hogy

megértsem. A fordulóhoz ér, visszanéz. Most hátizsák van a vállán. Zsúfolásig tömve reményeimmel.

Fizetek tizenöt forintot. Aztán még hármat, és megiszom, furcsa szorítással a gyomrom körül, legújabb kávémat. Valaki nagybögőt hangol a szomszéd teremben. Sokan vagyunk. Valamennyien cigarettázunk. A lányokat nézem. A nagyon rövid szoknyásokat. Minden pillantással lefoszlik rólam valami. A tükörből férfiarc néz vissza rám. Néha az átlatoknak is meg kell pihenniük, tapogatom magam körül a ketrecek. Nyakig ülök a mosógépben. Vigyázz a tárcsára, jut eszembe a használati utasítás, nehogy bekapja a lábadat.

A szomszéd teremben minden szék foglalt. A padlóra ülök én is a többi későn jövővel. A pódiumon négy zenész. Kezükben evező, vigyázva merítik meg vízzé simuló tudatunkban.

Valaki eloltja a lámpákat. Hálás vagyok. A dzsessz még csak tarkómat simogatja. Feszülten várakozok. Koponyám hangtalanul roppan be. Utazunk?, kérdem izgatottan. Igen, válaszolok még csikorogva, utazunk. És újjászerveződünk.

Merre vegyem utamat?, kérdem bolyhosan. Persze, dél felé, a kék felé. És mi legyen a jelszó? Kis gondolkodás után válaszolok:

Utazom.

Valahol a Földközi-tenger partján deszkabodé áll. Bemegyek. Aznap homokot reggeliztem. Homokot ettem ebédre is. Cipőm talpán homokszemek. Persze, hogy a zene vár rám. Arcából kés áll ki. Hosszú késeivel karmolász felém. A levegő darabokra hasogatva hever a földön. Kificamodtunk. Nézem magunkat, és arra gondolok, hogy ma ilyenek vagyunk. Ilyenek voltunk már tegnap is.

A zene ma a csontokba költözött. Néha felölti szennyes ruháit. Így meztelenebb. Szemében üvegporszillog. Ujja töviseivel végigpásztáz száraz mellkasán. Tüdejében kövek zörögnek. Erősödő ritmust zihálnak. Nyershús szívét naponta mészárosok darabolják. Nem eladó. De megsemmisíthetetlen. Újjászerveződik.

Néha azt képzelem, hasonlítok a zenéhez. Azt hittem, önmegtagadásom végtelen. Ilyenkor türtem, hogy lerongyolódjanak a ruháim, hét ország piszka keveredjen a körmöm alatt. Csak a fejem! Arra vigyáztam. Nem, ez nem volt igazi önmegtagadás.

A padló kétoldalt felgörbül. Szakállas fiúk és rövidszoknyás lányok zuhannak belém. A bögő húrja karcsú nyilakat ereszt a bőrünk alá. Szeretem, amikor sokan vagyok. Újjászerveződök. Képes vagyok gondolkozni is. Az ember-moha borította padló búvóhelyén. Kíváltottam a senki-sem-tudja-hol-vagyok útlevelet. Ide csak az jöhet, akit én beeresztek. Jönnek csapatostól. Jönnek a négykerékűek, négy lábúak, fejetlenek, fejesek. Nem értenek az egészből semmit. Mihály is begördül, intézkedik, tesz-vesz. Úgy tesztek, mintha látnám, mi történik. Nem történik semmi. Emberszeretetből hegesztett triciklijén Szilágyi érkezik. Zsebében kockacukor, Bakternek viszi. Köszönöm, épp most vacsoráztam. Néhány száz névtelen hősöm is itt van már. Fél kezükkel a világ sorsát irányítják. Addig is... Átgördül fejem a különvonat. Hízásnak induló aszkéták lobogtatnak felém hófehér zsebkendőt.

A világ két szabadon hagyott négyzetméterén gyülekezünk a szakállas fiúkkal és a rövidszoknyás lányokkal. Ha fél lábra állunk, kényelmesen elférünk. Galambösz bácsika nyírja a fűvet a székházak előtt.

A padlóról, ahol ülök, az átellenes ház ablakára látok. Vak. Csak önmagát nézi. Befelé néző ablak. Nagyon ritkán kiugrik rajta valaki. De nagyon-nagyon ritkán... Milyen unalmas az ablakok élete.

Másokat is beeresztek rejtekhelyemre. Elsőnek talán Esztert. Ma este hattyú. Épp most keni arcára a hattyúpírt. Izmai meleg. Most nem gondol rám. Dolgozik. Riadtan nézek körül. Valami szépet szeretnék csokorba kötni az életemből. Nem várhatom előadás után üres kézzel. A török temető... meleg szél a dél felé robogó teherautó tetején... puhult kövü házak a középkorból... delfinek... Már mindent odahordtam. Más nincs. Ez is csalás volt. Ugye, Eszter, nem vetted észre a csalást.

Halk vendégek is érkeznek. Megtörlik a lábukat, mielőtt agyamba lépnek. Tudják, hogy mindenkit szívesen látok, tehát vigyáznak házigazdai érzékenységre. Velük szemben én is érzékeny vagyok. Szeretném, ha ők is jól éreznék magukat. Nem mindig sikerül.

Il aprómintás pizsamában főzi a gyógyteát. Megbocsátása szénné égett pirítás. Egyikünk sem hiszi már, hogy jóllakhatunk vele. Azért csak rágicsáljuk, vénülő idegeink nyugós lemondásával. Szerelmünk a két lator egyike az elérhetetlen Krisztus valamelyik oldalán. Teteme megszalódott a napon. A kígyókként tekerődő merev karok arra emlékeztetnek, hogy fáj. Fáj-e, kérdem a padlón ülve, a nagybögő feszülő-ernyedő húrjain sülve, ujjászerveződve?

Kis Kalapácsként kopogtatom a Place du Tertre-t. Fejem fölött, a háttérben, ocsmány kupola. Kissé jobbra förtelmes timpanon. A levegő réseiből Edit csap ki néha. Aprócska láng. Lobbanása kiszámíthatatlan. A természet utánozhatatlan csodájaként csodálom. Vörös bort iszunk a Bohéme teraszán. Nem vagyunk szerelmesek. Kissé tartunk is egymástól. Tiszteeljük egyszervalóságunkat. Nem akarom meggyőzni semmiről. Egymás elintézetlen feladata vagyunk, az elintézetlenség roppant vörös körpecsétjével a homlokunkon. Jó várni egy olyan vonat érkezését, ami sohasem indul.

Ülök a padlón, zenét hallgatok, kezdem legújabb levelemet Edíthez, újjászerveződök. Lábamat épp most cseréltem ki falábra. Fejem helyén már rég egy plüssmackó feje. Különben nagy óvációval fogadtak. Már csak én hiányoztam nekik. Hívnak Kanadába is. A favágók szőnyegszövő-tanfolyamára szellemi irányítónak. Azóta, hogy elváltunk, nem csináltam egyetlen forradalmat sem. Országos Különbizottság foglalkozik elpazarolt szellemi energiáim hasznosításával. Lehet, hogy propeller leszek, melyet párnás székekbe szerelnek be. Közvetlenül az ülőke alá. Izgatottan várom a fejleményeket. Már kétszer írtam, hogy küldjél luftballonport. Elkallódott volna a levelem????!!!;;...%/%/% Nincs mit felűjjak. Máskülönben jól vagyok. Férjhez megyek. Nagyon vágyunk már egy gyermek után. Amit szabadárusításban lehet kapni, nem kell. Sok benne a fűrészpor. A lőpor is nedves. Csak susterog, nem robban. Az orvosok azt mondják, hogy a gerincemből egyszerű plasztikai műtéttel bokafixet tudnak csinálni. Te mit szólsz? Az ember mindig bizalmatlan ezekkel az új eljárásokkal szemben. Az atomreaktort megkaptuk, köszönjük szépen. Kis csipketerítőt tettünk alá. Jól mutat a meissenai porcelán csalogány mellett a kredencen. Napjában háromszor is nehézvizet iszunk. Az izotópot a napon szárítjuk. Hamar beletanultunk az új életformába. Kérded, hogy én hogy s mint vagyok. Megvagyok. Így is,

úgy is. A lólábra most nincs érdeklődő. De azért elkel. Lelkiismeretben hiány mutatkozik. A látszatot nem ömlesztve mérik, hanem csinos nyolttasakokban. Ötharminc...

Ülök a padlón. Újjászerveződérek. A hanghullámok méla cigarettafüstöt terelgetnek. Szeretnék teljesen felszívódni. Nem megy. Kevés vöröses-feketés salak mindig marad az edény alján. Lassacskán a látogatók is elmaradoznak. Azzá változok, ami vagyok, nagy, üres lakássá. Ténfergek magamban. Romantikus pózban támasztom a kandallót. Most nem segít segítségül hívott kamaszkorom. Valamit most el kell dönteni. Ehhez nem elég erősek vézna kamaszkarjaim. Van itt más erő is, hetykélkedek. De bent, egészen mélyen, nagyon félek.

Kinek köszönhetem önmagam?

A váratlan kérdés szétrobbantja a bizarr kelléktárat. A színpadot is beroskasztja, melyen rosszul fizetett bohócszerepemet alakítom. A zsinórpadlás kötélzete elfújt pókhoz hasonlóan kalimpál a semmiben. Mert: KINEK KÖSZÖNHETEM ÖNMAGAM?

A zene szól. Hangtalan. Nem segít. Azt hiszem, nem akar segíteni. Konok ujjal mutat rám. Nekem kell válaszolnom a kérdésre, hökkenek meg. Én volnék a cica?

A kor a bünös! — dörgi az ügyész. A világtörténelem piacának leg-hítványabb papucsosa. Ha szüklapapucsába lépsz, lecövekel. Szellőpapucsos levegőbe emel, nem tesz le soha. És nincs más papucsos az egész piacon.

Te vagy a bünös! — recsegi az ügyvéd. Mert a papucsos te vagy. Olyan papucsot szabsz magadnak, amilyent tudsz. Ki tehet arról, hogy mezítláb jársz? Hogy nincs kezed a papucsszabáshoz.

Jaj nekem, jaj nekem! — semmisül meg a vádlott. Ítéltetek életre, könyörgök, ítéltetek életre. A halálos ítélet még senkin sem segített. A halálos ítélet a tehetetlenség oklevele. Életben maradókra van szükség. Az élet az életben maradóktól nyerte a nevét.

Kedvenc tartásomból, a túlélők tartásából, hűvösen figyelem a hadakozókat. Nem semmisítem meg őket. A végletekre, tudom, szükségem van.

Inkább arra a kamaszra irányítom a pillantásomat, aki lakatra zárja büntudatát, és megpálcázottként elhagyja a tantermet. Magán viszi a pálcák nyomát, és magával viszi a pálcákat is. Még nem tudja, hogy a tanteremben, ahol évekig figyelt s tanult, mindenki tanár és mindenki tanuló. Jövendő tudását is magával viszi kis, piros kendőbe kötve.

Inkább arra a csaknem kamaszra irányítom a pillantásomat, aki elébe szalad a gumibotoknak, mert sejti, hogy nem szabad elrejtőznie a gumibotok elől. Hátán a kék hurkát nem engedi gyógyulni.

Végül magamra irányítom a figyelmem. Olyan vagyok, mint palackba zárt szellem a tenger fenekén. Da fáradhatatlan halászom is vagyok. Ezredszer is kivetem a hálót, végtelenségig vetem ki a hálót.

Ennyi! Mihályok, bakterek, Bözsék, tábornokok, Szilágyúk, államfőrendőrök, szemetes utcasarkok, bitók és televíziók, zöldre vált barátságok és fekélyes szerelmek, istenarcú ördögök és ürülékarcú istenek úsznak felszínemen. A halász karja földölelő ívet rajzol, háló zizzenti a vizet, üresen emelkedik felszínre.

A terem alkotóelemeire bomlik. Az újjáéledő fényben arcokká változnak a lények. Szakállas és nemszakállas fiúarcokká. Rövid szoknyás

és nemrövidszoknyás testeket koronázó lányarcokká. Vackolódok én is. Visszapillantok, nem maradt-e belőlem valami a padlón. Semmi, esek egy másodpercre a látszat csapdájába. Nem esek csapdába.

Este van. Ezt a fény hiányából állapítom meg. De nemcsak abból. Ez az én titkom, nézek végig fölényesen a járókelőkön. A járókelők csak sűrű ruhámat láthatják. Benne, láthatatlanul, én rejtőzködöm.

Il kilencre vár — nyerem vissza emberi formámat. Van még egy kis időm. Kilenckor temetem magam, közlöm ismerőseimmel. Amíg a postás kihordja a gyászjelentéseket, középnagyágú kutyává változom. Pórázom végigcsatlog az aszfalton. Szívesen megugatnám a Holdat is. Hiányzik hozzá a meggyőződés.

Mátyás atya lépcsőházát még mindig tatarozzák. Átbukdácsolok néhány malteresládán, léglarakáson. Aztán: fény ki, reflektorok kigyulladnak, függöny fel, az ajtóban teljes életnagyágban, hús-vér valóságban feltűnik:

MÁTYÁS ATYA

Váratlanul ér. Amikor váratlanul ér valami, mindig sírással küszködök. Most csak szétesik minden, amit egész nap egyben tudtam tartani. Mátyás atya, mint akinek ez vállalt feladata, szelíden összeszedi a roncsokat a küszöbről. Kétszer kell fordulnia, míg az egész halom együtt hever a kényelmetlen konyhaszéken.

— Limonádét? — kérdezi teljesen feleslegesen az összegörbedt alkatrészek kusza csomójától.

Kanálcsilingelésre ébredek. Az egész világ bekandikál a konyhaablakon. Nézi, amint szívom a citromos limonádét.

— Lenyeltem egy citrommagot — közlöm kevélyen.

Mátyás atya bukfcenet vet, nyelvét is kiülti, békaugrásban körbeüget a konyhában, hátulról visszafelé elszavalja a perzsa—magyar nagyszótárt, kutyaugatást, macskanyávogást utánoz. De csak akkor mosolyodom el, amikor leül a másik konyhaszékre és félszegen megkérdezi:

— Mi van?

Válaszolok valamit. Közben azon gondolkozom, miért vásárolt Mátyás atya szalmaszálát. Kénytelen vagyok ezen gondolkozni. Mátyás atya szalmaszálán keresztül tartom a kapcsolatot a világgal. Vajon a limonádé szív engem, vagy én szívom a limonádét, gyártom a megoldhatatlan dilemmákat.

A konyha remegő orvosságos üveg. Koromíz emléke úszik a levegőben. Néhány tűzfal közé beszorított légbuborékban ülünk. A polcon vigyorgó négerarcot formázó porcelán csuprok guggolnak. A kis Mátyás atya, amikor még nem volt ennyire atya, csakis ilyen porcelán csuporból, a négeresből itta meg a tejeskávét. Ez a megoldás, áraszt el a boldogság! Kötelességtudóan bukók le az asztal alá.

Konyhaszék csikordul. Jó feküdni a műtőasztalon, jut eszembe mereven. A műtőasztalon feküdni a legjobb. Tőled már semmi sem függ, de még minden jóra válhat. Még hol feküdvé nem függ már tőled semmi, tündök szórakozottan... Mátyás atyának mindig kell tartania itthon citromot. Mert sohasem tudja, mikor jövök. Én sem tudom. Jöhetek bármikor. Mátyás atyának élete hátralevő éveit itthon kell töltenie. Mert bármikor érkezhettek. És mi lesz velem, ha üres a lakás?

Csevegünk:

— Történt valami? — kérdezi Mátyás atya.

— A szokásos.

— Vendégeim vannak... Nem értem, hogy nem lettél alkoholista.

Én sem értem. Azt a megbízást kaptam, magyarázom Mátyás atyának, hogy számoljam meg egy kutya hátán a szórt. Ha megvan, mondták, átesznek egy elefántra. Nagyon vágyom egy elefántra. Talán azért.

Mátyás atya mégis kizörget a szekrényből két pohárkát. Aztán kitölt három pohárkával. A harmadikat engedelmesen felnyalom a viaszosvászonról. Ezt nem szereti, de valami törvényszerűséget sejt. Hagyja.

Titokban csodál. Ez erőt ad. Igaz, hogy csak a mutatóványhoz. A teljesítményhez alig. Tudja, hogy ilyen emberekre is szükség van, de nem nyugszik bele. Tudásával annyit ér, mint gyufaszál az egyik végén dudorodó foszforral. Én azért többet tudok, esek kétségbe, és eltűnök Mátyás atya kabátujjában. Lágyan árad szét testemben az idegen test melege. Már az enyém is.

— Miféle vendégek? — kérdem.

— Jöttek... — tárja szét karját Mátyás atya. Az emberiség nagyobb felét mutatja fel. Leejti. Az emberiség nagyobb fele szétloccsan a viaszosvászonon. Nem nyalom fel.

Szeretném megkérni Mátyás atyát, hogy járjon-keljen a konyhában. Csináljon ezt-azt. A róka sunyi pillantásával szeretném nézni a bumfordi mackót állatövünkben. Ha elbotlik a saját lábában, úgyis kifogom, nyugtatom a lelkiismeretemet.

Ülünk, csikorgatjuk a konyhaszékét. Megpillantom a rézmozsarat. Nem tudok ellenállni agresszív hajlamaimnak. Mátyás atya is int, hogy csak rajta. Porcelán babafejeket török. A lisztből kenyeret sütök. Európa alakú újságpapírba csomagolom. Az Ibériai-félsziget az Ural gyűrődéseibe simul, Skandinávia az olasz csizmával kulcsolódik. Bőrömből hasított pántlikával kötöm át. Nyújtanám valakinek. Kinek kell? Friss sütés! Az én sütésem! Kenyér ez... csak hinni kell...

Szeretnék vidám lenni, mint ma reggel.

— Szeretnék vidám lenni, mint ma reggel — közlöm Mátyás atyával az ítéletet. Mátyás atya bólogat, feje nagyokat dobbant a földkérgen. Összeomlik néhány kártyavár, de mindig újjáépül. A holnapi ma reggelre gondolok. A föld alatti cső itt véget ér. Megállok. Mit csináljak? Csak előre lehet menni.

A vizslává változott Mátyás atya elkapja a kabátom ujját. Az utolsó pillanatban. Azt magyarázza, hogy nincs semmi baj. Elhiszem neki, mert ő tudja, hogy baj van. Kis ideig összetamult cirkuszi artistákká változunk. Amikor ő ugrik a középen feltámasztott pallóra, én röpülök a magasba. Visszazuhanva őt röpítem. Lassan áll helyre bennünk a világ egyensúlya. Már kézen fogva állunk a porondon. A nézőtér üres. Meghajlunk, megköszönjük a csendet. Eltűnünk az oroszlánhúgyszagú ponyvák mögött.

— Egészen biztos, hogy nem ölöm meg magam — közlöm fesztelenül. Kezemben karmesteri pálca, a zenekar az utolsókat rúgja. — Rosszabb. Néha maradéktalanul átélem. Átélem azt, ami átélhetetlen.

Mátyás atya szemöldöke kivirágzik az erőfeszítéstől. Ez minden, amit tenni tud értem. És az, hogy átrakja a felelősséget az egyik vállamról a másikra. Azért a pillanattért élek, amikor a felelősség épp útban van

a két vállam között. Ilyenkor semmit sem érzek. Kockázatos mutatvány. Minden pillanatban a fejemre szakadhat.

— Igyál — kínál Mátyás atya. A pohárka végiggurul a mai napon. Szeszecseppek hullnak a mai nap arcaira. Kiégetik. A mai nap helyén ázott, esti szalma nyikorog. Állok a felhőkarcoló ormán, nézem a tenyérnyi elteregetett szalmát. Ugorjak? Ne ugorjak? Ugranom kell... Most már én nyúlok a palack után. Mátyás atya álnok Mikulássá változik. Kivarázsolja a palackot a kezemből. Ő tölt. Ismét három pohárkányit. Biztatatóan pillog rám a szesztócsából.

A csúf, fekete farkas tehát belefeküdt nagymama ágyába, folytatja Mátyás atya a mesét... Ravaszul összenézünk. A mese pereg tovább. A vadász már a csúf, fekete farkas hasát nyitogatja... Nézzük egymást. A nevetés már olvadozik a számban, de még nem vagyok biztos abban, hogy elérkezett-e a pillanat. Mátyás atya fanyar diófamosolyát várom... Aztán mégsem nevetünk. Mintha neveltünk volna.

— Hogy állsz szerelem dolgában? — kérdem mekegve a gyönyörűségtől.

Mátyás atya egy ógörög közmondással válaszol. Nem fordítja magyarrá. Ebbe bele kell törődnöm. Egy darabig felállított kisolló karikáiban bújócskázunk. Fürgébb vagyok, nálam csak a kulcs van. A bilincset Mátyás atya vonzolja nagy csörgéssel maga után. Kéjjel ízlelgetem szüzlányos arckifejezését. Pírjából titokban a zászlómra is kenek. Megfakult az utóbbi időben. Nyegle gondolataim támadnak a festékanyag beszerezhetőségének kiszámíthatatlanságáról.

Te, Mátyás atya, hallottad, Európában kisütött a nap. Igen, itt hordom a fejemben. A fülem mögül küszött fel a nap. Süt. Dehogy lesz belőle baj. A nap, ha egyszer felkelt, tudja, mi a dolga.

Könyveid lapja közé is besüt a nap, Mátyás atya. Dehogy égeti ki. A könyvnek fényre, melegre van szüksége. Te csak tudod. A fülem mögül kelt fel, szárnyalt fel a nap.

Dehogy állok én az árnyékban, Mátyás atya. Hiszen tudod, az én tudásom napernyő. Hozzánőt a kezemhez. Az én tudásom napernyőben végződő hatodik ujj a jobb kezemen. A kezemet pedig föl kell tartanom. Te sem kívánhatod, Mátyás atya, hogy a térdemre csüngessem a kezem. Mint egy csimpánz. Feltartott kezemről ismerhetsz fel a csimpánzok között.

Téged is süt a nap, mely a fülem mögül kelt fel, Mátyás atya. A nap sugarainál csillannak meg az erőfeszítés apró verejtékcseppjei a homlokodon. Napfényben csillan meg az első ősz hajszálad is. Ezt tudni kell. Jobb, ha tudod. Úgy jó, ha tudod.

Süti városaimat is. Külön kis napok lopóznak be az aknaszerű sikátorokba, és átmelegítik a lóhátú kőküszöböket. A salétromos falakat is beragyogják. Malterbe, kőbe, téglába hatolnak a kis napkülönítmények. Áttetszővé, nemlétezővé révítik a falakat. Így van ez, Mátyás atya, amikor a fülem mögül felkel a nap.

A TEREK?

A szökőkutas, vízpárás terek? A megfaragott anyagból összeillesztett terek? A kusza emberanyagból formált terek? Lelkünk lakhelye, a terek? Nemlétünk robbanó tagadása, a terek? Idegszálakból megfont, vérszálakkal átszőtt, velővel itatott terek? Zenére dobbantó, sípra karcsú, kürtre derék, húrpendülésre szertevibráló terek? Terek, ahol otffelejtett

ködként gomolygok, ahol anyaggá rezdülök, ahol szétfeszlek cafatokra, hogy cafataimból újra én legyek? Terek, ahol nem lehet elfelejteni, hogy csak akkor vagyok én én, ha nemléteimmel ellenpontosom magam? A terek, melyek a kín vinnyogásával, a halálfélelem szörnyüvöltésével, a rettenet néma oájával teremtik újjá magukat? Terek Európában? Európa terei? Terek, ahol emberek sietnek át? Terek, ahol emberek lehelik ki testük salakját az oxigén utáni roppant vágyakozásban? Terek, ahol emberek élnek? Az emberekben élő terek? Az emberekben összezsugorodó terek? Az emberekben táguló terek? Az emberekben végtelen terek? Az emberekben végtelen terek lehetősége? A terek, melyek hosszú álomra szenderülnek? A terek, melyek örök ébrenlétre ítéltek? A közénk szakadt terek? A futószőnyegként felgöngyölhető terek? A képzeletünkben megnyíló terek? A képzeletünkben létező terek? Terek, melyek csak akkor léteznek, ha odaképzeltük őket? A terek, melyek nincsenek, ha nem akarjuk, de vannak, ha elcsenevészesednek bennük a terek? Terek, melyek az elcsenevészesedés lehetőségét hordozzák magukban? Csataterkek? A csataterkek, ahol fekete táltosunkon vágatunk át immár néhány ezer éve? A terek, ahol fehér galambként is átrepülünk néha? A fekete terek, amit másnak megnyitunk és rettegve várjuk, mikor nyitják meg számunkra is? A fekete terek, ahonnan felmutatni vergődünk kis virágunkat? A hervadó virágok borította terek? És a hervadhatatlan virágokkal itt-ott kihímezett terek? A shakespeare-i terek? A névtelenül becsukódó térek? A nem sejthető terek? Terek, melyeket sejtethnénk és nem sejtünk? Terek, melyeket tudhatnánk és nem tudunk? Terek, melyek léteznek, és mi letagadjuk? És a minden tereket magában ölelő tér?

IGEN, ODA IS SÜT A NAP, MELY A FÜLEM MÖGÜL KELT FEL, MÍG FENN VAN, MÁTYÁS ATYA.

Ismét csikordol a konyhaszék. Mi ez, homokkal van felhívve a kő? Tataroznak, persze, s a vendégek behordják a cipőjük talpán a homokot a konyhába. Ez a megoldás, ömlik el rajtam az öröm, mint mindig, ha megoldok valamit. Megoldásaim kis falipolcon sorakoznak a fejemben. Van már vagy három. Nagy példányszámú kiadást tervezek. Öregkoromra. Most még csak az anyagot gyűjtöm.

— S a vendégek — érdeklődöm esetlenül.

— Benn vannak — magyarázza Mátyás atya, s tapasztalataim őt igazolják. Cinkos kisegerekké változunk. Meg-megcibáljuk a szimatoló macska egérlyukba benyúló bajszát. Mátyás atya persze méltóságteljes. Az ő lázadása abból tevődik össze, hogy vállalja az enyémet. És még néhány ezer apróságból.

— Az egyik azért keresett fel, hogy megmondja, öngyilkos akar lenni — világosít fel Mátyás atya. — Közben mások is jöttek. Azóta iszogatnak...

— És az öngyilkosság bizonytalan időre elmarad.

— Nem értem, nem értem...

— Mit?

Mátyás atya nagy lélegzetet vesz. Vigyázva bocsátja ki magából a levegőt, nehogy elfújja a szomszéd hegyet. Eltörpülök a hatalmas harapófogó ívei között. Az egyik ív az, amit Mátyás atya ért, a másik ív az, amit nem ért. Félszeg mozdulata, amivel épp leveri az egyik pohárkát, szabad utat nyit előttem. Iszkolok. Mátyás atya az üvegcserepeket szedgeti. Sokáig tart. Amit az egyik kezével felcsippent, a másikkal elejti.

— Több mint húsz éven át elkövetett minden ostobaságot, ami emberileg csak lehetséges. A kár, amit okozott, felmérhetetlen. Érttem ez alatt az anyagiakban és az emberiekben okozott kárt — igazít magán Mátyás atya, mert utálja, ha félreértik. — És most végiglátogatja összes ismerőseit, és megbeszéli vele öngyilkossága okait és körülményeit. Nem értem ezt az embert...

Ezt az embert nem is értheted, Mátyás atya, buzog fel bennem a zoológusvér. Aztán, hirtelen elsikkadok törmelékeimben. Idegesen kutatok. Nincs és nincs! Épp most nem vagy sehol, amikor Mátyás atyának szüksége lenne rád? Mint mindig, most is hamar belenyugszom a megváltoztathatatlanba. Ez az erőm.

Tudod, Mátyás atya, szólalok meg később, amikor bekerül az ember a szitába, még másképpen festenek a dolgok. A szita lötyög, s te boldog vagy, hogy lötyöghetsz. De aztán: supp! Be az egyik lyukon! Attól kezdve már csak a tíz körmödre tudsz figyelni, amivel a lyuk peremébe kapaszkodsz. És aki évekig csak lötyögött, bizony elmulasztotta megédeni a fürmeit. A szitán kipergő emberlisztet nem fogja fel semmiféle tekenyő. Ilyenkor már azzal sem törödsz, hogy cserélődnek a szitát lödörgető kezek. Az ujjpereceid halk pattanására, agyad vinnyogására figyelsz... Mi pedig, mossuk kezeinket, esetleg sajnáljuk az esetet... Igen, Mátyás atya, ezt nevezik a mindenkori ifjúság kegyetlen közönyösségének. S a már nem egészen ifjak, mint én is, hozzá szokták tenni: bizony felháborító, hogy az elektromos tüvel égetett agy nem érti az elektromos tű problémáit. Bizony, bizony, nagy érzéketlenségre vall...

Kinek van igaza, Mátyás atya? Neked, aki könnyvekből értetted meg a világot, vagy nekem, aki a világból lassacskán megértem a könnyvet? Ezrelékét ha átadtam nekem önmagamnak, s mégis, fa vagyok, ha a te rétedbe ereszthetem a gyökereimet. Magányos fa, magányos rét.

Én látom is, amit nézek. Te nem látod, de ugyanazt képzeled. Egyazon tájon legel a te belső és az én külső pillantásom.

Festett vagy valódi táj? Még csak ezt kell eldöntenünk, Mátyás atya. A többi már, madárnak repülés, bolygónak úr, embernek élet. El tudjuk-e mi ezt dönteni, Mátyás atya?

Nézd, én sok mindent próbáltam. Halként tüdőt fejlesztettem ki magamban, és partra másztam. Csenevész emlésként fára menekültem a csattogó hullőfogak elől. Majomként ereszkedtem vissza a földre. Emberként néha kitarítottam embervoltom mellett... Nem túl gyakran, tudom... Na de, most mi lesz, Mátyás atya? Mi lesz velem?

Szabályszerűbben már nem is jöhettek volna a világra. Szabályszerűbben már nem is rúghattam volna a rongylabdát az üszkös házhelyeken. Szabályszerűbben már egyetlen gyermektudat sem imádott bálványt. Folytathatom, Mátyás atya?... Jól van, te mondtad!... Szabályszerűbben egyetlen János vitéz sem tartotta feje fölé a kardját, amikor az óriás el akarta tiporni... Vagy itt már közbeszólsz?... Tehát, hallgatsz.

Mondd, Mátyás atya, születek én, vagy magam temetem? Vagy eddig minden pillanatban megszülettem magam a sír számára. Ez egyesítené a két lehetőséget. Bele is nyugodnék, csak az a nagy bulldog, aki az én arcvonásaimat viseli, ne morogna olyan vészjóslóan. Több mint egy évtizede már. Talán enni kér?... Szólhatnál már te is, Mátyás atya.

Lehet, hogy én nem is ilyen vagyok, amilyen vagyok, hanem egészen

másmilyen. Talán ki kéne cserélnem az egyik kezemet a másik kezemmel. Vagy az egyik lábamat a másik lábammal. És ha megpróbálnám kicserélni a jobb szememet a bal fülemmel? Látom, Mátyás atya, megrovóan nézed az örök artistát. Pedig a szakma elsajátítását az alapműveleteknél kell kezdeni. Később, ha ez már jól megy, megpróbálhatnám kicserélni mostani tudatomat arra a tudatra, aminek lennie kéne... Csak még meg kéne találni.

Én sem tudom, hogy történt, Mátyás atya, de egyszer csak észrevettem, hogy ketten vagyok. Ez még nem is volt baj. A baj akkor kezdődött, amikor elindultam kétfelé. Eleinte még lelkesen integettünk, később szem elől tévesztettük egymást. A kis, vörös batyu lappadtan himbálózott a vállunkon.

Ki szakított közénk teret? Jó kérdés, ugye, Mátyás atya? Néha megvesszőzöm magamban a kort, de csak nekem fáj. Meghúsángolom hazámat is. Az is csak nekem fáj. Mutass nekem egy derest, amire a bűnösöket kötözik, Mátyás atya. Egy derest, amin engem ütnek, de másnak fáj. Valakinek fáj.

Jó, hogy ilyen nagyra építették a konyhát, Mátyás atya. Mind a néhány millióan itt vagyok. Itt gyülekezek az asztal sarkán. Hallod a csoszogásomat a viaszosvásznon? Vonulok, a sor végtelen. Már én sem aggódom magamért, Mátyás atya. Ugye aggasztó?

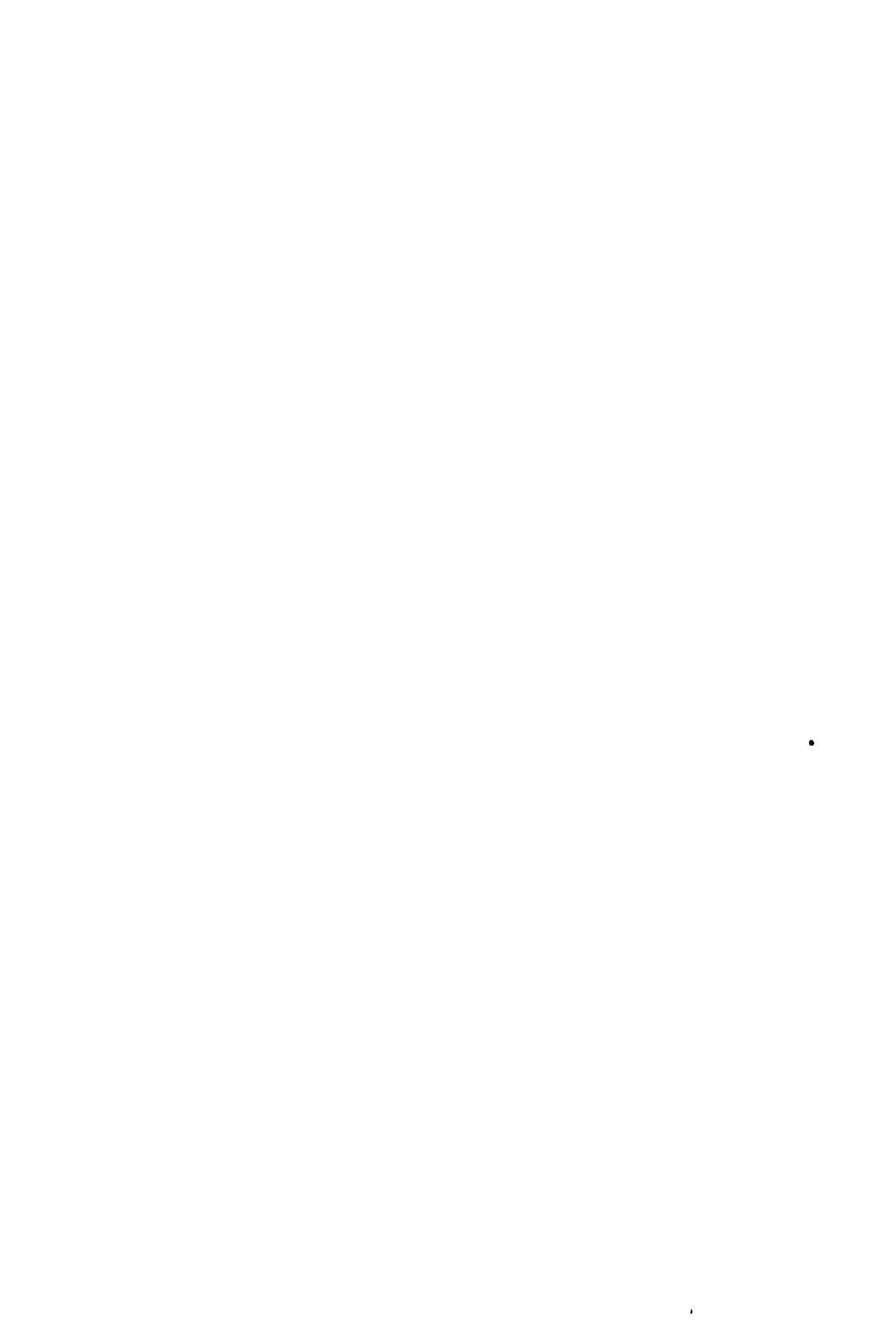
Nem túl sok a tudathasadás? Az ebédre feltálatlalt fecskefészek valóság, és a fészket riadtan keresgélő fecske lehetőség.

Én sokat tapasztaltam, Mátyás atya. Kiváló szemléltetőeszköznek képpeztem ki magam. Rólam sokan leolvashatják azt, amit magukról már nem tudnak leolvasni. Kocsonyás ülepek a mozgás rugalmasságát, szögletesre feszített idegrendszerek a lombsusogás szabálytalanságát. Lükettő torkú varangyosbékák az örökre beléjük halt mesebeli királyfit.

— Mi a boldogság? — kérdem imbolyogva.

Mátyás atya lassan emeli rám mackófejét. Válasza úgy csúszik ki a száján, mint városból a folyó.

— Amikor az ember pontosan ott van, ahol lennie kell.

---

napló

---

periszkóp

(Portyázó jegyzetek a drámáról és drámákról II.)

VARGA ZOLTÁN

2.

(Két magyar drámakötetről.)

„Keresd az igazi okot,
mert nem elég, amire
a természet tanított:
hogy a gyökérig
a virág illata nem árad,
hogy színét a szírom
nem adja később a dudvának.”

Deák Ferenc *Áfonyák* c. darabjából valók ezek a sorok, Györgynek, a dráma központi figurájának szájából halljuk őket. Szerzői vallomásként is elhangozhatnának azonban, alighanem maga Deák is ilyenformán vallhatna arról, mi készítette az *Áfonyák* megírására. Kétségtelenül egyfajta kereső, kutató szándék. Ezért sajnálható egy kicsit, amiért ez a kutatás nagy vonalakban inkább csak a szó időtlen értelmében vett általánosságokat hozott felszínre, egyfajta „örök” szituáció allegorikus képletét, semmint igazán aktuális, időszerűsége folytán húsunkba vágón izgalmas mondanivalót... No de erről talán később inkább.

Egyelőre talán arról, hogy itthonról indulok, s nem is csupán holmi illendőség kedvéért, vagy a hovatarozás meghatározta sorrend miatt, hanem mert Deák Ferenc *Tor* c. kötetének megjelenése mindenképpen esemény irodalmunkban. Ahogyan nem is oly régen eseménynek számított a kötet első darabjának, az *Áfonyák*nak megjelenése és előadása is, nem utolsósorban azért, mert „mindenképpen sürgeti, feltételezi az értelmezést”, amint azt a könyv előszavában Gerold László is megállapítja, másképpen megfogalmazva tipikusan „modelldráma” jellege folytán. Abból eredően, hogy az *Áfonyák*ban nem kizárólag a szintér, a

büntanyává züllött kolostor jelenti a valóságot áttételesen ábrázoló vagy inkább sajátos szemszögből megragadó modellt, hanem legfőképpen az a darabban bemutatott folyamat, a lelkes és naiv fiatalemberként érkező, de a kolostorbeliektől „nőnek használt”, s ezért fokozatosan növé alakuló Györgynek az a metamorfózisa, aminek a dráma során tanúi leszünk, és ami (bár ezt talán fölösleges is külön elmondani) tulajdonképpen az elembertelenedett, a „bűn mocsarába süllyedt” környezet hasonító hatását mutatja be e rendkívül sokatmondó parabola segítségével. Számos olyan, a „főképletet” nagyszerűen kiegészítő és elmélyítő részlet segítségével is, amilyen pl. György parasztruhája, amely nyilvánvalóan azt jelzi, hogy az új, változtatásokat szorgalmazó kezdeményezések, a friss, „fényes” szelek rendszerint alulról, a „népből” jönnek és csapnak be a „birtokon belüliek”, a hatalomgyakorlók közé, és ernyednek is el gyakran azok fékező-züllesztő hatása folytán. Ennél is sokatmondóbb azonban Simon szerepe a darabban, az, ahogyan toronyba zárkózva és kodexek közé temetkezve igyekszik megőrizni létformájának autonómiáját, kitűnően példázva az „elefántcsonttorony-értelmiségi” örökké megismétlődő tragédiáját, éppen azáltal, hogy Simon illuzórikus létformája attól omlik össze és kergeti öngyilkosságba az öreg szerzetest, hogy bekövetkezik az, ami ilyen, pusztán a környezet kegyelméből létező életforma esetében mindig megtörténhet, az, hogy a környezet még a kívülállásnak ezt a látszólag ártatlan, passzív formáját sem hajlandó tovább eltűrni, és Simont megfosztja könyveitől. Az viszont, hogy a kolostorbeliék gyorsított ütemű rothadása éppen ezután az esemény után következik be, valójában mégis egy ilyen „értelmiségi” létforma bizonyos hatását látszik bizonyítani.

Vagyis hát ezek lennének az *Áfonyák* leginkább kereső és mindenképpen „találó” momentumai, azok az izgalmas és a valósággal szinkrónban lévő vonások, amelyeket regisztrálva kissé sajnálnunk is kell, amiért nem találunk belőlük többet is Deák művében.

Az *Áfonyák* modellje ugyanis, éppen értelmezést sürgető mivoltánál fogva, bizonyos értelemben kissé túl elvontnak is tekinthető. Részben alighanem az alkotó kezét sokban megkötő verses forma miatt is azzá lesz, de talán még inkább a körülhatárolt teret, zárt világot biztosító kolostor jelenléte folytán válik ez a dráma, lényegét tekintve inkább morális-filozofikus, semmint társadalmi szerkezetet bemutató modellé, annak következtében, hogy a kolostor a falai között tanyát vert bűnök milyenségét is meghatározza. Deák szerzeteseinek bűnei ugyanis már hordozóik helyzete révén se lehetnek olyan értelemben társadalmiak vagy közéletiek, ahogyan ezt egy szerkezetet-folyamatot prezentáló dráma-modell megkövetelné. A dráma színterének kényszerítő ereje miatt a szerző „csak” közönséges, „kriminológiai jellegű” bűnöket vonultathat föl, amilyen például a gyilkosság vagy a rablás, illetve különféle szexuális aberrációkat, homoszexualitást, szodomizmust, nekrofilíát, amelyekkel nyilván a bűn undorító voltát kívánta hangsúlyozni, de amelyeknek társadalomzüllesztő hatása is inkább csak közvetett lehet, illetve ilyen szempontból jobbra tünetnek s nem oknak tekinthetők. Ez aztán, mármint, hogy a bűn egyszerűen csak „mint bűn” van jelen, voltaképpen azt okozza, hogy Deák szerzetesei csupán mint egyes bűnök képviselői sorakoznak egymás mellett, olyképpen, hogy bűneik akár másfajta bűnök is lehetnének, anélkül, hogy ez különképpen változtatna a darab

összképén, s méginkább anélkül, hogy igazán magatartástípusok megtestesüléseivé válnának, s magatartásuk egymást feltételezve és kölcsönhatásba kerülve, egyfajta bűvös körré zárulna és határozná meg a modellt, úgy, ahogyan azt a modern drámában gyakran tapasztalhatjuk. És ezen a képen még a „kopó” Péter jelenléte is csak kismértékben változtat, amiért is a dráma „frontállása” voltaképpen igen egyszerű: ha a kívülről álló Simont nem vesszük figyelembe, lényege abban merül ki, hogy az egyik oldalon a szerzeteseket mint csoportot találjuk, minden különösebb belső polarizálódás nélkül, a másikon viszont Györgyöt a maga metamorfózisával, amely azonban mint folyamat, a képlet egyszerűsége és elvontsága miatt, maga is egyszerű és elvont marad. Ez azonban egyszerűen annak a valójában kitűnő alapötletnek a következménye, aminek a darab létrejötte tulajdonképpen köszönhető, úgyhogy Deák, aki a maga alapötletével vagy azt mondja el, amit darabjával elmondott, vagy pedig mondanivalójához más alapötletet talál, tulajdonképpen semmiféle fogyatékoságért sem illelhető szemrehányással. Fogyatékoság inkább csak az, ami Deák modelljében nem csupán egyszerűsíti a valóságot, hanem ami ellentétbe kerül vele. Ilyen szempontból ugyanis mindenképpen kifogásolható a szerzetesek nyílt cinizmusa, az, ahogyan tudatában vannak bűnösségüknek, holott a „bűnös közösségre” (csoportra, rétegre, osztályra) mindig inkább a többé-kevésbé öntudatlan képmutatás, az öniszólás, a bűn „megideologizálása” a jellemző, míg a tudatosan vállalt cinizmus vagy éppen a III. Richárd-i „úgy döntöttem, hogy gazember leszek” rendhagyó és torz személyiségek sajátja inkább. Némileg sajnálható tehát, hogy az *Áfonyákban* semmit se találunk a „kollektív bűnösségnek” ebből az annyira jellemző vonásából, amiként roppant izgalmas lehetett volna egy olyan György szerepeltetése is, aki a kolostorba érkezve eleinte nem lát a külszín mögé, és csak fokozatosan döbben rá, hogy bűntanyára került, olyan környezetbe, amellyel szemben erőtlenség bizonyul és alul marad, és ez akkor is érvényes, ha, megint csak a bűnök milyensége folytán, kétségesnek látszik, lehetséges lett volna-e a dolgok ilyen beállítása. Sok tekintetben a bűnök jellegéből fakad azonban a darab végkifejletének bizonyos problematikussága is. Konkrétan a nőként megmutatkozó György meggyilkolására gondolok, arra a kollektív aktusra, amely sokban *Az öreg hölgy látogatása* befejezését idézi emlékeztetünkbe, de ami itt nem látszik annyira magától értetődőnek és elkerülhetetlennek, mint Dürrenmatt darabjában, méghozzá azért, mert Deák szerzeteseinek nem áll olyanformán érdekükben György megölése, mint III. meggyilkolása a güllenieknek. Első pillantásra a gyilkosságot akár még indokolatlannak is érezhetjük, mivel arra is gondolhatunk, hogy a szerzetesek a nővé vált Györgyben most végre azt kapták meg, amit eddig helyettesített csupán. Igaz, Deák mintha maga is érezné ezt a bizonyos félreérthetőséget, s talán ezért is adja György szájába a következőket: „Asszony vagyok! / Nő! / S ez régi klastromi törvények szerint / nem ízlik annak, / aki marad!” Csakhogy ennek kapcsán azért felvethető, hogy ugyan miért lesz egyszerre olyan fontos ez a „régie klastromi törvény” olyanok szemében, akiknél mindeddig az öniszólás legcsekélyebb jelét sem tapasztalhattuk, érdekes módon azonban éppen az etikumnak ez az utolsó, parányi maradványa lesz a gyilkosság tulajdonképpeni oka, az, hogy a szerzetesek nem kívánják bűnösségük következményét, a nővé alakult Györgyöt naponta látni. Ezért pusztítják el, bűnnel tebézve a

bűnt, újabb gyilkossággal és nekrofilával, mintegy azt jelezve, hogy útkon rég odajutottak már, ahonnan többé nincs visszatérés, számukra az etikailag negatív tett létezik már csupán.

Ilyenformán tehát Deák a valóságra inkább csak távolról utaló, s korunkkal csupán közvetve összefüggésbe hozható lírai áttételét adja az *Áfonyákban*, semmint annak lényegét megmutató szerkezeti képletét, e törekvésében azonban mindenképpen következetesnek és sikeresnek mondható. Sőt tisztán az esztétikai értékek szempontjából talán még jó is, amiért olyannak formálta meg darabját, hogy korunk sajátosságai csupán így, nyomokban mutatkoznak meg benne, mivel ezáltal lesz bizonyos értelemben „időfelettivé”. Ezért tarthatjuk akár olyan műnek is — anélkül, hogy „örök értékűnek” igyekeznénk feltüntetni —, amelyet a jövőben talán a bennünket érdeklőlőtől egészen eltérő problémákra választ keresve is előszed majd egy-egy színházi rendező.

Annál inkább közvetlenül rólunk, vajdasági magyarokról szól a *Légszomj*, amelyben a valóságunk lényegét megragadó modellt legfőképpen a színpad felépítése jelenti, az a két emeletre osztottság, aminek folytán felül az értelmiségi Donátot találjuk, a maga szüntelen monologizálásával és visszhangtalan közbeszólásaival, míg alul egy parasztcsalád éli a maga taposómalomszerűen vegetáló életét. Olyképpen, hogy a kettő között szinte alig van kapcsolat, amit aztán többféleképpen is tolmácsolhatunk, mivel akár irodalmunk önmagába zárkózottsága és ezoterikus-sága, illetve a vele szembeni közöny és értetlenség is eszünkbe juthat róla, de ugyanígy olyan nemzetiségi közéleti figura is, aki számára a lentiek éppen begubózottságuk és süketségük miatt jelentenek olyan terhet, amelyet felemelni és levetni egyaránt képtelen. Ezeket az értelmezési lehetőségeket aztán még csak elmélyíti, hogy a felső tér fokozatos tágítása végül is agyonnyomja a lentieket, s ugyanakkor a fent kintülő levegő Donát halálának is okozója lesz, ami végső fokon a két emelet egymásrautaltságát is szimbolizálja. Ezért még inkább sajnálható, hogy a részleteket illetően Deák nem mindig tudott igazán felnőni azokhoz a nagyszerű lehetőségekhez, amelyeket ez a kettéosztott színpad mint valóságmodell rejtegetett. Ennek kapcsán pedig szerintem nem is annyira az a baj, hogy a darabnak, amint azt az előszóban Gerold László is megállapítja, „domináns stílusjegye a jelkép, ezek egymást követő füzéreiből áll össze, amiből azonban véleményem szerint több van a szükségesnél”, még kevésbé az, hogy ezek a szimbólumfüzérek nem fognának össze egységes cselekménnyé (elvégre ismerünk olyan darabot is, amely ugyanígy egymást váltogató jelenetek lazán összefüggő sorából épül fel, a jugoszláv drámairodalomban pl. Aleksandar Popović *A második ajtó balra* c. darabját, amely éppen e sajátossága folytán lesz a valóságnak egy bizonyos szempontból megragadott nagyszerű karikatúrája), hanem mert a szimbólumok mögül nem mindig valóságunk legjellemzőbb elemei tűnnek elő, vagy ha igen, a túl homályos szimbolika sokszor nehezen kiolvashatókká teszi őket. Ritkán találunk ugyanis olyan közvetlenül „lefordítható” jelképeket, amilyen az „Ő” járókája, a hegedűtokból előkerülő géppisztoly vagy a harmadik részben a „kaméleonok” jelenete a muskátlis ablakkerettel, amely, azonkívül, hogy a hatvanhetes árvíz körüli szomorú emlékeket is felidézi, egyben a hágyománys falu pusztulásának groteszk-fájdalmas allegóriája is lesz, s olyan mondatokkal is ritkán találkozhatunk (megint csak a karrierista bürok-

ratát megtestesítő „Ő” szájába adva), mint „a nagy népek kórusába nem illetek” vagy „Elvitársak, én a magam részéről mindent megtettem, hogy műveltséghez juttassalak benneteket, de...”, vagy éppen az, hogy „kérdézik, nekem melyik vörös szín tetszik”, ami kétségtelenül a tájékoztató iroda határozata utáni korszakot juttatja eszünkbe. Némely momentummal meg éppenséggel nehéz mit kezdeni. Olyanfélékkel, hogy Blanka a haját fonja be a rokkába, s általában is a rég halott lány szüntelen kísértése mögött inkább csak egyéni tragédia sejlik föl, mint valami az egész rétegre jellemző komponens, illetve ez a momentum akkor válhatna csak igazán lényeges mondanivalót hordozó szimbólummá, ha a darab szereplői nem visszanyomni akarnák mindenáron a „víz alá”, amint azt az egyik jelenetben látjuk, hanem ellenkezőleg, „nem hagynák meghalni” — legalábbis a konzervatív életformához ragaszkodó öregek, mivel a bennük testet öltött magatartással feltétlenül ez állna összhangban. És persze más, bizonytalanul értelmezhető részleteket is említhetnék, úgyhogy, bár a közelmúlt történelmének számos mozzanata is felsejlik a darab során, alapjában véve mindenképpen úgy tűnik, hogy a színpadképben megvalósult modellhez feltétlenül világosabb szimbólika, racionálisabban felépített és tolmácsolható részletek illettek volna, nem is csak valami absztrakt összhang kedvéért, hanem mert ezek hiánya folytán az egyes figurák mint magatartástípusok is inkább csak csirájukban, nem igazán kibontakoztatva léteznek, alapvető beállítottságukból sejtjük csak, mit képviselnek, ám amit tesznek vagy mondanak, az nem mindig áll összhangban a nekik kiosztott szereppel, körvonalaik sokszor alig kivehetőkké válnak. Ugyanígy értelemhez szólóbb, közvetlenebb eszközöket követelt volna a dráma legfőbb célkitűzése, az önmagunkkal való szembenézés is, racionálisabb lelkiismeret- és történelemvizsgálatot, a „szerkezet” áttekinthetőbb megmutatását, ha úgy tetszik, egy bizonyos felülnézetet is, olyan látásmódot, amely, ha nem is valami végkövetkeztetés kimondását eredményezi, de mindenképpen gondolkodásra, további (kollektív) önvizsgálatra késztet, amire Deák drámája, abban a formájában, ahogyan megvalósult, inkább egyfajta, az emóciókra apelláló felhívás csupán. És ilyenként, színpadi hatáskeltésével, szuggesztív, gyakran sokkáló eszközeivel (még így, olvasva is, mivel az előadást sajnos nem láthattam), feltétlenül célravezető, bensőnket felrázó érzelmi katarzist eredményező. Ennek kapcsán pedig még az is felvethető, nem jobb-e mégis, hogy Deák ennél a megoldásnál maradt. Holmi racionálisabb, de felszínes szembenézésnél mindenesetre, míg a valóságos, mindenben a végsőkig elmenő szembenézésről gondolkodva, talán azt is kétségbevonhatjuk, megvannak-e ehhez a szükséges távlatok, mivel mindaz, amit Deák a *Légszomj*-ban inkább csak érint és sejtet, sokszor éppen homályosságával éreztetve bizonyos mélységeket és tragikumot, talán túlságosan is bonyolult és „húsunkba vágó” még ahhoz, hogy a felülnézethez mindig társuló iróniát könnyű legyen megteremteni, sőt az is eszünkbe juthat, hogy közvetlenül szorongató problémák esetében az ilyen mindig elegáns önmagunkon mosolygás talán nem is lenne mindenben helyénvaló. A *Légszomj* témája kapcsán ugyanis mindenképpen úgy érzem, hogy a kiütkeresésről való lemondás, ami mindig velejárója az iróniának, alapjában véve mégiscsak indokolatlan, míg az a katarzís, amely a dráma hatására átjár bennünket, voltaképpen annak eredménye, hogy mindannak kapcsán, amit felvet — különös tekintettel arra, hogy

egy népcsoportról van szó, amelyet a történelem formált olyanná, amilyen —, felmentő és elmarasztaló ítéletre egyaránt képesek és ugyanakkor képtelenek is vagyunk. És éppen ez az, ami a tragédia legfőbb velejáróját, a katarzist, s általában az emocionális sikra való áttolódást, a tulajdonképpeni „drámát” rendszerint létrehozza és indokoltá teszi. Azt a robbanásig fokozódó sístergést, ami a „mellette és ellene” összecsapásából a darabban és hatására bennünk keletkezik.

Ilyenformán tehát a „miért éppen így?” a *Légszomj* esetében ugyanúgy komoly érvekkel indokolható, mint ahogy az *Áfonyáknál* láttuk, annak ellenére, hogy mindkét darabot olvasva gyakran lehetségesnek látszanak más megoldások is.

Ám a *Torról* szólva talán előre is bocsáthatom, hogy a kötet három igazán színpadi drámája közül legkevésbé éppen vele tudok megbarátkozni. Na de mielőtt akaratlanul is előtérbe tolakodó kifogásaimat említeném, jobb talán, ha Gerold Lászlót idézem, s így menekülök meg az elkerülhetetlen tartalmi ismertetés nyűgétől:

„A *Tor* főhőse egy idős, nyugalmazott vidéki biológus, aki attól tart, hogy gyógyíthatatlan betegségben szenved, ezért sürgönyileg összehívja gyerekeit, és megrendezi halotti torát. A találkozás, amelyre hosszú évek után kerül sor, gyorsan családi perpatvarra fajul, a számadásból leszámolás és a félresikerült életek számonkérése lesz. Az apának nyilván nem ez lehetett a szándéka, amikor gyerekeit magához kérte. (...) Az idős, sokáig magányosan élt, magára maradt ember azonban az önmagát feleslegesnek érzők fajtájából való, akikben — mivel egész életében eredménytelen kísérleteket folytatott, melyekre nemcsak emberi energiája, hanem méltósága, tanári tekintélye, apai figyelme és kis pedagógusi fizetése is ráment — gyorsan kialakultak a sértve védekezés reflexei. Ezek nemcsak a tanár természetének, hanem félrecsúsztott egzisztenciájának, meg nem értett kísérletező hajlamának, tudósi kudarcának következményei is. (...) Negyvenévi hiábavaló próbálkozás után, amikor gúnyt űznek belőle, szinte észre sem veszi, hogy mindenkit megbánt, ez nála önvédelem, még saját gyermekeivel szemben is, mintha attól félne, hogy ők bántják meg, s ezért siet már a második mondatban beléjük marni. (...) Nem csoda, ha a családi összejövétel egymást ízekre szedő parázs jelenetté, civakodássá fajul, melyben „nincs most kegyelem”.

Nagyszerű helyzet ez tehát, amely nagyszerű lehetőségeket is kínál — ez alighanem már a fentiekből is nyilvánvaló. Alighanem azonban az is, amire az előszóban Gerold is utal, s amiről korábbi, a drámai mondanivaló kérdését tárgyaló írásunkban is szó esett. Az ti., hogy a „privátdráma” nem rejthet magában annyira átfogó társadalmi-történelmi vagy filozófiai mondanivalót, mint korunk többé-kevésbé abszurd, eleve ilyen mondanivaló kifejezése érdekében született modell-drámája. Éppen ezért nem is annyira a viszonylag szűkre szabott társadalmi mondanivaló kifogásolható a *Torban*, inkább csak az, ahogyan ez a kevés megvan benne.

Kezdjük talán mindjárt Deák darabjának leginkább társadalmi-közéleti vonatkozásaival. Legfőképpen az idősebbik fiú, Károly figurájával, aki mint közgazdász csődbe jutott vállalatok felszámolásával foglalkozik, s ezért — látszólag személy szerint — sokak munkanélküliségének okozója lesz, a munkások gyűlölik, s ugyanezért vonja magára apja haragját és megvetését is. Károly ilyen szerepe mindenekelőtt azért látszik proble-

matikusnak, mert, akárhogy nézem is a dolgokat, bűnét nem tudom a szó igazi értelmében bűnnek tekinteni, ahogyan nem is tekinthető annak, ha valaki hivatásából adódóan egy gazdaságunk talpraállítását célul tűző politikát igyekeznek érvényesíteni, akkor sem, ha ennek érdekében gyakran a „szükséges rosszat” is meg kell tennie. Amennyiben tehát a szerző Károlyt jellemtelen karrieristának kívánta megmutatni, feltétlenül gondolnia kellett volna rá, hogy legkevésbé éppen figurájának munkaköre látszik alkalmasnak arra, hogy ilyennek mutassa meg, akkor is, ha itt felmerülhet, hogy Deák nem „objektív” állítja be Károlyt bűnösnek, hanem olyanmak kívánja megmutatni, amelyennek a gyermekeiben mindenáron hibát kereső Apa látja. Ennek ugyanis ellentmond az, hogy a darabbeli összecsapások során egy Károly intézkedései miatt öngyilkosságot elkövető munkásról is hallunk, méghozzá „tényként” említve, olyanformán, hogy sehogy se látszik csupán az Apa beteges képzelődésének, ami még tovább fokozza azt a benyomást, hogy Deák ezzel a rosszul megválasztott bűnnel valahogy torzítva-leegyszerűsítve közelíti meg társadalmunk sajnos dúsan burjánzó negatív jelenségeit. Itt tehát valami más, szintén súlyos, de negativumainkra jellemzőbb bűnre lett volna szükség. De persze ennél sokkal lényegesebb, hogy tisztán esztétikai szempontból se túl szerencsés ez a megoldás, mivel az öngyilkosság „bevetése” annak bizonyítására, hogy valakinek a magatartása végzetes következményekkel járt — abban az egysíkú és a részletekkel adósnak maradó formában, ahogy a Torban is megvan —, kicsit már mindenképpen lejáratottnak és hatásvadászonak is hat, na meg kissé olyanak is, hogy túlságosan érezzük, Deák itt erőnek erejével bizonyítani akart.

Ennyit a közvetlen társadalmi mondanivalóról, arról, ami leginkább zavaró. Akad azonban számos egyéb zavaró dolog is, sajnos épp elég ahhoz, hogy ne tudjak szabadulni attól, hogy Deáknak ez a darabja (hangsúlyozom, hogy kitűnő koncepciója ellenére) majdnem mindenütt a nem megfelelő részletek következtében képtelen úgy kiteljesedni, ahogyan azt a drámai szituáció megismerése után reméljük. Azaz, hogy mindjárt az expozíció során kétkedéssel fogadjuk, amikor az Apa magáról meglepedkezve megeszi a fiának készített vacsorát, mivel ez már sokkal súlyosabb aggkori demenciára vall, semhogy később olyan precízen diagnosztáló és feltétlenül a darab erősségét jelentő megállapításokat hallhassunk tőle, mint „De ha már itt tartunk, egyet mégiscsak meg kell mondanom: az az ember, aki naponta vagy minden percben figyeli önmaga cselekedeteit, állandóan abban a meggyőződésben él, hogy tökéletes, hogy alapjában véve semmi bűne nincs, és hogy ez feljogosítja arra, hogy mindenki mást a lehető legélesebben bíráljon. Az önmaga iránti bizalmatlanság így válik mások elleni váddá, ítéletté és... büntetéssé is néha.” Vagyis az Apa alakja a szenilitás nagyon is eltérő fokozatainak egyidejű jelenléte folytán a valószerűtlenségig ellentmondásos lesz, aminek következtében a főszereplő belső drámáját is csupán nyilvánvaló szerzői szándékként érzékelhetjük, de a maga teljességében nem élhetjük át, úgyhogy a katarzis, ami itt a privátdrámában különösen fontos lenne, tulajdonképpen teljesen elmarad. Ez pedig mindenképpen rányomja bélyegét a darab egészére is, mivel a többi szereplő és a hozzájuk kapcsolódó részletek szükségszerűen igazodnak az Apa központi figurájához, gyakran pedig olyan öncélúnak látszó, főleg humorosnak-

komikusnak szánt részletek is tovább fokozzák az összhangtalanságot, amilyen a drámában különben fontos funkciót betöltő férjvadász özvegy Bojtorné esetleges terhessége körüli klasszikusan vígjátéki félrcértésekre épülő helyzet, vagy akár a Tihivel való megismerkedés alkalmával előforduló sajnos inkább csak kissé izléstelen, s nem találóan groteszk mozzanat, ami a korosodó hölgy férfiülségét lenne hivatva megmutatni. Ezek, s a főleg Bojtorné körüli egyéb komikus momentumok sajnos képtelenek igazán betölteni azt a funkciót, amit Deák nyilván szánt nekik, nevezetesen azt, hogy a *Tort* az öregkor tragikomédiájává tegyék, amely törekvés egyébként már az alaphelyzet miatt is feltétlenül indokolt, sőt elvárható, s ami annak ellenére, hogy Deáknál műfaji megjelölésként egyszerűen csak „drámát” találunk, mindenképpen nyilvánvalónak is látszik. Tragikomédiává ugyanis semmiképpen se tragikus és komikus vagy „komoly” ás nevetésre készítő egymásmellettsége révén válik egy dráma, hanem csakis a tragikum és komikum szétválaszthatatlan egybeesése következtében. Kémiai hasonlaltal élve a tragikomikum nem két anyag egymással keveredő cseppecskéiből álló kolloid oldat, hanem vegyület, fizikailag egynemű anyag, ha felbomlik, „mint olyan” létezni is megszűnik egyben. A *Tor* „tragikomikuma” viszont nagyon is könnyen szétszedhető és újra összerakható, többnyire diszharmonikus összhatást keltő mozaikkockákban található meg benne a tragikum és komikum elemei. És ha már itt tartunk, hát pozitív ellenpéldát is említhetek, miután a témabeli rokonság is annak megjegyzésére csábít, hogy Örkény István *Macskajátéka* éppen oszthatatlanul tragikomikus helyzeteinek köszönhetően lesz az öregség nyomorúságának egyszerre kacajra fakasztó és torokszorogató, már-már kegyetlen és mégis mélységesen emberi, groteszk esszenciájává — maradéktalanul tragikomédiává. Így, Deák darabja mellett olvasva mindenképpen, mivel sajnos az egyik darabot sem láthattam színpadon, amiért is fölmerülhet ugyan, hogy megtekintésük talán sok mindent módosítana a *Tor* javára, akkor is, ha így, pusztán a szövegből kiindulva úgy érzem, a jó rendezői munka illetve színészi játék Deák darabja esetében inkább csak elleplezhetné a fogyatékoságokat, Örkényének viszont éppen erőnyeit emelhetné ki. Ezért kár a *Tor*ért egy kicsit. Valóban nem azért, mert, ahogyan Gerold jegyzi meg, „nem olyan kísérleti jellegű, mint az *Áfonyák*, főleg pedig a *Légszomj*”, hanem mert, bár kétségtelenül „egy nem eléggé kihasznált lehetőséget jelez a jugoszláviai magyar drámairodalomban”, ez a jelzés lényegében csak jelzés marad, akkor is, ha pusztán „hazai mércével” mérve drámairodalmunkban elfoglalt helye cseppet sem lebecsülendő. Mert azokat a bizonyos „nem eléggé kihasznált lehetőségeket”, Deáknak vagy másvalakinek, így feltétlenül ezután kell még kihasználnia.

Ahogyan többé-kevésbé nem egészen kihasznált lehetőségeket jelent a kötet többi, immár nem vagy nem egészen színpadi darabja is. Kivéve a *Teher* c. sikeresen szalagra is vett filmforgatókönyvet, amelyről itt csak azért nem esik bővebben szó, mivel, bármilyen közel álljon is mondanivalója a *Légszomj* problematikájához, már csak a műfaj jellege sem engedi meg azoknak a szempontoknak az érvényesítését, amelyekkel itt a drámai műveket igyekszem megközelíteni. Rádiójátéokra viszont ezek a mércék éppúgy alkalmazhatók, mint a színpadi játéokra, „abszurd” rádiódramától pedig éppenséggel a modell, illetve az általa kifejezett valóság is számon kérhető, s ezért vethető fel elsősorban a *Sánta*

quadrille című rádióra és színpadra egyaránt alkalmazható „groteszk játék” kapcsán a lehetőségeknek ez a bizonyos kihasználatlansága. Itt ugyanis, érdekes ellentétben az eddig tárgyalt darabokkal, mindenkéltől a részletek ötletessége és találósága szembetűnő. Akár pusztán a szövegé is. Olyan megnyilatkozásoké, mint pl. az, amit a darab érdemdús Tolókocsisától hallunk: „A Pegazus abrakoltatása nekünk túl nagy kiadás. A muzsák meg elkurvultak, és mindig részegek, örökké valami zagyvaságokat sugdosnak”, ami kétségtelenül lényeges dolgok megragadását jelenti, annyira, hogy önmagában is modellé lesz, s ugyanilyen pompás kis felvillanás a hatalom emberének természetrajzáról Caesar megállapítása is: „Ki gondolná, hogy ahányszor bukfencet vetek, mindig úgy érzem, hogy én állok egy helyben, a föld pedig a fejem körül kering” Ezek a kitűnő „beköpések” azonban nem állnak össze jól átgondolt egészé, a sok „részletmodellből” nem lesz igazán sikerült „összmodell”, s épp ezért a darab mondanivalója se kristályosodik ki kellőképpen. Annak ellenére, hogy három szereplője, a Diszkobolosz, Caesar és az Übermensch kétségtelenül különböző korok mítoszainak megtestesüléseként lépnek a negyedik szereplő, a „levegőn utazó” Tolókocsis elé, aki nyilván azért hívja életre őket, mivel maga is tulajdon mítoszának büvkörében él, ám ezek a mítosz-inkarnációk ki nem bontakoztatottak maradnak, s túlságosan is egymás szerepébe esnek, elmosva a közöttük húzódó határvonalakat, semhogy mítoszromboló feladatukat valóban betölthetnék. Ilyenformán képtelenek igazán szembekerülni egymással, úgyhogy igazán talán csak akkor teljesedne ki az így alig felsejlő mondanivaló, ha valamennyiük ellenpontjaként egy ötödikkal, lehetőleg egy könyörtelenül tisztánlátó szereplővel, vagy még inkább egy egészségesen plebejus figurával és Sancho Panza-i igazságaival is találkozhatnánk. Ami persze nyilván szét is feszítené a darab jelenlegi kereteit — de hát éppen erről van szó, lehetőségei ugyanis olyanok, hogy feltétlenül érdemesnek látszik még egyszer és nagyobb igényvel visszatérni hozzá. A kötetben utolsóként helyet foglaló *Interurbán* c. hangjátékról viszont egészen röviden csak annyit, hogy az egyes epizódokat jól egybefogó felépítéshez kevésbé „csinált” részletek illettek volna, nem annyira „egzotikus” esetek, mint amilyen az emberi haj csempészése, látszólag akár banális, de mégis emberien ható kis problémák kellettek volna ide, mivel éppen az ilyen kizárólag a részletekre épülő „semmiről és mindenről” szóló „csehovi” dráma tűri meg legkevésbé a konstruáltságot. Ezért lesz inkább csak ügyes ujjgyakorlat, s ezért is került itt sorrendben az utolsó előtti *Vak trió* elé. Befejezésül ugyanis feltétlenül azt kell elmondani, hogy ez a darab nem csupán a legjobb a három hangjáték közül, hanem éppen ez képviseli maradéktalanul az egésznek és a részleteknek azt a logikailag is kifogástalan összhangját, amit Deáknak máshol csak részben sikerült megvalósítania. Ez egyébként a kötet egyetlen igazi abszurdja is, még-hozzá éppen modelljének általános jelentése révén lesz azzá. Három, irreális térben vakon botorkáló, és mindenbe belebotló öreg hölgyében ugyanis éppen azért ismerünk magunkra, illetve egy kicsit az egész emberiségre, mert hiába igyekeznek megtalálni egy boldogító trió összhangját és törnek darabokra minden kezükbe kerülő hangszert, még mielőtt megszólaltatták volna őket. Rendkívül sokatmondó jelkép ez, ami aligha kíván különösebb magyarázatot, ám szerencsés módon még

azáltal is érthetőbbé lesz, hogy a hangszerek összetörésekor bombarobbanásokat, városok rombadőlésének zaját halljuk. Ugyanilyen kitűnő a végkifejlet is, az, hogy az első és második öreg hölgy, miután kideríti a harmadikról, hogy valójában lát, rövid úton végez vele, s miközben még csodálkozik is, amiért „ilyeneket” küldenek nekik, romboló botladozását folytatva tehetetlenül tovább botorkál, hogy valóban vak „igazi” társát megvárja. De talán azt sem kell elhallgatnom, hogy Radoje Domanović *A vezér* című híres klasszikus szatírája is eszembe jut a *Vak trióról*. Deák darabja azonban azért fejez ki Domanovićétól alapvetően eltérő mondanivalót, mert nála nem épszeműek követnek „vakon” egy világtalan, hanem éppen a világtalanok nem tűrik meg maguk között a látót, s ezért lesz ez a hangjáték a katasztrófa sodró középszerűség abszurd szatírájává, remek modellé. Elolvasása után lehetetlen nem arra gondolni, hogy amennyiben a kötet valamennyi modellje ehhez hasonló megfontolások alapján születik meg és ilyen szinten teljesedik ki, úgy Deák drámakötete nem csupán nálunk válhatott volna kiemelkedő eseménnyé, hanem „abszolút értelemben” is. Így is esemény persze, úgyhogy más magyar szellemi égtájak drámai alkotásai mellé helyezve sem kell szégyenkeznünk miatta.

*

„Nyelvi eszközei, a szerkesztés technikájától, valamint attól függetlenül, hogy egy-egy darabban a nyelvnek informatív vagy drámai szerepe van, Deák lírai alapállása következtében a leggyakrabban költőiek, ez a drámai lírizmus azonban (...) nem minden esetben válik a párbeszédés drámai műfaj hasznára, olykor akadályozza a drámaiság kibontakozását.” Gerold László többször idézett bevezetőjéből valók ezek a sorok, s alighanem „van is bennük valami”, nemcsak a drámaiság, hanem a modell vonatkozásában is, tekintve, hogy igazán kiteljesedett drámai modell valójában csakis a valóság könyörtelenül ízekre szedő elcmzése segítségével jöhet létre, ami a lírai hajlamokkal sok tekintetben ellentétes adottságokat követel. Nem csupán Deákról mondható el ez különben, hanem ugyanígy a romániai Kocsis István *A korona aranyból van* című három drámát tartalmazó kötetéről szólva is. Mindenekelőtt annak első, címadó darabja kapcsán. Lehetséges, hogy már a téma, illetve a főszereplő megválasztásában is szerepe van egyfajta líraiságnak — Kocsis István drámája ugyanis Stuart Máriáról szól.

Amiről természetesen Schiller jut eszünkbe, na meg ami engem illet, Stefan Zweig nagyszerű „történelmi riportjai” is. A Fouché alakját bemutató *Rendőrminiszter*, a Miguel Servet megégetése miatt Kálvin ellen forduló Sebastian Castellion, ezt a véleménynyilvánítás szabadságát első ízben hirdető és (talán éppen ezért?) méltatlanul elfeledett humanistát élénk rajzoló *Harc egy gondolat körül* és persze a *Stuart Mária*, amelyből az alábbi emlékezetemben megragadt gyönyörűségesen romantikus mondat is való. Valahogy így: „Az igazság, ha nappal nem engedik szóhoz jutni, csendes éjszakákon kezd beszélni.” Én ugyanis a „Stuart Mária-kérdéssel” első ízben nem Schiller, hanem éppen Zweig révén ismerkedtem meg, s tőle tudom, hogy a boldogtalan véget ért skót királynő korántsem volt annyira ártatlan áldozat, amilyenként

Schiller jóvoltából a köztudatba került. Ezért is sajnálom most, amiért Zweig könyve jelenleg számomra nem hozzáférhető — tekintve, hogy a Kocsis-drámát olvasva se lenne éppen érdektelen a Mária körül történeteket feleleveníteni kissé. Akkor se, ha nélküle is nyilvánvaló, hogy Kocsis Stuart Máriajának sincs sokkal több köze a valóságos történelmi alakhoz, mint Schillerének, vagy éppen annyi sincs még. Sőt inkább a Schiller-dráma hősnőjéhez van köze, mint mindkét mű „eredetijéhez”, bármennyire ki is merüljön ezzel (Kocsis szerencséjére) minden további összevetés lehetősége. Mert persze még csak arról se lehet szó, hogy mivel Kocsis, szemben Schillerrel, darabjához Stuart Mária uralkodói pályafutásának kezdetét használja fel, a két dráma valamiképpen kiegészítené egymást. Kocsis ugyanis, a modern áltörténelmi dráma követelményeinek megfelelően, Mária alakját igen érdekes tétel bizonyításának rendeli alá. Azáltal, hogy húszesztendőös Máriaját szeszélyesnek, komolytalannak, önnön szépségétől és uralkodói mivoltától elkapottnak, de egyben gyermekien naívnak és tisztának mutatja meg, olyannak, aki vér nélküli hatalomgyakorlásról ábrándozik, és ilyenformán lesz ellenpontja annak a hatalmi gépezetnek, amelynek csúcsára cseppen. Szükségszerűen vereséget szenvedve, annyira elkerülhetetlenül, hogy valójában nem is csodálkozunk, amikor a darab Mária-ának azzal az eddigi önmagával ellentétbe kerülő hisztérikus uralkodói óhajával fejeződik be, hogy kétszáz alattvalójának kivégzését kívánja végignézni. Annak hatására, hogy riválisa, Erzsébet azért téteti el láb alól kegyencének, Dudleynak feleségét, mert Dudley házassága Máriaval Anglia érdekében áll. E hír vétele után, de véres kívánsága előtt kiáltja ugyanis, hogy: „Erzsébet most már nem királynő! Véres a keze, most már nem királynő! A király a legszabadabb ember, neki kerül a legkevesebb kockázatba tisztának maradni, én tiszta maradtam, mégse tudnak ártani nekem, ki parancsolhatja egy királynak, hogy bemocskolja kezét, mi vihet rá egy sérthetetlen embert: a királyt arra, hogy vérrel mocskolja be kezét... Hát akkor mit ér az, hogy a királyok sérthetetlenek, meg nem büntethetők, koronájuktól meg nem foszthatók, ha nem örülnek annak, hogy tiszták maradhatnak, mint a gyermekek.”, ami végeredményben utolsó göröcsös kapaszkodás már csupán az illúziókba, melyeknek összeomlása után Mária-ának már csak egy választása lehet, a visszavonulás, vagy amint a darabban is történik, a realitások tudomásul vétele, aminek végeredményben csupán elkeseredett reagálása a már említett véres kívánság. Tulajdonképpen azonban még a visszavonulásra sincs lehetőség. Mária környezete hallani se akar erről, úgyhogy Kocsis hamvasan naiv kis királynője valójában nem is létező hatalmának, uralkodói szerepének foglya marad. Ennek kapcsán pedig egy kicsit az egzisztencialista dráma is felmerül bennünk, annak ellenére, hogy az egzisztencialista drámahősöknek rendszerint valóságos választási lehetőségük van, ami Kocsis beállításában Mária-ának nem adatott meg. Kocsis darabjához a legérdekesebb párhuzamot ugyanis Albert Camus *Caligulája* kínálja, azáltal, hogy a két darab közötti rokonság illetve különbség alapvetően abban fejeződik ki, hogy Caligulával szemben, aki úgy véli, akkor és azért szabad, mert gyilkolhat, Kocsis Stuart Máriaja úgy érzi, elvesztette szabadságát, mert gyilkolnia kell. Ragyogó lehetőségeket rejtegető „nagy tézis” ez mindenképpen, olyan, amelyet élvonalbeli drámaíróknak is csupán legkiemelkedőbb

alkotásaikban sikerül „kifogniuk”, olyannyira, hogy akár azt is mondhatjuk, Kocsis darabja „ellendramája” lesz Camus-ének, méghozzá olyképpen, hogy a hatalom és szabadság viszonyának kérdését az objektív valóságnak megfelelőbben fejezi ki, lényegében annak a marxi formulának szellemében, hogy aki másokat elnyom, maga sem lehet szabad, míg Camus drámája voltaképpen azt a patológikus téveszmét mutatja meg, annak minden következményével együtt, ami Caligula fejében van meg, illetve ami a hatalom minden megszállottjának tudatos vagy öntudatlan cselekvési logikájában tükröződik.

Ezzel azonban lényegében ki is merült a Camus nevezetes darabjával való párhuzam lehetősége. Ami önmagában természetesen nem lenne baj, ha nem arról lenne szó, hogy a *Caligulához* viszonyítva *A korona aranyból van* csupán a felállított tétel dolgában egyenértékű és hat úgy, mintha Camus darabjával feleselne, mivel ez a tétel Kocsisnál, alighanem a szerző lírai hajlamaiból adódóan választott megoldások következtében, nem kapja meg azt az átütőerőt, amit fajsúlyja révén megérdemelne. Részben talán az epikus forma, a rövidke képekre való bontottság miatt is, mivel így állandóan az az érzésünk, hogy egy-egy kép túl hamar véget ér, még mielőtt a drámaiság lángjai magasra csaphatnának és átforrósíthatnák a többnyire szellemes, sőt helyenként szíporkázó, de sohasem igazán gyújtó szöveget, ám még inkább azért, mert Kocsis Stuart Máriajának nincs a drámában igazán méltó ellenfele. Mária ugyanis a maga tisztaságában egy kicsit úgy áll szemben az őt körülvevő magas állami méltóságokkal, mint az *Áfonyák* Györgye romlott szerzetestársaival. Ezek a hatalmasságok csupán „testületileg” jelentenek ellenfelet a királynő számára, szüntelenül az udvari élet konvencióira vagy a reálpolitika követelményeire figyelmeztetik, de senki sincs köztük, aki érdemben, megfelelő szinten válaszolhatna Mária komolytalan, de nagyon is komoly dolgokat érintő megnyilatkozásaira, még a némileg kiemelt Bothwell szerepe is arra korlátozódik, hogy Mária vértelen ábrándjainak tarthatatlanságát a gyakorlatban bizonyítsa be. Ennek eredménye pedig akkor is a feszültség bizonyos hiánya lesz, egyfajta drámaiatlanság, ha fel is merül bennünk, hogy ezek a figurák már csak azért se lehetnek Mária igazi ellenfelei, mivel csupán reálpolitikusok, akik mindössze „taktikai kérdésekben” ütköznek össze királynőjük utópiájával, amiért is nem várhatunk tőlük olyan kijelentéseket a vérontás elkerülhetetlenségéről és általában az erőszakról, amilyenek forradalmár szájába illenének igazán. Csakhogy van a darabban egy figura, aki nagyon is betölthetné azt a szerepet, hogy Mária igazi ellenfele legyen. John Knoxra, a kálvinizmus skóciai apostolára, a presbiteriánus egyház megteremtőjére gondolok, aki a maga módján végeredményben forradalmár volt, emellett pedig (amint Zweigtől is tudom) később nem kis szerepet játszott Mária elűzésében, úgyhogy többé-kevésbé vallási köntösbe öltöztetve valamennyiünket izgató korszerű gondolatokat mondhatna ki, illetve kérdéseket vehetne fel, hasonló szintű válaszokat provokálva ki Máriából is, ezenkívül pedig a puritán Knox szenvedélyes gyűlöletében a ragyogóan szép, s általa ledérnek tartott, katolikus (!) Mária iránt, ha kissé „freudizáljuk” a dolgokat, alighanem szerepet játszott egy bizonyos lefojtott érzékiség, ha úgy tetszik, a szerelem egy fajtája is, amiből feltétlenül izgalmas érzelmi háttér sejlik föl, olyasmí, ami egyben a nézetek relativizmusának

(emocionális függőségének) megmutatásához is lehetőséget kínált volna. Itt-ott, alig észrevehetően valami talán meg is mutatkozik belőle, ám ahhoz, hogy kiteljesedjék, Máriának, mondjuk akkor, amikor Knox át akarja téríteni, minden indokolt kacérkodása ellenére, talán mégsem csak ilyen csacsogó formában kellene válaszolnia: „Ó, dehogya térek... Tudja, unalmas lenne számomra a kálvinista vallás... Na, nem akarom én megsérteni a vallását. De azt ugye elismeri, hogy egy királynőnek, az ország első emberének unalmas lenne még vallásból is az uralkodót választania... Nincs benne semmi érdekes... És tudja, kedves Knox úr, én szenvedélyesen szeretek hatni az emberekre, de nemcsak szeretek hatni az emberekre, hanem tudok is hatni rájuk, lehet, elsősorban azzal, hogy nagyon szép vagyok, talán azzal is, hogy korona van a fejemben, de talán azzal leginkább, hogy nagyon-nagyon titokzatosnak, furcsának, érdekesnek játszom meg magam előttük...” Illetve ezután az „elütési” kísérlet után feltétlenül komolyabb hangra kellett volna átváltani, amennyiben Kocsis valóban ki kívánja aknázni azokat a lehetőségeket, amelyeket Mária és Knox szembenállása magában rejt, ami persze a darab elmélyítésének egyik lehetősége csupán. Bármilyen megoldást is választ azonban, Máriájának, minden naivitása mellett, mégiscsak komolyabbnak kellett volna lennie egy kicsit (valahogy talán úgy lehetett volna egyszerre naiv és komoly, mint Shaw Szent Johanna), mivel enélkül a darab végén bekövetkező összeomlását sem tudjuk igazán komolyan venni. Na meg azért, hogy ne érezzük magát a drámát is kissé naivnak e miatt a benne végig uralkodó hangvétel miatt, ami ilyenformán a tétel súlyával kerül ellentétbe.

Annál komolyabb és súlyosabb azonban az utána következő darab, a *Bolyai János estéje* c. monodrámája maga megszállottan sodró áradatával, amely ugyancsak párhuzam felvetésére készlet. Természetesen a Németh László Bolyai-dramáival való összehasonlítást kínálja, méghozzá nem is csupán a főhős személye által, ahogyan azt *A korona aranyból van*, illetve Schiller *Stuart Máriaja* esetében láttuk. Bármennyire itt sem ugyanannak az életrészletnek vagy eseménynek kétféle megvilágításáról legyen szó, hanem inkább a Németh Lászlónál megismert apa—fiú viszonynak további folytatásáról. Kettejüknek arról a széttephetetlen összelánccsúságáról, ami *A két Bolyai* zárósoraiban a következőképpen jut kifejezésre:

„LŐRINC. Hogy az a nagy ész, az is csak ennyit ér! Fölverik, mint a patkót, hogy jobban rúghassanak véle.

BOLYAI. Nem mint a patkót. Mint a béklyót a lovakra. Kettőre egyet, hogy holtig rúgják s harapják egymást. S el ne szabaduljanak.”

Kocsis István Bolyai Jánosról szóló monodrámájában ugyanis valószínűleg ez a Németh László megfogalmazta „egymást rúgdosás” folytatódik tovább. Itt már az apa halála után, „szólóban”, mélyen belül az elhagyottan, zavart elmével szobájába zárkózva élő Bolyai Jánosban, akiben továbbra is az apa kísért, mintegy a síron túlról is újabb rúgásokat adva fiának és kapva is tőle, mivel János Kocsisnál is lényegében ugyanazokat a hibákat veti szeretve gyűlölt apja benne élő árnyának szemére, amelyeket Németh Lászlónál még az eleven apa arcába vág. Mindenbe belekapó önmaga felaprózásáért, dilettáns irodalmárkodásáért, bohóckodásáért, hajbókolásáért ostromozza és gúnyolja ki, itt, Kocsisnál, gyakran kifejezetten patológikussá növekedett formában már.

Ez az apával való posztumusz viaskodás azonban csupán egyetlen szálát jelenti Kocsis monodrámájának, amelyben Bolyai János tulajdonképpen a „világgal”, annak ránehezülő és fojtogató fantomjaival folytat láthatólag sirig tartó és reménytelen küzdelmet, lényegében ugyanúgy, ahogyan apjával is teszi. Mindenekelőtt Gauss-szal, a matematikusok akkor már szintén halott fejedelmével, aki „persze csak magánlevélben” ismerte el Bolyai érdemeit az abszolút geometria megteremtésében, de „ahhoz már nem volt elég nagy ember, hogy hivatalosan is elismerje, túlságosan is féltette szegényke matematikus királyi koronáját”, s akihez sokkal egyértelműbb gyűlölettel és megvetéssel viszonyul, mint apjához, az utóbbihoz fűződő érzések minden ambivalenciája nélkül. Lényegében azonban itt is ugyanúgy, mint Németh Lászlónál, azaz olyképpen, ahogyan a két Bolyai egymáshoz, illetve János Gausshoz való viszonyát általában is ismerjük. Ez azonban semmiképp sem degradálja Kocsis drámáját holmi utánérvessé vagy merő kísérletté egy más formával, de ugyanolyan mondanivalóval ugyanarról a témáról. Tekintve, hogy Kocsis darabja — méghozzá éppen Gauss ürügyén — bizonyos értelemben filozófiai irányban tágítja ki azt a „Bolyai-kérdést”, amiről Németh László inkább pszichológiai drámát ír, egyben a magyar szellemi állapotoknak egy kicsit az egész múlt századi Kelet-Európára is jellemző látéletét alkotva meg. Kocsis monodrámája ugyanis azáltal válik filozófikussá vagy éppen egzisztencialistává, hogy önmagával és a világgal viaskodó Bolyai Jánosa éppen azzal mondja ki megsemmisítő ítéletét Gaussról, hogy kijelenti, Gauss a könnyebb utat választotta, a „matematikából, de nem a matematikáért élt”, ami aztán etikai síkra áttolódva szükségszerűen és a darabban központi helyet is kapva veti föl az „emberekért” vagy az „emberekből” élés alternatíváját, annak megállapítására készítetve Jánost, hogy minden nagy ember életében legalább egyszer megmutatkozik a kísérő pillanat, amikor lehetősége kínálkozik, hogy ne az emberekért, hanem az emberekből éljen, s egyben annak kutatására is, vajon nála mikor kínálkozott ez a lehetőség, amelynek elszalasztása elszigetelődésének, s az „üdvtan” örületébe zárkozásának is okozója lett. Így jut el aztán töprengései során odáig, hogy „a győzelemhez csak az kell, hogy az emberek felismerjék, hogy legnagyobb érdekük, hogy megvalósuljon a valamiért való élet kultusza”, de odáig is, hogy „Csak az él, aki valamiből él, az nem él, aki valamiért él. Az ember erőforrásai visszahúzódnak a föld mélyébe, ha csak az él, aki valamiből él, s az nem élhet, aki valamiért él, az ember hát elpusztítja önmagát...” Vagy ahogyan valamivel előbb ugyanennek a megállapításnak, konkrétabb, önmagára vonatkoztatott megfogalmazásában áll: „Engem, aki a matematikáért éltem, legyőzött Karl Friedrich Gauss, aki a matematika segítségével élt, a matematikából, de nem a matematikáért. Az ember, aki valamiért is tudott élni, nemcsak valamiből, legyőzetett.”

„Valamiből vagy valamiért élés”, ez lenne hát a *Bolyai János estéjében* az, amit megint csak tézisnek nevezhetnénk, akkor is, ha Kocsis valójában nem eleve állítja föl s aztán darabjával bizonyítja, ahogyan az a tézisdrámák esetében rendszerint lenni szokott, hanem inkább csak Bolyai örvénylő gondolatáradatának mindig újra felbukkanó mágikus pontjává teszi. Am éppen ezért lesz érdekes nemcsak az a bizonyos pont, hanem maga az „örvénylés is, részben az, amit ennek során maga Ko-

csis is felvet, részben pedig az, ami felvetéseinek hatására eszünkbe jut. Mindenekelőtt annak a kétféle konklúzióknak a lehetősége, amely a valamiért vagy valamiből élés elvont illetve konkrét síkon való felvetődésből következik. Az első, az elvontabb felvetés már csak azért is jelentősebb helyet foglal el a darabban, mivel előtérbe kerülése már pusztán Bolyai matematikusi művoltából, na meg az abszolút geometria laikusok számára ma is fennálló hermetizmusából következik. Ezen a síkon ugyanis Bolyai dilemmája valahogy úgy fogalmazható meg, hogy vajon egy, az átlagot messze felülmúló képességekkel rendelkező elmének akkor is vállalnia kell-e korának felfogókéességét meghaladó felfedezésének kimondását, s a mellette való kitartást, ha nyilvánvalóan nem talál megértésre, amiért is elkerülhetetlenül egy rögeszme megszállottjának szerepébe kényszerül, s végül az elszigetelődés következtében valójában azzá is válik, aminek környezete tartja, vagy pedig megengedheti magának a „bölcshallgatást”, olyképpen, hogy a külvilág előtt maga sem merészkedik túl a többség (matematikai kérdés esetében persze „szakértői többségről” van szó) számára is érthetővé tehető dolgok határain, úgy, ahogyan azt Gauss is tette, akiben nyilván szintén megvoltak a Bolyaiakéhoz (vagy Lobacsevszkijéhoz) hasonló képességek, éppen csak a hozzájuk illő bátorság vagy fanatizmus nélkül inkább. Hogy a kettő közül melyik magatartás látszik imponálóbbnak vagy éppen heroikusnak, arról persze szükségtelen vitázni, s ugyanígy Kocsis nyilvánvaló Bolyai-pártisága is magától értetődőnek mondható. Első pillantásra legalábbis, mivel a dilemma nagyon is közvetett gyakorlati kihatása folytán mégiscsak felvethető, nincs-e valamennyire igaza a gaussi bölcseségnek is, amely mintha azon a belső mottón alapulna, hogy „amennyiben igazán nagy dologra jöttem vagy jöhetnék rá, úgy bizonyára más is felismeri majd, okosabb tehát, ha közvetlenül hasznosabb és számomra is hasznot hozó dolgokkal foglalkozom”, ami azt is jelenti, hogy egy ilyen felfedezés kidolgozása és nyilvánosságra hozatala mindenekelőtt hiúsági kérdés, vagyis azért, hogy érdemeinket később az utókor koszorúzza meg, talán mégsem érdemes vállalni az örülség látszatát, vagy éppen magát az örülséget is. Ebből a szempontból nézve tehát Gauss magatartása akár kifogástalannak is mondható, egészen addig, amíg eszünkbe nem jut, hogy ez a magatartás nem csupán a felfedezés dicsőségét engedi át nagylelkűen másnak, hanem mindazokat a következményeket is, amit annak kimondása maga után von, mintegy a felfedező fejére zúdít, nem is beszélve arról, hogy Gaussnak még hiúsága kielégítéséről való lemondása is látszólagos csupán, hiszen amikor Bolyai abszolút geometriáját „agyonhallgatja”, s ezáltal valójában az „értetlen környezet” szerepét vállalja, voltaképpen hiúsága nyer, most már menthetetlenül unetikus formában, kielégülést. Olyképpen, hogy mottója így hangzik: „Ha én nem mertem megtenni, más se tehesse — legalábbis egyelőre ne.” Valójában tehát mégiscsak a Bolyai képviselte végsőkig menő önmaga-vállalás látszik etikusnak ezen az elvont síkon is, Kocsisnak azonban alighanem mégis igaza volt, amikor úgy érezte, hogy, kizárólag ezen a tudományos problematikán belül maradva, amely természeténél fogva csupán a „kiválasztott kevesek” sorsát érinti közvetlenül, nem bontakoztathatja ki igazán a drámájában felvetett dilemma etikai vetületét. Ezért építi bele darabjába a másik „konkrétabb”, de közvetlenebb kihatása folytán általánosabb síkot is, valójában ugyan-

ennek a dilemmának megnyilvánulását a társadalmi értelemben vett praxis vonalán. Azzal, hogy arról is szót ejt, hogy Bolyai, aki hadmérnöki múltja, de még inkább matematikusi képességei folytán feltehetőleg zseniális stratégia is lehetett volna, azért tartja magát távol a szabadságharctól, mert katonai elképzeléseinek megértésére a hadvezetés képtelennek bizonyult, ami az ebből következő utólagos lelkiismereti vívódás mellett azért is rendkívül érdekes komponense lesz a drámának, mivel itt éppen Bolyai meg nem alkuvása válik negatív előjelűvé, s lesz mellesleg indítékait tekintve a hiúság megnyilvánulásává is, de még inkább azért, mert ennek kapcsán bontakozik ki Kocsis darabjában valami, amit, ha történelmi-politikai cselekvésről van szó, talán a „zsenialitás paradoxonának” nevezhetnénk el. Nem kvesebbre gondolok itt, mint hogy a történelmi válságok, főleg tragikus bukások utólagos elemzésekor rendszerint nemcsak az derül ki, „mit kellett volna tenni”, hanem az is, hogy a kérdéses események szereplői közül ez a „legjobb megoldás” eszébe is jutott valakinek, ám azért nem volt mégsem a legjobb, mert jelentőségét legfeljebb csak néhányan voltak képesek felfogni még a főszereplők, a vezetők közül is, hogy a szélesebb rétegekről, a „tömegekről” ne is beszéljünk. Más szavakkal, a „legjobb” megoldás mindig egyben a „legrosszabb” is, annyira, hogy gyakorlati megvalósíthatatlansága miatt szinte figyelembe venni sem érdemes. Ez azonban éppen megfelelőbbé teheti a helyzetet, hogy a Bolyai János estéjének tragikumát voltaképpen az a megmásíthatatlan társadalmi törvényszerűség jelenti, amely szerint bármilyen jelentőségű és sorsdöntő legyen is egy gondolat, csak akkor realizálható, ha a közészerűséggel is megérthető. Aminek lehetetlensége vagy legalábbis hosszadalmassága rendszerint olyankor jár végzetes következményekkel, ha gyors cselekvésre van szükség, s ez könnyen oda sodorhatja az ilyen gondolat megalkotóját, ahová Kocsis monodrámájának bomlott lelkivilágú Bolyai Jánosa is sodródik: ahhoz a végállomáshoz, ahol már csak önmagát tartja az „egyetlen normális embernek”. Ez pedig végső fokon nem csupán a világgal szembekerült hős tragédiája, hanem a világe is egyben. Ugyanaz, ami Deák *Vak triójában* abban fejeződik ki, hogy a vakok könyörtelen következetességgel pusztítják el a közjük tévedt látót, de ami azért nő itt messze egy szabályszerű tézisdráma keretei fölé, mert Kocsisnak a monodráma ilyen feladatok megoldásához kétségtelenül szokatlan eszközeivel, ám alighanem éppen lírai adottságainak segítségével sikerül valóságos, az emocionális szférákat is megmozgató drámaiságot, mélyen megrázó katarzist biztosítani hozzá. Amivel végső fokon megint csak tételének súlyát érzékelteti.

Olyan megragadó erővel, hogy igazán nem csodálkozhatunk, amiért a harmadik darab nem érhetette el ugyanezt a szintet — problematikájának nyilvánvaló izgalmassága, s ugyancsak felismerhető egzisztencialista vonásai ellenére sem.

Na de előbb talán egy röpké vallomást arról, miért is tetszik nekem annyira — tényleges értékei mellett — Sartre *Temetetlen holtak* című drámája. Azért, mert pétainista francia csendőroket szerepeltet benne SS keretlegények, gestapós tisztek vagy Wehrmacht-katonák helyett, s ily módon kerül el, okos körültekintéssel, a csupán „mások bűneit” észrevéendő nacionalista elfogultság látszatát, amely az alapjában véve indokolt „nem feledés” buzgalmában gyakorta arról feledkezik meg,

hogy az embertelenség és a szadizmus nem valamiféle nemzeti tulajdon-
ság, vagyis hogy valamennyi megszállt európai ország sikeresen kiter-
melte a maga fiók-fasizmusát, s hozzá azokat, akik kegyetlenség dol-
gában semmiben sem maradtak el megbízóik mögött. És persze egy
kicsit a miatt az irodalmi, de nem ritkán irodalom alatti gyakorlat miatt,
amely mintha csak az alábbi meggondolás alapján járna el: Támadt egy
remek, emberboncolgató és leleplező, a szadizmus természetét feltáró
ötletem — nosza kerítsünk hozzá egy náci városparancsnokot, mondjuk
egy SS Obersturmbahnführert, aki ötletemet a „gyakorlatba” ülteti át.
Ezért fogtam kissé kedvetlenül a *Megszámláltatott fák* olvasásához.

Amiért kissé megkésve derül csak ki, hogy Kocsis István darabja
mégiscsak több ennél. Ahogyan ugyanis fokozatosan előbbre jutunk a
darabban, annak ellenére, hogy az efféle „városparancsnokos” drámák
bizonyos megszokott vonásait is magán viseli, lassacskán mindinkább
nyilvánvaló lesz, hogy Kocsis darabja csak úgy ezek közé mégsem so-
rolható. Mindenelőtt azért, mert városparancsnokáról, Ranke őrnagyról
is megtudhatjuk, hogy nem is az a sablonhiéna, aminek az első jelene-
tekben megismerhettük, hanem ellenkezőleg: azért játssza a hiénát, s
igyekszik először a baloldali beállítottságú Komárk tanárt, majd a kol-
laboráns Fischer iskolaigazgatót és képviselőt halálos fenyegetéssel is
arra kényszeríteni, hogy a sztrájkoló bányászokat a munka újrafelvéte-
lére rábeszélje, mert szeretné elkerülni a valóságos hiénává válást, a tö-
meggyilkos szerepét. Ilyen irányú kétségbeesett igyekezete folytán aztán
a *Megszámláltatott fák* helyenként Ranke megragadóan emberi drámája
is lesz, annak ellenére, hogy szerzőjének súlyos tévedése következtében
elsikkadni hagy egy sokkal nagyobb lehetőséget: azt, hogy a háború ab-
szurditásának egyidejűleg tragédiája és komédiája is legyen. Ennek meg-
értéséhez egyébként feltétlenül ismernünk kell azt a situációt, amelyben
a háború képtelensége, a benne kialakult helyzetek kiszámíthatatlansága
a darabban kifejezésre jut, nevezetesen azt, hogy Ranke valahol a szov-
jet fronton egy partizánokkal rokonszenvező falu szétlövésére kap pa-
rancsot, ám, hogy lakosait megkímélje, az utolsó pillanathan följebb
emelteti az ágyúcsöveket, majd attól tartva, hogy szabotázsra kitudó-
dott, bezárkózva várja sorsát, amíg csak alárendeltjei kitüntetését és elő-
léptetését bejelentő táviratot lobogtatva rá nem törnek — időközben
ugyanis kiderült, hogy a veszélyt megsejítő lakosság éppen a falu mögötti
erdőben húzódott meg, s az utolsó emberig áldozatul esett a gyilkos ágyú-
tűznek, ami végső fokon azt demonstrálja rendkívül plasztikusan, hogy
egy embertelen gépezeten belül hiába igyekszik valaki emberséges lenni,
helyzete és szerepe folytán csak embertelen lehet, és ez megint csak
olyasmi, amit „nagy tézisnek” vagy még inkább „nagy szituációnak” ne-
vezhetünk. Olyannak, amely mindenképpen alkalmas arra, hogy nagy-
szerű dráma magját képezze, annyira, hogy valójában nem lehet eléggé
sajnáltni, amiért mégsem lesz azzá. Tekintve, hogy Kocsis a mondanivaló
kiteljesedését meghiúsító roppant hibát követ el azáltal, hogy mégsem
ezt a „sztorit” állítja drámája középpontjába, úgyhogy az igazi témá-
ról, az erdő szétlövéséről csupán utólag, Ranke szavaiból értesülhetünk.
Ilyenformán aztán a színpadon lejátszódó dráma inkább csak egyfajta
utójátéka lesz az előzményeknek, sápadt és éppen helyenkénti erőltetett-
sége folytán erőtlen epilógusa csupán, anélkül, hogy a háttérbe szorított-

takat akár részben is pótolni tudná. Ranke kétségbeesett igyekezete, időt nyerő manipulációi ugyanis mindenképpen mesterkéltten hatnak, főleg azért, mert ez a konstruáltság csak akkor lehetne „kifizető”, ha Ranke alakjának, na meg az általa előidézett eseményeknek valószínűtlenné válásáért cserébe valami olyan többletet kapnánk, amit a szétlőtt erdő körüli szituációban nem találhatunk meg. Mert akárhogy nézzük is, Komárk ilyenformán előtérbe kerülő becsületének kérdése valahogy romantikusan elvontnak látszik, főleg mert mindenképpen arra gondolunk, hogy Komárk végeredményben vállalhatná is, hogy rábeszéli a sztrájkolókat a munka felvételére (feltéve, hogy azok hallgatnak rá), még akár becsületének látszólagos feláldozása árán is, sőt talán kötelessége is ezt tenni, mivel, ha életét áldozza, ezzel a bányászok halálos ítéletét is aláírja, emellett pedig kissé azért is áldilemmának látszik Komárk helyzete, mivel tisztában van vele, hogy a náci-Németország ügye a háborúban már vesztesre áll, úgyhogy a bányászok megmozdulásai, illetve az azokból feltehetőleg következő véráldozatok ilyenformán fölöslegesnek is látszanak már. Azért a „feltehetőleg bekövetkező” véráldozatok, mivel az előállott helyzet végkimenetelét, s ugyanígy Komárk és Ranke további sorsát már nem tudjuk meg a darabból. Kocsis ugyanis, mintha csak hiába keresné a maga felállította dilemma csapdájából kivezető utat, teljesen önkényesen „lefűrésze” drámája végét, ami még csak olyasmivel se igazolható, hogy a szerző a továbbiakat a nézőre bízta, mintegy arra készítve, hogy lelkiismeret-vizsgálatot tartva, gondolatban tovább élje Ranke és társai drámáját. Gondolkodásra ugyanis nem túl sok lehetőség kínálkozik, mivel Rankének tulajdonképpen nincs választása, lévén, hogy végül vagy mégis megrendezi a tömeggyilkosságot, vagy pedig főbelövi magát, amivel a véres munkát tulajdonképpen alárendeltjeinek, mindenekelőtt a fanatikus és már jó ideje gyanakvó Tügel századosnak engedi át, s ez annyira kézenfekvőnek látszik, hogy alighanem ez lett volna a dráma egyetlen elfogadható befejezése. Ez ugyanis valamennyire még az erdő szétlövésének háttérbe szorítását is igazolhatta volna — annak megmutatása révén, amit különben már ez a csak elmesélt eset is magában rejt: azt, hogy Ranke vagy végigjátssza szerepét, vagy maga is a szerep áldozata lesz. Így viszont, e befejezetlenség mellett, valahogy sehogy se tudok megszabadulni attól a benyomástól, hogy — bármennyire képtelen gyanúsításnak látszon is ez — Kocsis rabul ejtve egy csupán az indítást lehetővé tevő szituációtól, anélkül kezdett hozzá darabjához, egyik rövid képről a másikra haladva, mindjobban bonyolítva a szálakat, hogy valami épkezláb befejezés lebegett volna a szeme előtt. Abban a reményben, hogy majd csak eljut valahová. Reményeiben csalatkozva azonban csupán az abbahagyásig sikerült eljutnia különben is tévesen megválasztott útján. Odáig, hogy három drámájának hősei közül legtávolabb éppen Ranke áll attól a hőstípustól, amelyről Kocsis a következőképpen vall a könyv fűlszövegén: „A drámai hős számára a szabadság nem egyszerűen cselekvésre készítő probléma, hanem olyan létezés, amelyben a harc már-már annyira természetes, mint a lélegzés... Lehet, hogy azért van ez így, mert az igazi drámai hős nem tud túl sokat adni arra, hogy két vagy valamivel több megnyilvánulási lehetőség közül szabadon választhat (például választ-

hatja, hogy öngyilkos legyen), sokkal makacsabb ennél: a szabadságot csak végtelennek tudja felfogni (végtelennek az etikus megnyilvánulási lehetőségek szempontjából), tehát létezésnek. A szabadság számára így válik mások szabadságának függvényévé." Több hőse esetében ugyanis nemegyszer sokkal közelebb kerül hozzá, Bolyai Jánosában pedig úgyszólván maradéktalanul rá is talál.

JEGYZETEK

Lukács György: Lenin és a kultúra kérdései. A nagy marxista filozófus és esztéta tanulmánya a háború utáni első években, *Irodalom és demokrácia* c. könyvében jelent meg. Ujraközlését mondanivalójának ma is érvényes időszerezése, megállapításainak mai művelődéspolitikai kérdéseinkkel, választókereséseinkkel való összecsengése indokolja. A korabeli, ma már érdektelen napi politikai vonatkozások kihagyásával közöljük.

Tomislav Ketig: A kultúra mint öngazgatói alkotó tett. A munkaszótály és a kultúra kérdéseivel foglalkozó zenicai tanácskozáson elhangzott fejszólalás.

Derús István versei. Jelen számunk nyomdai kérésére szomorú gyászírré módosította ezt a jegyzetet: Dóró Sándor, álnévén Derús István, e versek szerzője időközben, hosszú szenvedés után, 36 éves korában meghalt. Sok éven át hűséges, rendíthetetlen elkötelezettje volt irodalmunknak. Így őrzik meg emlékéit itt közölt utolsó versei is.

A homokóra ébredése. Slavco Almajan, a román és szerbhorvát nyelven egyaránt alkotó kiváló költő és prózaíró szerb nyelvű antológiájából válogattuk és fordítottuk ezeket a verseket, amelyek egyúttal sajátos keresztmetszetet adják a jugoszláviai román költészet utolsó negyed évszázadának. A szerzők: *Mihai Avramescu* (1914), Pancsován élő költő és regényíró, 1947 óta öt verskötet és több prózai műve jelent meg. *Radu Flora* (1922), költő, tanulmányíró, egyetemi tanár, Zrenjaninban él. *Ion Balan* (1925), költő, a Lumina c. irodalmi folyóirat főszerkesztője. *Cornel Balicü* (1929), Pancsován él és dolgozik, két verskötete jelent meg. *Florica Stefan* (1930), költő, publicista, kezdetben románul, újabban szerbül írja verseit. Két román nyelvű és 8 szerbhorvát nyelvű kötete jelent meg. *Miodrag Milos* (1933), Pancsován élő költő, újságíró, három kötete van. *Slavco Almajan* (1940), Újvidéken él, pillanatnyilag a Vajdasági Íróegyesület titkára. Több nagy sikerű verskötet és prózai mű szerkesztője. *Felicia Marina Munteanu* (1946). Újvidéken él, egy verskötete jelent meg. *Ioan Flora* (1950), egyetemi haligató Bukarestben, egy verskötetet írt. *Olimpiu Balos* (1950), Bukarestben tanul, szintén egy kötete jelent meg. *Petru Cirdu* (1952), Belgrádban folytatja tanulmányait. 1970-ben adták ki első verskötetét.

Hivzi Sulejmani: Két elbeszélés. Hivzi Sulejmani (1912) a jugoszláviai albán prózaírodalom egyik elindítója és legjelesebb művelője. Elnyerte Szerbia 1973. évi Július 7. díját.

HÍD IRODALMI, MŰVESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1973. NOVEMBER. — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSEG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KEZIRATOKAT NEM ÖRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 65700-601-196-os FOLYÓSZÁMLÁRA, ELŐFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETESI DIJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FÉL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FÉL ÉVRE 18,75 DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON
